

ВАЗОРАТИ ФАРҲАНГИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ПАЖҶҲИШГОҲИ ИЛМӢ-ТАДҚИҚОТӢИ ФАРҲАНГ ВА ИТТИЛОӢТ

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ
КУЛЬТУРЫ И ИНФОРМАЦИИ

MINISTRY OF CULTURE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
RESEARCH INSTITUTE OF CULTURE AND INFORMATION

ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ

Наирияти илмию таҳлилӣ
2026, № 1 (73)

ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ

Научно–аналитическое издание
2026, № 1 (73)

HERALD OF CULTURE

Scientific and analytical edition
2026, № 1 (73)

ТДУ 37 тоҷик+008+025+9 тоҷик+792 тоҷик
ТКБ – 71.0+71.4 (2 тоҷик)+63.3 (2 тоҷик)+85.313 (2 тоҷик)+78.34 (2 тоҷик)
П–14

Паёмномаи фарҳанг: нашриҳои илмӣ таҳлили Пажӯшишгоҳи илмӣ- тадқиқоти фарҳанг ва иттилоот / сармуҳаррир А. Аминзода; муҳаррири масъул М. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2026. – № 1 (73). – 128 с.

МУАССИСИ МАҶАЛЛА:

Пажӯшишгоҳи илмӣ–тадқиқоти фарҳанг ва иттилооти
Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аминзода Абдулфаттоҳ	САРМУҲАРРИР: н.и.филология, директори ПИТФИ
Ҷӯраев Мирзоалӣ	ҶОНИШИНИ САРМУҲАРРИР: н.и.филология, муовини директори ПИТФИ оид ба илм
Муродӣ Мурод	МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ: д.и.филология, профессори кафедраи матбуоти ДМТ.
Сатториён Матлубахон Раҳимӣ Дилшод	ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ: н.и.филология, Вазири фарҳанги ҚТ. н.и.филология, Намояндаи доимии ҚТ дар назди ЮНЕСКО
Низомов Аслидин	д.и.санъатшиносӣ, мудири шуъбаи санъат- шиносии АМИТ
Азимов Аъзамҷон	д.и.филология, профессори кафедраи телевизион ва радиошунавонии ДМТ
Улмасов Фирӯз	д. и. санъатшиносӣ, профессори кафедраи таърих ва назарияи мусиқии ДДФСТ ба номи М. Турсунзода
Камолов Ҳамзахон	д. и. таърих, мудири шуъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ
Табаров Маҳмадулло	н.и.таърих, мудири шуъбаи фарҳанги рӯзномаи “Ҷумҳурият”.
Камолзода Сайфиддин	н. и. педагогӣ, муовини директори Китобхонаи миллии ҚТ
Комилзода Шариф	н.и.педагогӣ, дотсент, ходими пешбари шуъбаи фаъолияти китобдории ПИТФИ

Маҷалла соли 2000 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 шумора нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №274/МҚ-97 аз 29 декабри соли 2022 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба Феҳристи маҷаллаҳои (нашрияҳои) илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.11.2020, №222 ворид гардида, 25.10.24 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

Нишонӣ: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Н. Қарабоев, 17 (ошёнаи 2). Сомонаи пажӯшишгоҳ: www.pitfi.tj; сомонаи маҷалла: www.farhangnoma.tj; e-mail: fpayom@gmail.com; Тел.: (+992 37) 233-58-84. Индекси обуна: 77728.

Маҷалла мувофиқи шартномаи литсензионии №532–09/2013 аз 2 сентябри соли 2013 дар Индекси иқтибосҳои илмӣи Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва мунтазам дар системаи индексатсионии мазкур дар бораи шумораҳои ҷопшуда маълумот ворид менамояд.

Дарачаи илмӣи мавод, саҳеҳии арқом, санаду иқтибосҳо ба дӯши муаллифон аст. Нуктаи назари муаллифон метавонад бо назари идораи маҷалла мувофиқ набовад. Бознашри мавод танҳо бо ризоияти хаттии идораи нашрия ва иқтибос ба маҷалла сурат мегирад.

Матни мукаммали маводи ҷопӣ дар сомонаи расмӣи маҷалла ҷойгир карда шудааст.

УДК 37 тадж+008+025+9 тадж+792 тадж
ББК – 71.0+71.4 (2 тадж)+63.3 (2 тадж)+85.313 (2 тадж)+78.34 (2 тадж)
В–38

Вестник культуры: научно-аналитическое издание Научно-исследовательского института культуры и информации / гл. редактор А. Аминзода; ответственный редактор М. Муроди. – Душанбе: Аржанг, 2026. – № 1 (73). – 128 с.

Учредитель журнала:

Научно-исследовательский институт культуры и информации
Министерство культуры Республики Таджикистан

Аминзода Абдулфаттох

Джураев Мирзоали

Муроди Мурод

Сатториён Матлубахон

Рахими Дилшод

Низомов Аслиддин

Азимов Аъзамчон

Улмасов Фируз

Камолов Хамзахон

Табаров Махмадулло

Камолзода Сайфиддин

Комилзода Шариф

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

канд. филол. наук, директор НИИКИ

**ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО
РЕДАКТОРА:**

канд. филол. наук, заместитель директора
НИИКИ по науке

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР:

док. филол. наук, профессор кафедры
печати ТНУ

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

канд филол. наук, Министр культуры РТ

канд. филол. наук, Постоянный
представитель РТ при ЮНЕСКО

док. искусствоведения, заведующий
отделом искусствоведения НАНТ

док. филол. наук, профессор кафедры
телевидения и радиовещания ТНУ

док. искусствоведения, профессор кафедры
истории и теории музыки ТГИКИ имени
М. Турсунзаде

док. истор. наук, заведующий отделом
древней, средневековой и новой истории
Института истории, археологии и
этнографии им. Ахмада Дониша НАНТ

канд. истор. наук, заведующий отделом
культуры газеты «Джумхурият»

канд. пед. наук, заместитель директора
Национальной библиотеки РТ

канд. пед. наук, доцент, ведущий научный
сотрудник отдела библиотечное дело НИИКИ

Журнал основан в 2000 г. Выходит 4 раз в год.

Журнал снова зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №274/Ж-97 от 29 декабря 2022 г.

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных журналов (изданий) рекомендованных ВАК Республики Таджикистан от 3.11.2020, №222 и перерегистрирован 25.10.2024 г.

Адрес: 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Н. Карабаева, 17 (2 этаж). Сайт института: www.pitfi.tj; Сайт журнала www.farhangnoma.tj; e-mail: fpayom@gmail.com; Тел.: (+992 37) 233-58-84; Индекс подписки: 77728.

Журнал, на основе лицензионного договора №532-09/2013 от 2 сентября 2013 года, включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ) и регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Авторы несут ответственность за содержание материалов. Точка зрения авторов может не совпадать с мнением редакции. Полное или частичное воспроизведение материалов, опубликованных в журнале, допускается только с письменного разрешения редакции.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещаются на официальном сайте журнала.

UDC 37 Taj +008+025+9 Taj +792 Taj
LBC – 71.0+71.4 (2 Taj)+63.3 (2 Taj)+85.313 (2 Taj)+78.34 (2 Taj)
CH-11

Herald of Culture: scientific and analytic edition of the Research Institute of Culture and Information / editor in Chief A.Aminzoda Responsible Editor M. Murodi. – Dushanbe: Arzhang, 2026. – № 1 (73). –128 p.

HERALD OF CULTURE

Founder of the journal

Research Institute of Culture and Information (RICI)
Ministry of culture of the Republic of Tajikistan

Aminzoda Abdulfattoh

EDITOR IN CHIEF :

Candidate of philological sciences, Director of the RICI

Juraev Mirzoali

DEPUTY EDITOR:

Candidate of philological sciences, Deputy Director of the RICI

Murodi Murod

RESPONSIBLE EDITOR:

Doctor of philological sciences, Professor of the TNU

Sattoriyon Matlubakhon

EDITORIAL BOARD:

Candidate of philological sciences, Minister of Culture of the Republic of Tajikistan

Rahimi Dilshod

Candidate of philological sciences, Permanent

Nizomov Asliddin

Delegate of the Republic of Tajikistan to UNESCO
Doctor of art sciences, Professor of the Department of the National Academia of Sciences of Tajikistan

Ulmasov Firuz

Doctor of art sciences, Professor of the Department of history and theory of the TSICA named after M. Tursunzoda

Kamolov Hamzakhon

Doctor of historical sciences, Main scientific fellow of the Ahmad Donish Institute of history, archeology and ethnography, NAST

Azimov Azamjon

Doctor of philological sciences, Professor of the Department of Television and Radio broadcasting of the TNU

Tabarov Mahmaddullo

Candidate of historical sciences, Head of the Department of culture of the newspaper «Jumhuriyat»

Kamolzoda Sayfiddin

Candidate pedagogical sciences, Deputy Director of the National Library of the Republic of Tajikistan

Komilzoda Sharif

Candidate pedagogical sciences, Docent, Leading researcher at the Department of Library issues of the RICI.

The journal established in 2000. Issued 4 times a year.

The journal was registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan and obtained the Certificate №274/jr in December 29, 2022.

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific journals (publications) recommended by the Higher Attestation Commission of the Republic of Tajikistan from 3.11.2020, No. 222. и re-registered in 25.10.2024.

Address: 734018, Dushanbe, N. Karabaev avenue, 17 (second floor). Tel.: (+992 37) 233-58-84;
Website of organization: www.pitfi.tj; Website of the journal: www.farhangnoma.tj; e-mail: fpayom@gmail.com; Subscription index: 77728.

The journal was included under License contract №532–09/2013 since September 2, 2013, to the Russian Science Citation Index (RSCI) and regularly submits its informational metadata.

The authors are responsible for the content of the materials. The authors' point of view may not coincide with the opinion of the editorial Board. Full or partial reproduction of materials published in the journal is allowed only with the written permission of the editorial Board.

The full text versions of the published materials are available in the journal's official website.

ТДУ:37точик+008+9точик+39точик+82точик
Навбахорова Бибисултон

СУННАТҲОИ ҚАДИМИИ НАВРӮЗИ ВОДИИ ХУФ ДАР НИГОШТАҲОИ М.С. АНДРЕЕВ

Дар мақола ҷашн гирифтани се марҳалаи иди Наврӯз дар яке аз деҳаҳои баландкӯҳи Бадахшон - Хуф мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллифи мақола аз рӯйи асарҳои М.С. Андреев «Тоҷикони водии Хуф» ва «Баъзе қайдҳои наирнашудаи М.С. Андреев оид ба Наврӯзи Бадахшон» (дар асоси маводи бойгонии М.С. Андреев) марҳалаҳои ҷашни Наврӯзро дар ин деҳаи дурдаст ва тафовути расму оини онро аз дигар деҳаҳо ва ноҳияҳои Бадахшон бо мисолу намунаҳо муайян намудааст. Муҳтавои ин ду асари илмиро расму оини мардум дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX фаро мегирад. Ҳарчанд оид ба расму русум ва оинҳои наврӯзӣ дар Бадахшон китобу мақолаҳои зиёд ба таъб расидаанд, дар ин таҳқиқ бори аввал баъзе ҷузъиёти ҷашни Наврӯз, ки зимни пурсиши сокинони солхӯрдаи Хуф дар соли 2025 сабт шудаанд, пешниҳод карда мешаванд. Баъзе аз расму оини таҷлили Наврӯз дар маводи ҷамъовардаи мардумшиноси машҳури Шуравӣ М.С. Андреев, ки соли 2024 ба нашр расид, қайд нагардидаанд.

Маводи ин китоб соли 1943 аз тарафи М.С. Андреев ҷамъоварӣ шудааст, ки нахустин ва муътамадтарин таҳқиқот ба шумор меравад.

Муаллиф дор ба иқлими деҳаи Хуф, сабаби дертар ҷашн гирифта шудани Наврӯз дар ин маҳал, оғози кишти баҳорӣ ва вежагиҳои марҳалаҳои он – «хо^ор дар мард», «Бат-айём» ва «Раж-дед» (кишти аввали баҳорӣ) маълумот додааст. Хизмати олими машҳури Шуравӣ М.С. Андреев дар ҷамъоварию маводи мардумшиносӣ басо бузург аст. Имрӯз он расму оине, ки дар гузашта байни мардум вуҷуд доштанд, маҳз тавассути нигоштаҳои ӯ боқӣ мондаанд.

Калидвожаҳо: *Хуф, Рӯшон, Шугнон, М.С. Андреев, бат-айём, Наврӯз, «Офтоб дар мард», боҷ, салом-салом, килогузгуз, бобои деҳқон.*

Наврӯз қадимтарин ва муқаддастарин ҷашнест, ки бо тамоми соҳаҳои илм иртибот дорад. Таърихнигорону файласуфон таъриху фалсафа, мардумшиносон расму русуми онро меомузанд, адабиётшиносон шеърҳои наврӯзии шоиронро таҳлил менамоянд, фолклоршиносон суруду таронаҳои наврӯзиро гирдоварӣ мекунанд, ахтаршиносон сония, дақиқа, соат ва рӯзи фаро расидани онро тадқиқ мекунанд. Дар бораи таърихи таҷлили ҷашни Наврӯз дар Тоҷикистон то ба имрӯз даҳҳо китоб ва садҳо мақолаҳои илмӣ ва илмӣ-оммавӣ рӯйи чоп омадаанд. Дар кишварҳои мухталифи ба истилоҳ хавзаи Наврӯз ҳар халқу миллат, дар вилояту ноҳия ва ҳатто деҳаҳо расму русуми хоси наврӯзии худро доранд, ки барои онҳо муқаддасу гиромӣ ҳисоб меёбанд. Ин расму русум бо гузашти айём дар масири тулонии таърих дар натиҷаи таҳаввулоти ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, моддӣ, маишӣ ва фарҳангию маънавӣ тағйир ёфтаанд. Дар аввали асри XX сиёсати давлати навтаъсиси Шуравӣ, хусусан дар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ба фарҳанг ва тарзи зисту зиндагонӣ таъсири назаррас гузошт. Хатари аз байн рафтани тағйир ёфтани оину суннатҳо ба дараҷае расидааст, ки ҳатто дар миёни даҳсолаҳои наздик онҳо танҳо дар ёди калонсолон боқӣ мондаанд.

Суханони мардумшиноси маъруфи шуравӣ М.С. Андреев дар муқаддимаи асараш «Тоҷикони водии Хуф» аз ин шаҳодат медиҳад. Ӯ маротибаи аввал соли 1907 хангоми бозгашт аз Ҳинд ба Туркистон тавассути Тибети Фарбӣ ва Ҳимолой савори асп ба деҳаи дурдасти Хуф¹ сафар намуда, як шаб ва нисфи рӯзро дар он ҷо гузаронидааст. Мавсуф мафтуни табиати зебою дилрабои ин деҳа мегардад ва рӯзгори сокинонаш ӯро дар хайрат мегузорад. Аз ин рӯ, тасмим мегирад, ки баъдтар махсус барои омӯзиш ва ҷамъоварии мавод ба ин ҷо биёяд. Маротибаи дуюм Андреев соли 1929 имконият пайдо мекунад, ки ба ин деҳа сафар кунад. Ӯ дар муқаддимаи асараш қайд кардааст, ки дар ин замон дигар дар рӯзгори хуфиён расму оинҳои зиёдеро, ки аз Ғуломшо ном сокини Хуф соли 1901 дар Тошканд шунда буд, пайдо накард ва онҳоро танҳо аз нақли сокинон менавишт.

Соли 1943 М.С. Андреев бо супориши ҳукумати Тоҷикистон чун роҳбари экспедиция барои омӯختани забон ва урфу одати мардум ба Бадахшон сафар мекунад ва қариб чор моҳ дар он ҷо таҳқиқот мегузаронад. Доир ба ин сафараш ӯ дар муқаддимаи асараш чунин менависад: «Тарзи ҳаёти нави шуравӣ, муносибатҳои нави байни одамонро мо дар водии Хуф низ мушоҳида кардем. Бисёре аз расму оинҳои, ки хуфиён ба ман дар соли 1929 нақл мекарданд ва дар гузаштаи наздик худи онҳо риоя карда буданд, ҳоло танҳо пиронсолон дар хотир доранд. Ҳамин тариқ, бояд бо тамоми итминон таъкид кард, ки маводи ба хонанда пешниҳодшуда шаҳодати гузаштаи пеш аз инқилоб, пеш аз ташкил ёфтани соҳти колхозӣ мебошад. Ба рӯзгори нави шуравии тоҷикон, аз ҷумла сокинони Помир аз рӯзгори кӯҳнаи мардум беҳтарин анъанаҳо ва расму оинҳо боқӣ мондаанд» [1, с.10].

М.С. Андреев роҷеъ ба ҷашни Наврӯз дар Хуф ва дигар навоҳии Бадахшон хеле мухтасар навишта, дар охир чунин қайд кардааст: «Ҷамъоварии мавод оид ба таҷлили Соли нав - Наврӯз дар саросари Тоҷикистон ва аҳолии аслии муқими Узбекистон ва муайян кардани ҳавзаҳои паҳншавии он бояд мавзуи таҳқиқоти ҷудоғона гардад, ки бояд ҳарчи зудтар анҷом дода шавад, зеро ашхоси куҳансол, ки метавонанд маълумоти дақиқи заруриро пешниҳод кунанд, хеле кам дар қайди ҳаёт ҳастанд» [1, с.10].

Дастнависҳои таҳқиқот ва маводи ҷамъовардаи М.С. Андреев дар бойгонии шуъбаи мардумшиносии Институти таърих, мардумшиносӣ ва бостоншиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ маҳфуз аст. Мардумшиносии тоҷик, корманди Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ А. Шоинбеков хангоми таҳқиқот дар фонди номбурда бастаи ҳуҷҷатҳои дастрас мекунад, ки дар он маводи хангоми экспедицияи соли 1943 дар ноҳияҳои ВАБК ҷамъовардашудаи М.С. Андреев маҳфуз аст. Хангоми мутолиа ва таҳлили мавод маълум мегардад, ки М.С. Андреев мақсад доштааст, ки таҳқиқоташро доир ба Наврӯзи Бадахшон дар шакли китоби алоҳида таҳия ва ҷоп кунад. Ин маводи то ҳанӯз нашрнагардида аз тарафи А.Шоинбеков таҳти унвони «Баъзе қайдҳои нашрнашудаи М.С. Андреев оид ба Наврӯзи Бадахшон» (дар асоси маводи бойгонии М.С. Андреев) таҳия шуда, ба ҷоп расид. А. Шоинбеков феҳристи китобҳо ва мақолаҳои оид ба Наврӯзи Тоҷикистон (солҳои 1943-

¹ Хуф деҳаи баландкӯҳест дар ноҳияи Рӯшон, ки дар баландии 3000 метр аз сатҳи баҳр воқеъ аст.

2023) нашргардидаро мураттаб намуда, феҳристи чилу ҳафт китоб ва панҷсаду ҳафтоду панҷ мақоларо дар охири ин асар ҷо додааст, ки дар Тоҷикистон ба таъб расидаанд. Мураттиб қайд кардааст, ки феҳристи мураттабгардида ниҳой набуда, дар оянда нияти такмил додани онро дорад. Дар байни чилу ҳафт китоб ҳафттояш оид ба таҷлили Наврӯз дар Бадахшон мебошанд. Мақолаҳои оид ба ҷашни Наврӯзи Бадахшон бештар дар рӯзномаи вилояти «Бадахшон» нашр гардидаанд.

Аз унвони феҳристи мақолаҳо маълум мешавад, ки муҳтавои онҳо тамоми паҳлуҳо ва марҳалаҳои ҷашни Наврӯзи Бадахшонро фаро мегирад. Марҳалаҳои Наврӯзи ноҳияи Ишкошим (водиҳои Ғорон, Вахон, Рен), Роштқалъа (водиҳои Шоҳдара), ноҳияи Шугнон, ноҳияи Рӯшон (водиҳои Бартанг), Ванҷ (водиҳои Язгулом), Дарвоз (Ёғед, Равноб), Шугнон ва Зебоки Афғонистон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Мавзуи мақолаҳо гуногунҷабҳа буда, дар онҳо дар бораи хусусияти Наврӯз, анъана ва расму русуми таҷлили он, таъриху фалсафа, умумияти Наврӯз ва дин, луғоти бозиҳои наврӯзӣ, фазилат, покиву покнатинӣ ва моҳияти тарбиявӣ, муқаддасоти он, Наврӯз ва пайванди ногустиҳои он бо адабиёт, навгониҳо ва падидаҳои наврӯзшиносӣ дар Тоҷикистон сухан рафтааст.

Дар ҳар деҳа, водӣ ва ноҳия таҷлили ин ҷашни куҳан ба таври хос баргузор мегардад, ки ин ба мавқеи ҷуғрофӣ ва шароити иқлими маҳалҳо низ вобаста аст. Дар феҳристи зикршуда мақолаи ҷудоғонаеро, ки дар он вижагиҳои Наврӯзи водиҳои Хуф – макони интиҳобнамудаи М.С. Андреев барои эҷоди асари бузург – «Тоҷикони водиҳои Хуф» баррасӣ шуда бошад, пайдо накардем.

Марҳалаҳои ҷашнгирии Наврӯз дар Бадахшонро фолклоршиноси маъруфи тоҷик Н. Шакармамадов дар асоси нақли калонсолон, осори классикони тоҷик ва асарҳои этнографии олимони рус хеле муфассал ва дақиқ таҳлилу таҳқиқ намудааст. Дар феҳристи зикршуда ду китоб ва бисту ду мақола ба қалами ӯ тааллуқ доранд. Махсусан, асарҳои пураарзиши ӯ «Наврӯзи Бадахшон (расму ойинҳо)» [11] ва «Ойинҳои наврӯзӣ дар Бадахшон» [10] аз мукамалтарин ва муътамадтарин таҳқиқот дар омӯзиши Наврӯз ва мавқеи ин ҷашни куҳану ҳамешачавон дар рӯзгори мардум аз қадим то ба имрӯз мебошанд.

Мувофиқи қайдҳои муҳаққиқон Наврӯз дар Бадахшон дар се давр ҷашн гирифта мешуд. Ҳисоби маъмултарин, ки ба ҳаракати солони офтоб аз рӯи ҳисоби аъзои бадани инсон асос ёфтааст, дар Хуф низ мисли дигар минтақаҳои Бадахшон маъмул аст [1, С. 310-339]. Марҳалаи аввали ҷашн, «Офтоб дар мард» мебошад, ки дар гурӯҳи забонҳои помири ба таври гуногун ном бурда мешавад: дар Шугнон «Хирпичор», дар Рӯшон «Хурпандӯ» ё «Хурфирепт», дар Бартанг «Хоърпачор» дар Язгулом «Граваши», дар Ишкошим «Ремозд не мард», дар водиҳои Вахон «Ир де мард». Дар лаҳҷаи хуфи забони рӯшонӣ онро «хо⁴р дар мард». Ин ҷашн дар поёни «чиллаи зимистон» рӯзҳои охири моҳи январ баргузор мешуд ва муҳаққиқон ба ин назаранд, ки он бо ҷашни Садда робитаи қавӣ дорад [10, с. 28].

Дар қадим фаро расидани маросими «Офтоб дар мард»-ро мардум хеле интизорӣ мекашидаанд. Ин марҳалаи расидани муждаи гармию нур буда, мардум онро ҳамчун тақвим барои мушаххас кардани Соли нав – Наврӯз, ки дар асоси ба аъзои бадани инсон ворид шудани офтоб сохта шудааст, истифода мебарданд.

Хукумати нави Шуравӣ, чуноне ки М.С. Андреев низ қайд кардааст, ба ҳаёти моддию маънавии мардуми Хуф ҳатто дар аввали ҳокимияташ бо вучуди дурӣ ва мушкилиҳои дигар таъсир гузоштааст. Бо таъсири ҳукумати навтаъсис маросиму ҷашнҳо ба тағйирот дучор шуданд. Дар рӯзи фаро расидани ҷашни «*Офтоб дар мард*» дар водии Хуф маросими хос ё афрӯхтани гулхан мушоҳида нашудааст. Аз рӯи нақли калонсолон дар Хуф дар рӯзи аввали ҳар моҳ пухтани таоми сергизо ва болаззат расм будааст ва ин расм дар баъзе хонадон, ки ҳисоби тақвими бобоиро хуб медонистанд, то солҳои наздик ҳукми анъанаро дошт. Ба оғози моҳи нав, баробарии шабу рӯз, кӯтоҳтарин ва дарозтарин шабу рӯз, ки бо нишонаҳои ҷойҳои махсуси деҳа муайян карда мешуданд, диққат дода мешуд. Масалан, воридшавии «офтоб дар мард»-ро аз рӯи одат бо омода кардани «Боч» ва баромади офтобро бо «Ширруған» қайд мекарданд [1, с. 320]. Яъне, иди «*Офтоб дар мард*» оғози ҳисоб аз рӯи узви инсон ва оғози интизории идҳои дар пешистода - «*Бат-айём*» ва «*Раҷ-дед*»² [2, с. 58] мебошад.

Марҳалаи дуҷуми ҷашни Наврӯз, ки баъди ба охир расидани чиллаи хурд таҷлил мегардад, «*Бат айём*» ном дошта, дар Хуф дар даҳаи дуҷуми моҳи феврал ҷашн гирифта мешавад³. Номини ҷашн аз таоме, ки аз ширу равғану орд бо илова кардани намак (дар баъзе ҷойҳо шакар) омода мешавад, гирифта шудааст [4, С.198-199]. М.С. Андреев дар бораи замони баргузор шудани «*Бат айём*» дар Хуф чунин маълумот додааст: ««*Бат-айём*» дар водии Хуф ҳатман рӯзи чоршанбе ҷашн гирифта мешавад. Дар ин рӯз офтоб аз рӯи ҳисоб асосан дар «кордафсон», баъзан «сари зону» қарор дорад» [1, с. 320]. Ў дар бораи оин ва расму русуми «*Бат-айём*» дар Хуф маълумоти муфассал намодааст. Муҳаққиқ расму русуми «*Бат-айём*»-и Хуф ва «*Хидир-айём*»-и Шугнонро дар назар дошта, кӯтоҳ қайд кардааст, ки Наврӯз ва «*Бат-айём*» дар Хуф яқоя ҷашн гирифта мешаванд [1, с. 330]. Дар Шугнон ин ҷашнро «*Хирчизон*» меноманд. Расму русуми тоза кардани хона, салом-салом ва килоғузгуз дар Шугнон дар «*Хидир-айём*» (21-уми март) ва дар Хуфу деҳаҳои Рӯшон дар «*Бат-айём*» ба ҷо оварда мешаванд. Барои сокинони ин ду ноҳияи ҳамсоя, ки баъзан агар аз урфу одати ҳамдигар беҳабар монанд, ин тафовут боиси тааҷҷуб аст. Баъзан ин тафовут ҳатто боиси нофаҳмӣ ва дар ҳолати ногувор мондани одамон низ мегардад. Дар солҳои наздик дар деҳаи Пастхуф⁴ бачаҳои наврас ҳангоми килоғузгуз ба хонаи нафаре, ки ба тозагӣ аз ноҳияи Шугнон ба ин ҷо ҳамчун корманди Идораи роҳсозӣ (ДЭУ) омада будааст, мераванд. Ў аз наврасони шӯҳи деҳа инро як навъ тамасхуру истехзо қабул карда, онҳоро таъқиб мекунад ва яқояшро дошта гӯшмол медиҳад. Рӯзи дигар аз оин ва замони баргузории килоғузгузи деҳа огоҳ шуда, ба хонаи он навраси гӯшмолшуда меравад ва ба ӯ инъом бурда, узр мепурсад.

Дар бораи оин ва расму русуми «*Бат-айём*»-и Хуф дар монографияи С. Мирзабдинова «*Шеваи хуфи забони рӯшонӣ*» маълумоти муфассал оварда шудааст. Муаллиф дар баҳши дуҷум бо лаҳҷаи хуфи забони рӯшонӣ намунаҳои фолклорӣ ҷамъоварӣ намудааст. Маводи гирдовардашуда аз

² Маънои калимаи «*раҷс*» ҷӯяк мебошад. *Раҷс-дед*, яъне сохтани ҷӯяк, маънои оғози шудгори замин ва кишту корро ифода мекунад.

³ Имсол «*Бат айём*» ба рӯзҳои 11-13-уми феврал рост омад.

⁴ Пастхуф (Пастив) – деҳаест, ки 12 километр аз Хуф поёнтар, дар соҳили рости дарёи Панҷ воқеъ аст.

жанрҳои афсона, суруд, рубоӣ, аксия, чистон, зарбулмасал, мақол ва нақлҳо дар бораи иду бозихо иборат мебошад. Гӯяндаи нақли «*Бат-айём*» истиқоматкунандаи 74-солаи (дар соли 1983) деҳаи Хуф Шохсайнова Чайзан (1906-1992) мебошад. Ӯ аз хотираҳои давраи кӯдакӣ ва ҷавонӣ, ки ба солҳои 20-30-юми асри XX рост меояд, нақл мекунад. Дар бораи оғози «*Бат-айём*» чунин гуфтааст: «Ҳамин, ки офтоб то зону расид, иди мо - «*Бат*» сар мешавад. Дар ҳамон моҳ, рӯзи чоршанбе бошад ҳисоби моҳ чуфт бошад ид сар мешавад...» [6, с. 230]. Дар бораи тоза кардани хона чунин гуфтааст: «...Пагоҳии рӯзи дигар барвақт меҳезем, ки осмон пур аз ситораҳо бошад. Баъд аҳли оила аз хона мебароянд, танҳо зану шавҳар хонашонро тоза мекунад. Ҳар чизе, ки дар даруни хона бошад, онро ба берун мебароранд. Ҳамин, ки баровардани чизу чора тамом шуд, ба тоза кардани дудаи хона шуруъ мекунад. Баъд аз тоза кардани дуда, хонаро мерӯбанд, хасу хошокро ба сабад андохта ва дар вақти баровардани он аввал нигоҳ мекунад, ки ба ягон кас рӯ ба рӯ нашуда, сабадро ба ягон ҷои пинҳонтар бурда партоянд. Ҷорӯбу *гилем*⁵ куҳна, ки дар тани он одам (рӯбанда) буд, низ бурда мепартоянд, ки гӯё балояшро партофта бошанд...». Яъне, баъди тоза кардани хона ва хӯрдани ширатола аввал шахси аз ҳама калонсол сутунҳои хонаро орд мепояд ва пас аз ӯ хурду калони хона бо орд дар деворҳои хона расми гуногун, монанди моҳ, чинор мекашанд. Шахсе, ки дудаи хонаро тоза кардааст, гӯшти гӯсфанди забхшударо барои пухтани *боҷ* [4, С. 262-263] майда мекунад. Зиёфате, ки дар ҳамин рӯз барпо мешавад, *қумочпазон* ном дорад. Ҳангоми пухтани нон расми «кишӣ» вучуд доштааст, ки касе бояд аз ҷояш наҷунбад. Дар Хуф ҳам расми «*киши пичирумч ва пичирумчишкани*» вучуд доштааст [12, С. 68-72]. Рӯзи панҷшанберо «*викорамид*»⁶ меномиданд, ки дар ин рӯз ягон кишу маърака нест. Бо фаро расидани шаб *киши пичирумч* сар мешавад ва ба хонаи ҳамдигар рафта манъ аст. Ин шабро дар Хуф «*ҳем*»⁷ меномиданд [5, с. 260; 9, с. 291]. Баъд аз шаби «*ҳем*» хӯроки идона – *боҷ* меҳӯранд. Ҳангоми пухтани *боҷ* шахси аз ҳама солхӯрда гӯшақҳои дегро бӯсида, ба даруни он тухми гандум мепояд ва мегӯяд:

*Аз як дона ҳазор дона,
Аз ҳазор дона бешумор
Ба дами ҳол дорӣ қарор
Насибааш ҳалолхӯр аст* [6, с. 332].

Баъди хондани дуо аз берун табақчаро гирифта, бо он сари дегро мепӯшонанд. Ҷавоне ба болои бом мебарояд ва нафари калонсол аз дохили хона раванро кушода табақчаро ба ӯ медиҳад ва ҷавон аз болои бом мегӯяд: «Шогун баҳор муборак!». Аз дохили хона шахси калонсол «Ба рӯи шумо муборак!» гуфта ҷавоб медиҳад. Рӯзи чумъа маросими салом-салом аст. Аввал ба хона хешу табори наздик киши «*пичирумч-вириҳт*»-ро ба ҷо меоранд. Баъди ин ҳамсоя ва ёру дӯст ба хонаи ҳамдигар омада, якдигарро

⁵ Гилем – дар ин ҷо ба маънои ҷома омадааст.

⁶ *Викорамид* - рӯзи бекорӣ.

⁷ Имрӯз ин калима хеле камистеъмол аст. Дар луғат чунин шарҳ дода шудааст: 1. Маҳсулоти хӯрокворӣ. 2. Лукма, як миқдор хӯрокворӣ. Мисол: *йи ҳем гӯшт* - як миқдор гӯшт. 3. (фақат дар заб. шуғнонӣ) Танбех, маломат, сарзаниш. Шояд номи ин шаб ба маънои сеюм, танбех ва маломат мувофиқат кунад. Яъне, агар қоидаро вайрон кунӣ, танбеху маломат мешунавӣ (Н.Б.).

табрик мекунад ва зиёфат меҳӯранд. Таачҷубовар аст, ки дар ин ҷо гӯянда дар бораи оини дӯстдоштаи наврасон «килоғузғуз» ёдовар нашудааст. Аз рӯи нақли куҳансолони деҳа дар Хуф расми килоғузғузро наврасон ё навҷавонон ба ҷо меоварданд. Ин расм одатан шомгоҳ, ҳангоме ки одамон ҳамдигарро шинохта наметавонанд, иҷро мешавад. Барои онҳо чандто *ринахашч* (кулча) ва аз гӯшти пухтаи гӯсфанди забҳшуда пешакӣ чудо карда мемонанд. Чанд нафар наврас ва ё навҷавони маҳалла якҷоя ба хонаҳо рафта, аз равзана (руз) миёнбандро мепартоянд. Яке аз навҷавонон аввал байту рубоихоро дар васфи Наврӯз хонда, баъд аз соҳиби хона инъом талаб мекунад⁸:

*Боҷак (чормағз) бидеҳ, кар-кар бикун,
Равган бидеҳ, шар-шар бикун,
Чизе бидеҳ, рухсат бикун.*

Баъдтар бачаҳо ба ин мисраъҳо як мисраи дигар илова карданд:

Танга бидеҳ танг-танг бикун.

Имрӯз калонсолони деҳа, ки беш аз ҳафтад сол умр доранд, ба таври пурра риоя шудани расму русуми «*Бат-айём*»-ро, ки дар монографияи С. Мирзабдинова оварда шудааст, дар ёд надоранд. Онро танҳо дар кӯдакӣ аз нақли бобою бибиҳояшон шунида будаанд.

Дар Хуф як оини ҷолибе дар давраи «*Бат-айём*» риоя мешудааст, ки ба расму оинҳои қадимии марбут ба гӯсфандпарварӣ алоқаманд аст. Аз ҳама дар шакли гӯсфанд («*мавуҷак*») хӯрданӣ, аслан барои кӯдакон, тайёр мекардаанд. Кӯдакон бо ин шаклҳои хӯрданӣ бозӣ карда, бо кордчаи аз ҷӯб омодашуда ин «гӯсфандхоро забҳ мекарданд» ва «гӯшт»-и онҳоро меҳӯрданд. Баъзан онҳоро дар *бишқавуҷ*⁹ низ мегузоштанд ва баъди чанд вақт онҳоро ба гӯсфандон меҳӯронанд. Мардум бар он бовар буданд, ки риоя намудани ин оин ба афзоиши гӯсфанд мусоидат мекунад [1, с. 128]. Расме дигаре, ки дар байни занони Хуф ҳукми анъанаро дошт, дар «*Бат-айём*» барои пухтани *бат* ба заноне, ки гов надоранд, аз тарафи занони соҳиби гов як пиёла шир дода мешуд [1, с. 302]. Дар қадим, ки ризку рӯзии мардум дар Хуф аз ҳисоби чорводорӣ буд, гов ҳамчун ризқдихандаи асосӣ дар ҳаёти онҳо нақши муҳим мебозид. Бинобар ин, будани он дар зиндагии ҳар як хонавода арзишманд буд. «*Бат-айём*», ки иди муқаддасу бузург мебошад, дастگیرӣ ва ёрӣ барои пухтани хӯроки идона савоб шуморида мешуд. Суннатҳои хоси ҷашни Наврӯз дар ҳамаи минтақаҳо ба дӯстӣ, ёрию дастگیرӣ, адолат ва тифоқии мардум мусоидат мекунад. Дар суннатҳои наврӯзии мардуми Зарафшон иваз намудани хӯроки идона рамзи дӯстию рафоқат ва меҳрубонӣ нисбат ба ҳамдигар ҳам дар байни калонсолон ва ҳам кӯдакон ба шумор меравад [13, с. 38].

Марҳалаи сеюми иди Наврӯз хурсандибахштарин ба шумор меравад. Ин ҷашн дар вақти бедории табиат, аз худ дарак додани гармии нурҳои офтоб, оғози кишту кори баҳорӣ таҷлил мегардад. Аз рӯи маводи ҷамъоварда ва таҳқиқоти М.С. Андреев, ки дар наврӯзшиносии Бадахшон нахустин ва муътамадтарин манбаъ ба шумор меравад, ҷашни Наврӯз дар

⁸ Гӯянда Қибайлова Муродсултон. Сокини деҳаи Пастхуф, 84 сола. Моҳи июли соли 2025.

⁹ Бишқавуҷ (хуфӣ), буч-кигич (ш.), бучқауҷ (б) - болочӯби пайвастанандаи ду сутуни даромадгоҳи хона, ки гӯсфанди забҳшударо дар он овехта, пӯшташро аз гӯшт чудо мекарданд.

ноҳияҳо ва водихо ба таври гуногун ном бурда шуда, замон ва расму русум бо вучуди баъзе монандиҳо аз ҳам тафовут доранд. Масалан, дар Язгулом иди Наврӯз «*Сав-и мик*» [2, с. 30], дар Рӯшон «*Жамунд*» (*ҷамунд*) [2, с. 41], дар Бартанг «*ҳеч-зивезд*» [2, с. 54], дар Шугнон «*Наврӯзи олам*», «*Хидир-айӯм*» (Чашни бузург), «*Хидир*» [7, с. 140], *Хона сафед*» ва «*Шогун*» [2, с. 66] номида мешавад. Дар Хуф ин марҳаларо «*Раҷ-дед*» меноманд. Замони баргузори он аз дигар деҳа ва водихо бо он фарқ мекунад, ки дар ин ҷо маросими он аз ҳама охир баргузор мегардид. Сабаби ин иқлими хос ва сардии ҳавои он мебошад. Масалан, дар Рӯшон «*Жамунд*» (*ҷамунд*) чанд рӯз пеш аз баробарии шабу рӯз таҷлил мешуд [2, с. 41]. Азбаски Наврӯз рамзи оғози кишту кор ва корҳои саҳроӣ мебошад, дар мавзӯҳои Бадахшон рӯзу соати он муайян аст. Оғози кишту кор дар Хуф аз ҳаво ва ҳолати омодагии табиӣ майдонҳои кишт вобаста аст. Бинобар ин, замони баргузор гардидани онро калонсолони деҳа муайян мекарданд ва то эълони иҷозат ягон кас ҳуқуқи оғози киштро надошт. Рӯзҳои оғози кишти замин ба қавли сокинони он, рӯзҳои муборак ва бахосият – чоршанбе ва панҷшанбе интихоб мешуданд.

Дар рӯзҳои ид, ки рӯзи аввал дар қисмати «*Бар-деҳ*» («деҳаи боло») дар мазори Карамбахш ва рӯзи дуум дар «*дер-деҳ*» («деҳаи поён») дар мазори Бобо Алишоҳ баргузор мешуд, ба ғайр аз иҷрои расму оини кишти аввал бозиҳои бузқашӣ, пойгаҳ (*пога-давоӣ*) ва «*тухмҷангак*» баргузор мешуданд. Яке аз оинҳои ҷолиб пухтани ду дона «*раҷ-гарда*»¹⁰ мебошад, ки соле як маротиба амалӣ мегардид. Ин нонҳоро аввал ба мазор мебарданд, пас ба хона баргардонида танҳо аҳли оила меҳӯрданд. Барои шахсони бегона хӯрдани онҳо манъ будааст. Дар бештари минтақаҳо рӯзи чоршанберо рӯзи хушхосият ҳисобида, дар ин рӯз дар чашни Наврӯз мардум сайр ва базму хурсандӣ баргузор мекарданд. «Тоҷикони рустоҳои вилояти Қашқадарё дар зиёратгоҳи Хоҷамуродбахш баҳорон ҳафт чоршанбе сайр баргузор мекарданд. Мардум ба он мавзеи муқаддас бо нияту орзуҳо мерафтанд, ягон чорпо хун карда, таомҳо пухта бо ҳам тановул мекарданд ва сипас мусобикаҳои гӯштингирӣ, пойга ва пиёдакашакро созмон медоданд» [8, с. 10].

Рӯзу соати шудгори аввалро аз рӯи қайди М.С. Андреев ҳар хонавода ҳар хел риоя мекард. Баъзе саҳар ва ҳатто шаб низ тухми аввалинро мепошиданд. Сабаби инро бо он шарҳ додаанд, ки бобою падарашон дар ҳамин вақт киштро оғоз мекарданд. Ҳангоми пошидани аввалин тухм ба замин, чуноне ки хангоми пухтани боч дар «*Бат-айём*» низ гуфта мешуд, деҳқон даст бардошта такрор мекард: «*Ё ҳазрати Бобои Деҳқон, як дона ҳазор, аз ҳазор ҳам бешумор, ба дами Ҳайдари Каррор насибии ҳалолхӯр кун!*» [2, с. 63]. Дар Вахону Ишкошим дар иди Наврӯз хангоми муборакбодии ҳамдигар «*шогун баҳор муборак!*» мегӯянд ва ҷавоби он «*ба рӯи шумо муборак!*» мешунавад. Пас аз ин марде сари суфа нишаста, ин дуоро мехонад: «*Фотеҳаи кор, фотеҳаи рӯзгор, аз як донаи мо ҳазор, аз ҳазори мо бешумор, ба ҳаққи Ҳайдари Каррор. Соли нав, моҳи нав, ҷамъият ҷамъ, дилҳо бегам, Аллоҳу Акбар!*» [10, с. 42]. Дар Ванҷ хангоми маросими сарчуфтӣ ин

¹⁰ Маънои калимаи «*раҷ*» чӯяк ва «*гарда*» – нон мебошад. Ноне, ки махсус ба муносибати аввалин шудгори баҳорӣ пухта мешуд.

дуоро чунин мехонанд: «Илоҳо, омини кор, барори кор, арвоҳи Бобои Одам дар касбу кори Бобои Деҳқон мададгор» [10, с. 53].

Баъди анчоми бозиҳо ва иҷрои расму оин мардҳо бо хӯрданиҳо ба саҳрои интиҳобшуда баромада, якҷоя хӯрок мехӯрданд ва дар охир «такбир»¹¹ хонда мешуд ва ба хонаҳояшон бармегаштанд.

Аз рӯи қайдҳои М.С. Андреев дар Хуф дар чашни Наврӯз базми суруду мусиқӣ ва доиразанӣ барпо намешудааст. Масалан, дар Шугнон баъди шикастани *киши тичирумч* агар дар хона асбоби мусиқӣ вучуд дошта бошаду касе ҳунари навозандагӣ медошт, мусиқӣ низ садо медод [2, с. 72]. Дар ин ҷо иди *Жамунд* ду рӯз давом карда, аз деҳаҳои гирду атроф низ ба тамошо меомадаанд. Қайд кардан бамаврид аст, ки Баррӯшон яке калонтарин деҳаҳои Рӯшон буда, базми наврӯзии умуминоҳиявӣ ҳамасола дар ин ҷо баргузор мешуд. Мардуми меҳмоннавози ин деҳаи зебоманзар ба қабули меҳмонон тайёри дида, бехтарин ғизою хӯрокро барои дастархони наврӯзӣ ва қабули меҳмонон омода мекарданд. Дари ҳар хонавода дар ин чашни бузургу бостонӣ ба рӯи меҳмонон аз қадим то имрӯз ҳамеша боз аст.

Хизмати олими машҳури Шуравӣ М.С. Андреев дар ҷамъоварии маводи мардумшиносӣ басо бузург аст. Яке аз масъалаҳои асосие, ки олимро ҳамеша ба таври ҷиддӣ ба ташвиш меандохтааст, ҷамъоварии тарзи ҳаёти кӯҳнаи аз байнрафта будааст. Мактубҳои ӯ ба Академияҳои илмҳои Тоҷикистон, Узбекистон, Қазоқистон ва ҷамъиятҳои гуногуни ҳифзи ёдгориҳои фарҳангӣ, ки дар бойғониаши маҳфузанд, аз ин шаҳодат медиханд. Ӯ дар ин бора шахсан дар вохӯри бо академик Б. Фафуров низ ибрази ақида намудааст [3, с. 41]. Имрӯз он расму оине, ки дар қадим дар байни мардум вучуд доштанд, маҳз тавассути нигоштаҳои ӯ боқӣ мондаанд.

Гарчанде ки солҳои охир ба эҳё намудан ва омӯзиши расму русуми мардум диққати маҳсус дода мешавад, лекин бисёре аз ҷузъиёти расму русуми аҷдодонамон фаромӯш шудаанд. Имрӯзҳо як қисми расму русуми наврӯзӣ дар рӯзгори мардум боқӣ мондааст ва қисме аз байн рафтаанд. Аз қисмати дигари расму оинҳо то ба имрӯз ҳатто дар хотираҳо чизе боқӣ намондааст. Бархе аз ин расму русуми идҳо ҳамчун намоишҳои сахнавӣ иҷро мешаванд ва аз тариқи телевизион ба мардум нишон дода мешаванд.

Адабиёт

1. Андреев М. С. Таджики долины Хуф / М. С. Андреев. Под ред. Э. Кочумкуловой – Вып. I-II. Переизд. Б.: ОсОО «Джем Кей Джи», 2020. – 794 с.
2. Андреев М. С. Некоторые неопубликованные заметки М. С. Андреева о Наврузе Бадахшана (по архивным материалам М. С. Андреева) / М. С. Андреев. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2024. –124 с.
3. Додхудоева Л. Научное наследие А. А. Семенова и М. С. Андреева (архивные документы) / Л. Додхудоева. – Душанбе, 2013. – 265.
4. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷ. 4. Ғизоҳо. Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик. – Душанбе, 2020. – С.
5. Карамшоев Д. Шугнанско-русский словарь / Д. Карамшоев Том 3. Т-Ц. Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН. 1999.

¹¹ Дуо, ки баъд аз хӯрдани таом хонда мешавад.

6. Мирзабдинова С. Шеваи хуфи забони рӯшонӣ / С. Мирзабдинова. – Душанбе: Дониш, 1983. – 243 с.

7. Охонниёзов В. Моҳияти чашнгирии наврӯз дар Бадахшон / В. Охонниёзов // Суханшиносӣ. – 2020. – №1. – С. 137-146.

8. Раҳимӣ Д. Аз Фарвардгон то сайри мазорҳо: суннати гиромидошти арвоҳи гузаштагон дар Наврӯз / Д. Раҳимӣ // Паёмномаи фарҳанг. Нашрияти илмию таҳлилий. – 2023. – № 1 (61) . – С. 10.

9. Соколова В. С. Рушанские и хуфские тексты и словарь / В. С. Соколова. М-Л: Издательство Академии наук СССР, 1959. –237 с.

10. Шакармамадов Н. Оинҳои наврӯзӣ дар Бадахшон / Н. Шакармамадов. – Хоруғ, 2012. – 100 с.

11. Шакармамадов, Н. Наврӯзи Бадахшон (расму оинҳо) / Н.Шакармамадов, О. Шакармамадов. – Хоруғ: Маърифат, 2003. –20 с.

12. Юсуфбеков Ш. Шогуни Баҳор Хидирайӯм дар Шугнон ва дигар манотиқи Кӯхистони Бадахшон / Ш. Юсуфбеков, А. Шохинбеков. – Хоруғ: ЛогосПлюс, 2016. –216 с.

13. Ҷурғозиев М. Суннатҳои чашни Наврӯз дар болооби Зарафшон / М. Ҷурғозиев // Паёмномаи фарҳанг. –2022. – №1 (57). – С. 83.

Навбахорова Бибисултон

ДРЕВНИЕ ТРАДИЦИИ ПРАЗДНОВАНИЯ НАВРУЗА В ДОЛИНЕ ХУФ В ЗАПИСЯХ М. С. АНДРЕЕВА

В статье рассматривается празднование трех этапов праздника Навруз в одном из высокогорных сел Бадахшана – Хуф. Автор статьи опирается на работы М. С. Андреева «Таджики долины Хуф» и «Некоторые неопубликованные заметки М. С. Андреева о Наврузе в Бадахшане» (на основе архивных материалов М. С. Андреева). Сопоставляя примеры и образцы, зафиксировавшие различия в проведении обычаев и традиций в различных селениях и районах Бадахшана, М. С. Андреев проанализировал этапы празднования Навруза в этом отдаленном селе. Содержание двух названных научных работ охватывает обычаи и традиции народа конца XIX – начала XX вв. Хотя об обычаях и традициях Навруза в Бадахшане написано и опубликовано множество книг и статей, автор данной статьи впервые публикует некоторые новые детали празднования Навруза, зафиксированные ею в ходе опроса пожилых жителей Хуфа в 2025 г. До сих пор эти сведения остаются неизвестными исследователям и читателям. В частности, их нет в опубликованных в 2024 г. заметках известного советского этнографа М. С. Андреева, до сих пор хранящихся в архиве Института истории, этнографии и археологии им. Ахмада Дониша НАНТ. Материалы этой книги были собраны М. С. Андреевым в 1943 году, и этот труд по праву считается первым и наиболее достоверным исследованием.

Автор данной статьи рассказывает об особенном климате Хуфа, о причинах более позднего празднования Навруза в этом селе и о первом весеннем посеве. Также приводится информация об особенностях этапов его празднования — «Хо^{ар} дар мард», «Бат-айом» и «Радж-бед» (первый весенний посев). Вклад известного советского ученого М. С. Андреева в сбор и осмысление этнографических материалов огромен. Благодаря его трудам до

наших дней сохранилась информация об обычаях и традициях, существовавших в регионе в древности.

Ключевые слова: Хуф, Рушан, Шугнан, М. С. Андреев, бат-айом, Навруз, «Офтоб дар мард», бодж, салом-салом, килогузгуз, бобо-и дехкон.

Nawbahorova Bibisulton

THE ANCIENT TRADITIONS OF NAVRUZ CELEBRATION IN THE KHUF VALLEY IN M. S. ANDREEV'S NOTES

This article examines the three stages of the Navruz celebration in Khuf, a highland village in Badakhshan. The study draws on the works of Mikhail S. Andreev, particularly *Tajiks of the Khuf Valley* and Some unpublished notes by M. S. Andreev on Navruz in Badakhshan, the latter based on his archival materials. Through a comparative analysis of ethnographic data reflecting variations in customs and traditions across different villages and regions of Badakhshan, Andreev identified and systematized the stages of Navruz celebrations in this remote locality. These works document the customs and traditions of the population in the late nineteenth and early twentieth centuries.

Although numerous studies have addressed Navruz traditions in Badakhshan, this article introduces previously unpublished details of the celebration, recorded during fieldwork conducted among elderly residents of Khuf in 2025. This information has not been previously available to scholars and remains absent from Andreev's notes, which were published in 2024 and are preserved in the archives of the Ahmad Donish Institute of History, Ethnography, and Archaeology of the National Academy of Sciences of Tajikistan. The materials gathered by Andreev in 1943 are widely regarded as among the earliest and most reliable ethnographic accounts of the region.

The article also discusses the specific climatic conditions of Khuf, which account for the relatively later celebration of Navruz in this village, as well as its connection to the first spring sowing. Particular attention is given to the distinct stages of the celebration – “Khor dar mard,” “Bat-ayam,” and “Raj-thed” (the initial spring sowing). The significant contribution of M.S. Andreev to the collection and interpretation of ethnographic materials is emphasized, as his work has ensured the preservation of knowledge about traditional customs and practices in the region.

Keywords: Khuf, Rushan, Shughnan, M. S. Andreev, *bat-ayom*, *Navruz*, “*Oftob dar mard*,” *baaj*, *salom-salom*, *kiloghuzghuz*, *Bobo-i Dehqon*.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Навбахорова Бибисултон** – номзади илмҳои филологӣ, ходими калони илмии шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Фирдавсӣ, 5/13, хонаи 40. Тел.: (+992) 93 144 13 00, e-mail: nawbahor_01@inbox.ru

Сведения об авторе: **Навбахорова Бибисултон** — кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела фольклора Института языка и литературы имени Рудаки Национальной Академии наук Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Фирдавси, 5/13, кв. 40. Тел.: (+992) 93 144 13 00, e-mail:

Information about the author: **Nawbahorova Bibisulton** - Candidate of philological sciences, Senior researcher of the Department of the Folklore of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Firdawsi 5/13, Fl. 40. Phone: (+992) 93 144 13 00, e-mail: nawbahor_01@inbox.ru

УДК:398 (575.3)

**Мажнунов Абдуламин,
Худоёрбекзода Хосият**

ИСТИФОДАИ УНСУРҲОИ ФОЛКЛОЛӢ ДАР ДОСТОНИ “ҚИШЛОҚИ ТИЛОӢ”-И МИРСАИД МИРШАКАР

Дар мақола истифодаи унсурҳои фолклорӣ дар достони “Қишлоқи тилоӣ”-и Мирсаид Миршакар баррасӣ шудааст. Таъкид карда мешавад, ки Мирсаид Миршакар дар назм ва насри муосири тоҷик баъд аз устодон Садриддин Айнӣ ва Мирзо Турсунзода дар истифода намудани унсурҳои фолклорӣ мавқеи намоён дорад. Намунаи барҷастаи робитаи эҷодӣ ми Мирсаид Миршакар бо эҷодиёти даҳанакии халқ “Қишлоқи тилоӣ” аст. Ҳамчунин аксари асарҳои манзуми шоир ба тарзи нигоришоти эҷодиёти даҳанакии халқ наздик буда, аз ҷиҳати забон хеле содаву фасеҳ ва мисли сурӯдҳои халқӣ сабуку равон мебошанд.

Дар достони “Қишлоқи тилоӣ” унсурҳои фолклорӣ ва боварҳои мардумӣ истифода шудаанд. Шоир рамзу масалҳои халқиро аз забони гӯяндаҳо хубу равон ба риштаи назм кашидааст, ки дар мақола бархе аз онҳо мавриди таҳлил қарор дода шуд. Муқаддас шуморидани об дар фарҳанги мардум ва қуввати нерӯ бахшидан ба ҷисми инсон, ҷойгоҳи себ дар эҷодиёти гуфторӣ, тарбияи инсон дар роҳи меҳнатдӯстиву ободкорӣ дар достон аз мавзӯҳои фолклорие мебошанд, ки дар мақола баррасӣ гардидаанд. Дар маҷмӯъ яке аз муҳимтарин хусусиятҳои эҷодиёти Мирсаид Миршакар руҳи халқӣ доштани асарҳои ӯст. Ин хусусият, на танҳо дар забони услубан пурмуҳтавои шоир инъикос мегардад, балки дар тасвири гӯишҳои равону зебои халқие, ки дар достони “Қишлоқи тилоӣ” ва дигар ашъори вай истифода шудаанд, бараъло мушоҳида мегардад.

Калидвожаҳо: *Мирсаид Миршакар, “Қишлоқи тилоӣ”, адабиёт, фолклор, достон, афсона, зарбулмасалу мақол, ривоят, об, себ, тасвир.*

Мирсаид Миршакар чун фарзанди диёри кӯҳистон бо мардум ва рӯзгори гузаштагон басо наздик будааст. Ин аст, ки дар ашъори ӯ таҷассуми ҳаёти муқаррарӣ ва орзуву ормонҳои мардуми одӣ, расму ойинҳои гузаштагон бараъло эҳсос мегардад. Нигоштаҳои ӯ басо одӣ ва самимӣ буда, ба назар чунин менамояд, ки гӯиё аз забони қаҳрамонҳои шеърҳои достонҳо садо медиҳанд. Ин гуна ашъор ба пуррагӣ хусусияти фолклорӣ доранд. Дар исботи ин гуфтаҳо метавон даҳҳо мисол овард, вале мо дар мақола бо таҳлили яке аз достонҳои аҷиб ва хеле шавқовару барои хонанда ҷолиб, яъне талоши инсон баҳри ҳаёти нав, имрӯзаи беҳтар аз дирӯза – “Қишлоқи тилоӣ”, ки солҳои 1941-1942 навишта шудааст, иктифо мекунем.

Яке аз муҳимтарин хусусиятҳои эҷодиёти Мирсаид Миршакар он аст, ки асарҳои ӯ комилан халқӣ ва миллианд. Ин хусусият, на танҳо дар забони ҳаматарафа ғанӣ ва зебои ӯ инъикос мегардад, инчунин дар муносибати наздики асархояш бо эҷодиёти даҳанакии халқ ифода гардидааст.

Коркарди тило дар кӯҳистон он замон чунин будааст. Мардуми маҳаллӣ дар лаби дарёҳои кӯҳӣ сангрзаҳои тилодорро болои суфраи аз пусти гов ва намад сохташуда, мерехтанд ва онро бо об мешустанд. Хоку рег ва маводи дигарро об мебаранд, вале зараҳои тило дар пушт ва намад мемонад. Ин кори заҳматталаб орзуи аксарияти сокинони кӯҳистон буд, зеро дар тило ҳаёти зеборо медиданд. Ҳарчанд водии Шохдара аз замонҳои қадим макони санги қиматбаҳои лочувард маҳсуб меёфт, вале коркард ва ба даст овардани он бо овозаҳои даҳшатангез омехта буд [1, с. 181].

Аз ин рӯ кам одамон барои лочувард талош мекарданд, зеро раванди ба даст овардани он бо қиссаҳои ҷоннисориҳои мардуми маҳаллӣ бархурд мекард, аммо арзиши гарон доштани тило мардумро ба худ мекашид. Инчунин ҷойгузинии тило боз дар рӯзгори мардум бо тибби мардумӣ низ тавҷаб буд. Бинобар ақидаҳои мардумӣ ва ривоятҳои динӣ тилои нопӯхта, яъне коркарднашуда тамоми сеҳру ҷодуро пок мекунад. Тибқи боварҳои мардумӣ агар тилои хомро бо шир омехта карда ба одам хӯронанд, гуйё ҷисми инсон аз зиён ва сеҳру ҷоду тоза мешудааст. Инчунин тилоро моёи ғановат, бойигарӣ ва дорой медонистанд. Доштани тило дар рузгор аз серию пурӣ ва ободӣ далалат меод. Номи “Қишлоқи тилоӣ” низ аз ҳамин ҷо маншаъ мегирад ва мувофиқи боварҳои миёни мардумӣ он қишлоқе мебошад, ки сокинонаш аз обу нон сер ва аз тамоми неъматҳои дунё бархӯрдоранд. Ҳамин аст, ки мардуми кӯҳистон ҳатто шахсеро, ки саховатпеша ва накукор аст, “инсони тилоӣ” мегуфтаанд. Аз ин рӯ, тило дар фолкори мардуми кӯҳистон на танҳо ба маънои асосии худ, балки ба маънои маҷозӣ низ истифода мегардид ва ҳадафи шоир М. Миршакар низ аз истифодаи ибораи “Қишлоқи тилоӣ” ҷанбаи маҷозии он мебошад, ки пурра хусусияти фолклориро касб намудааст. Ҳатто дoston дар шакли қисса аз оғоз то анҷом аз забони пири хирадманди кӯҳистони нақл карда мешавад. Аз ҷумла:

Нишастам душ бо марди куҳансол,
Аҷаб пири суханвар буду хушқол.
Буд аз Помир он пири хирадманд,
Ҳикоят кард бар ман шоду хурсанд.
Шунидам ман ҳиякоятҳои уро

Ба назм оварда бинвиштам дар ин ҷо...[9, с. 5].

Чуноне ки ишора шуд, ҳамаи он қиссаву ҳикояте, ки дар дoston омадааст, аз забони пири кӯҳансол ва ба ибораи шоир, “пири суханвар ва хушқоли Помир” нақл карда шудааст. Тибқи мазмуни дoston он пири хирадманд низ қиссаро аз падару бобоёни худ шунида будаасту онҳо аз аҷдодони худ. Дар маҷмуъ қиссае, ки аз ҷониби шоир шунидаву ба қалам дароварда шудааст ҳикоятест, ки қарнҳо аз забон ба забон омадааст ва билохира аз ҷониби М. Миршакар ба қалами назм дароварда шудааст. Ин дoston сирф фолклорист, зеро аз забони халқ оварда шуда, дар он ҷабҳаҳои ҳаёти мардум, ки асрҳо дар шакли орзуву ормонҳо ниҳон буданд, аз қабилӣ зиндагии сазовор инъикос ва таҷассум гардидаанд.

Фолклоршинос Раҷаб Амонов низ дар дар асоси як ривояти мардумӣ ва афсона эҷод гардидани «Қишлоқи тилоӣ»-ро таъкид карда. навиштааст: “Мардуми меҳнаткаши тоҷик дар шароити ҷамъияти синфӣ ба воситаи афсона, ривоят ва ҳатто эпоси қаҳрамонии худ дар сарзамини ободу зебо

зиндагӣ карданро орзу кардааст, ки он ҷо зулму истисмор вучуд надошта, ҳар фард озоду хушбахт умр ба сар мебарад” [2, с.121].

Мазмуни қисса чунин аст. Пири дилреше ҳангоми падруд бо ҳаёт аз саргузашти ҷавонии худ барои ёрону дустон нақл карда, аз лаҳзаҳои шикораш ёдоварӣ мешавад. Яъне замоне, ки зури бозу доштааст, ба кӯҳу даман ба шикор мебаромадааст. Боре аз пайи оҳу, пас аз беҳобихоии тулонӣ, биебону дарёву кӯҳхоро гузар намуда, хаста ва бемадор мегардад. Ташнагии аз ҳад зиёд ӯро ба ҳолати ноҳинҷор меорад. Пеши назараш ҷуии заррине ҳувайдо мегардад, ки аз кӯҳсори барфпуш ҷорӣ мешуд. Ӯ шод гардида, ба ҳадафи рафъи ташнагӣ ҷониби ҷуии заррин медавад ва бо завқ нӯш мекунад. Аз нӯшидани об неруи нав мегирад, қувваи бозувонаш барқарор мешавад ва худро чун шер қавӣ эҳсос менамояд, ҷолоку нотарс мешавад.

Шоир дар ин тасвир неруманд шудани шикорчиро бо нушидани оби ҷуӣбори заррин рабт медиҳад. Ин тасвир, албатта боз аз фольклори мардуми кӯҳистон маншаъ мегирад, зеро дар ҳаёти мардуми кӯҳистон ва умуман дар рӯзгори ҳамаи мардумони дунё об ҷойгоҳи махсус дорад. Шоир метавонист ба ҷойи ҷуӣ заррин дигар лаҳзаро таҷассум намояд. Масалан, боридани борон, ё худ намудор шудани ягон кӯл, вале тасвир маҳз ҷуӣбори заррин аст [3, с.138].

Об ҳанӯз аз замони қадим дар фарҳанги мардуми тоҷик ҳамчун неъматӣ муқаддас шинохта мешавад. Тибқи ривоятҳои мардумӣ хоби даҳшатборро маҳз ба оби равон мегуфтанд, то зарари он ба бинандаи хоб нарасад ва даҳшатро оби равон бибарад. “Дар афсонаҳои мардумии кӯҳистонӣён “Баҳти баргашта”, “Бародарони хирадманд”, “Муаммоҳои бобо Сароил”, “Шоҳзодалаъл ва Дурбону”, “Шоҳзода ва Девдухтар”, “Шоҳзода Суҳроб”, “Маликаи чилгазмуй” ва ғайра об мувофиқи хусусиятҳои сеҳрангезияш дорои вижагиҳои мухталиф мебошад. Об муъҷизаи қудсӣ ва муқаддас шинохта шудааст” [4, с.139].

Бо ҳамин далелҳо метавон гуфт, ки шоир низ маҳз ҷуӣ зарринро тасвир кардааст, ки оби он наҷотбахши қаҳрамони дoston мегардад. Муҳаққиқ З.Холмуродов оид ба ҷанбаҳои муқаддаси об чунин ишора мекунад: “Воқеан об дар фарҳанги мардуми тоҷик мавқеи бениҳоят калон дошта, гиромидошти он дар қатори муқаддасоти иҷтимоӣ ва динӣ ҷой дорад. Дар бораи об ва пайдоиши чашмаҳо нақлу ривоятҳо хеле зиёданд, махсусан дар бораи чашмаҳое, ки аз ҷониби мардум муқаддас шуморида мешаванду мавриди арҷгузорӣ қарор доранд. Қобили тазаккур аст, ки аксари чунин чашмаҳо ба зиёратгоҳу мазорҳо табдил ёфтаанд. Таҳлилҳо собит намуданд, ки омили ба мавзӯҳои муқаддас табдил ёфтани чашмаву рудҳо бовару эътиқод мебошад, ки дар атрофи онҳо нақлу ривоятҳо ба вучуд омадаанд” [13, с.7].

Дар идомаи дoston шоир вожаи дигари фольклориро, ки рамзҳои зиёдеро миёни мардум инъикос мекунад, моҳирона тасвир намудааст. Ин истилоҳи фольклорӣ на танҳо хоси гӯишҳои мардуми кӯҳистон аст, балки дар фольклори мардумони ҷаҳон ҷойгоҳи махсус дорад. Манзур аз ин тасвир себ мебошад. Тибқи нақли мӯйсафед, ногаҳ себи сурхе лаби об аз боло аз сарғаҳи ҷуӣ сӯйи шикорчӣ меояд. Ӯ давида себро гирифта, онро мечашад ва аз таъми форами маззаи он ба ҳайрат меояд.

Дар фолклори мардуми кӯҳистон себ нахуст рамзи муҳаббат шинохта шудааст. Себ меваест ки онро кӯҳистониён бо сабаби мусоид буданаш дар ҳар шароит, яъне дар ҳар гуна замин, ҳатто мавзеи серсанг рӯидан гиромӣ медоранд. Дар минтақаҳои кӯҳӣ бо сабаби иқлими хунук ва заминҳои пур аз регу санг, инчунин аз сатҳи баҳр баланд будан на ҳар мева хуб нашъу намо мекунад. Аммо, чуноне ишора шуд себ меваест, ки дар ҳама шароит хуб инкишоф меёбад. Ҳатто дар баъзе ҷойҳо ба таври худрӯй месабзад. Мардум баъзан барои зимистон солҳои хушксолӣ себро хушк мекунанд. Дар кӯҳистон аз себи хушк атолаву нӯшобаҳо ҳам омода мекунанд. Аз ин рӯ, меваи себ дар рӯзгорони мардуми кӯҳистон мавқеъ дорад [5, с. 142].

Дар достони дигари шоир “Тошбек ва Гулқурбон” афсонае нақл мегардад, ки мӯйсафеде ба занаш себ медиҳад ва зан ҳомиладор шуда, соҳиби писар мегардад. Аз ҷиҳати дигар аз рӯйи асотирҳои даврони бостон себ аз ҷониби Худо Дионис ба олиҳаи хусн Афродита тақдим карда шудааст [5, с.143].

Дар фарҳанги мардуми тоҷик ҳамзамон себро василаи байни инсон ва олами бақо медонанд [6, с. 145], ки ин масъала дар достони “Қишлоқи тилоӣ” низ ишора шудааст. Пас аз гирифтани себ шикорчӣ ба дил андеша мекунад, дар кӯҳсори пур аз барф чунин себи хуштаъму лолагун аз кучо пайдо шуда бошад. Пайдо шудани себи ширин ёро ба фикр ғӯтавар месозад, ки шояд дар сароби ҷӯйбор ободие бошад.

Зи боло лаб-лаби дарё бидидам,

Ки омад себаки сурхе, давидам.

Аҷаб хуштаъм себи сурхи зебо,

Ба ҳайрат уфтодам аз чунин кор [9, с.6].

Бояд гуфт ки дар ин ҷо ду ақида тавҷам омадааст. Яке себ ва дигаре ободии сароби ҷӯйбор. Сароби ҷӯйбор низ ҷанбаи фолклорӣ дорад, зеро дар ҷойе ки об ҳаст ободонӣ ҳаст. Обу ободонӣ низ мақоли мардумӣ мебошад ва обро истифода бурдани гуянда низ аз он далолат мекунад, ки дар раванди ҳаёти мардуми кӯҳистон, ки диёри камзамин аст, об ҷойгоҳи махсус дорад. Танҳо дар ҷойе, ки об ҳаст, дар атрофи он метавон сукунат кард ва ободиро пеша намуд. Дар ин хусус муҳаққиқ З. Холмуродов чунин ишора кардааст: “Ҷанбаи дигари мазмуни ривоятҳои дар атрофи об бофташуда, аз рӯи таҳлилҳои мо ба кишту кор ва обёрии заминҳо рабт доранд. Зеро ҳанӯз аз замони қадим мардуми тоҷик ҳамчун мардуми кишоварз ва заҳматқарин шинохта шуда, дар обёрии заминҳо ва бунёди боғҳо таҷрибаи мукамал доштаанд” [14, с. 27].

Шикорчӣ ва баъдан шоир аз забони гуянда дарёфти “Қишлоқи тилоӣ”-ро бо оби ҷӯйбори заррин маъно додааст. Баъди шикастани ташнагӣ ва истеъмоли себ шикорчӣ дар лаби ҷӯйбор хоб мекунад ва дар хоб боз ҳамон себи ширинро мебинад. Хаёли себ ёро аз хоб бедор мекунад. Дар ин ҷо хоб низ ҳамчун ҷанбаи фолклорӣ истифода шудааст. “Аслан хоб як ҳолати ҷисмонии инсон аст, ки бо ҳолати руҳӣ алоқаманд мебошад. Дар фолклори мардуми кӯҳистон хоб ҳамчун ҳолате, ки тавассути он фолбиниву тахайюлот ба роҳ монда мешуд, ба қалам дода мешавад” [7, с. 39].

Дар ин ҷо аз ҷониби шоир як инъикоси аҷиб ба қалам дода шудааст. Гуфта мешавад, ки шикорчӣ баъди истеъмоли об ва себ, чун ташнагиву гушнагии худро мешиканад ба хоб ғӯтавар мегардад ва гуиё аз хоб бедор

шуда, ба ҷустуҷӯи маконе мегардад, ки он ҷо ҷӯи заррин маншаъ мегираду дарахти себ меруяд.

Дар ин ҷо боз мазмунҳои фолклорӣ мавҷуд аст, ки тибқи андешаи мардуми кӯҳистон болои кӯҳҳо ҷойи ободу зебо, макони париву махлуқоти асотирӣ яъне ҷойи қудсиён мебошад. Макони париву дигар инсу чинс дар кӯҳҳои гардунрас дар фолклори сокинони кӯҳистон басо барҷаста ҷойгузин мебошад [8, с. 86]. Давоми дoston чунин аст:

Бияндешидаму барҷастам аз ҷой,
Суи кӯҳсор гаштам роҳпаймо,
Баногоҳ уфтодам дар гулистон,
Баҳор он ҷо ҳамеша безимистон.

Шоир аз забони гӯянда ободии сари ҷуйбори зарринро, ки себи ширини он маконро чашида буд, чунин ба қалам медиҳад, ки дар он ҷо гулистон бе зимистон, бе зулму золим ва обод аз хирадманду олим, ҳама шоду хуррам, зери пояшон зару гавҳар, зану мард ва пиронсол шоду хуррам ҳастанд. Шоир бар он таъкид менамояд, ки ҳамаи ин биҳишти руи замин тавассути меҳнати ҳалол насиби онҳо гардида, яъне ҳама баробар заҳмат мекашанд ва баробар аз он ҳаловат мебаранд:

Зи меҳнат ҳеҷ кас сарро натобад,
Агар сар тобад ӯ ҳосил намёбад.
Ба ҳар чизе расад гар дасти одам,
Фаровон мешавад маҳсулаш он дам.
Диёри нозанину дилкушошон,
Ҳамеша лолазор асту гулистон [9, с. 7].

Шоир дар ин байт маҳсус таъкид ба меҳнату ҳалолкорӣ намудааст, бо истифода аз маънои мақоли мардумии аз “одами бекор ҳама безор”. Яъне дар ин макони биҳиштосо низ меҳнат мебояд. Мақсуди шоир он аст, ки ҳар маконро бо заҳмат ба биҳишт мубаддал намудан мумкин аст:

Вале атрофи онро карда ишғол,
Зи ҳар су пиряхҳои куҳансол.

Ёдоварӣ аз пиряхҳои куҳансол шоир зодгоҳи хешро ба қалам додааст.
Аҷаб қишлоқ буд ӯ бе шабу шом,
Бувад “Қишлоқи тилоӣ” ба вай ном..

Шоир таъкид менамояд, ки маҳз ҳаматарафа обод будани ин макон ва ҳаёти осудаи хушбахтонаи мардум ин ҷойро метавон “Қишлоқи тилоӣ” ном бурд. Дар давоми дoston шоир таъкидан хони пурнозу неъматии ин мардум: наботу ширу рафған ва таомҳои шоҳона, табақҳои аз тилову нуқра, нақшҳои аз лаълу гавҳарро тасвир менамояд.

Сокинони “Қишлоқи тилоӣ” шикорчиро водор кардани мешаванд, ки онҳоро тарк накунад, то ки ба гадоиву муфлисӣ дигарбора мувоҷеҳ нагардад, вале шикорчӣ ба хотири озурдаву ҷигархун шудани кӯдакон хоҳиши онҳоро рад мекунад. Бо нияти дигарбора бо зану кӯдаконаш омадан ба ин макон, шикорчӣ “Қишлоқи тилоӣ”-ро тарк мекуна:

Вале боз ой назди мо бародар,
Дар ин ҷо мо туро ёрему ёвар...
... Раҳи маҳфист аз мо, доимо рӯст,
Бичу онро, агар хоҳӣ ту, эй дӯст.
Вале аз сирри мо бар кас нагуӣ,

Ту хоҳонӣ, агар аз мо накуӣ... [9, с.8].

Дар ин ҷо ҷоиз аст, ки ба ойини шикору мардуми кӯҳистон рӯ оварем. М. Миршакар аз ойини шикору ривояту афсонаҳои ин мавзӯ аз хурдӣ огоҳӣ дошт, зеро шикор худ як фарҳанги рузгори кӯҳистониён маҳсуб меёфт. Роиҷ буд ва ҳанӯз ҳам дар фолклори мардуми кӯҳистон ҷой дорад, ки гӯё парихо дар кӯҳи Қоф нахчир – оҳуи кӯҳиро нигоҳубин мекардаанд. Баъзе нақлҳо аз забон ба забон мерафтанд, ки гӯиё бархе аз шикорчиен парихоро бо чашми сар меиданд ва дунёи ҳастии парихо бе ғаму дард, бе бадиву бадрафторӣ, осуда, бо рафоқат мегузашт [9, с. 51-52].

Бармегардем ба оғози достон, ки қаҳрамон маҳз бо ҳадафи шикор хеле дур аз макони одамон ба кӯҳ мебарояд. Ҳамин тариқ дар ин ҷо шоир аз гӯишҳои мардумӣ истифода бурда, шикорчиро дар болои кӯҳ дар олами дигар тасвир намудааст.

Қисмати якуми достон бо он анҷом меёбад, ки шикорчӣ ба макони зисти худ баргашта, роҳи “Қишлоқи тилоӣ”-ро гум мекунад ва дар орзуи он макони ободу зебо аз ин дунё мегузарад:

Аҷаб қишлоқи зебо буд он ҷо,
Намудам гум раҳашро во дареғо.
Ту, эй “Қишлоқи тилоӣ” кучой?
Чаро себак намеойӣ кучой?... [10, с.10].

Қисмати дууми достон аҷибтару ҷолибтар аст, зеро дар он орзуву ормони деринаи мардуми кӯҳистон ҷомаи амал пӯшида, қишлоқи тилоӣ дар ҳаёти одамон, дар рӯзгори онҳо ҳувайдо мегардад.

Билохира қаҳрамони достон баъди ба ҳуш омадани ҷаҳри зебо, дорои қошонаҳои ҳайратовар ва биноҳои қашангро мебинад. Олами наву пурнур дар назар ҳувайдо мегардад ва гумон мекунад, ки шояд акнун “Қишлоқи тилоӣ”-ро пайдо намуд:

Бирафтам муддате, якбора аз дур
Бидидам олами навро пур аз нур.
Ба дил андеша кардам: -шояд ин ҷо,
Бувад “Қишлоқи тилоӣ”-и зебо [9, с. 14].

Дар ин ҷо тасвири як макони зебо, манзараҳои гулзори садбаргу сунбул, ниҳолҳои мевадори себу зардолу, гандумзори фаровон, иморатҳои қоматафрохта, одамони чехракушод, насли навраси озоди китоб дар дастро тасвир менамояд, яъне зиндагӣ, ки бо тамоми тароваташ эҳсос мегардад:

Дар онҳо зиндагиро ҳис намудам,
Наҷотамро дар онҳо дида будам.
Ба дигар су бирафтам дар сари роҳ,
Дучорам гашт як духтар баноғох [9, С. 14-15].

Шоир ба нуқтаи кулминатсионии достон мерасад, яъне он чизе ки ҷустуҷӯ гардид, дарёфт шуд, ҳаёти зебо бо ҳама тобишҳои рангоранги худ. Ҷавонмарди раҳгузаре бо либоси куҳнаву пояфзоли фарсуда, аз кучо омадани пирамардро пурсон мешавад. Чун пирамард саргузашти худро нақл мекунад, ҷавон хушҳолона падарҷон гуфта, худро писараш Шарафҷон муаррифӣ месозад.

Ҷавон бо хуррамӣ гуфто:
- “падарҷон,

Манам фарзанди ту номам Шарафҷон”,
 Чу номи нури чашми худ шунидам,
 Ба сар ҳушу диламро зинда дидам [9, с.16].

Интиҳои дoston дарёфти қишлоқи тилоӣ дар диёри худ аст. Як вақтҳо диёри хузнангез бо шарофати меҳнату сарҷамъӣ ба қишлоқи тилоӣ –ободу хуррам табдил ёфт. Шоир таъкид мекунад, набояд ба ҷустуҷӯи хушхӯлӣ ба диёри бегона рафт, балки онро бибояд бо заҳматписандӣ дар диёри худ эҷод кард. Гуфта мешавад, ки иқтидори насли одам сангистонро ба гулистон табдил медиҳад:

Нигар, акнун туй андар диёрат,
 Дар он ҷое, ки мондӣ рузгорат.
 Ҳар он чизе, ки мебинӣ дар ин ҷо,
 Гулу гулзору бустонҳои зебо [9, с.17].

Хулосаи дoston чунин аст. Солҳо мардуми кӯҳистон “Қишлоқи тилоӣ”-ро, ки дар он зиндагии шоистаро медиданд, месуруданд, васф мекарданд, меҷустанд, аз забон ба забон барои наслҳо тараннум менамуданд, орзу менамуданд. Оқибат ин қишлоқ дарёфт гардид на дар саҳрову биёбон ва мамолики дигар, балки дар зодгоҳи худ бо меҳнату заҳмати мардум.

Ки чун хуршед ҷовиду ҳаёт ҳаст,
 Аҷал дар назди ӯ мағлубу мот аст.
 Ки озодиву ободӣ маромаш
 Ки қодир асту мушфиқ
 Халқ номаш.

Мавзӯе, ки дар дostonи “Қишлоқи тилоӣ” таҷассум ёфтааст, дар замони мо низ муҳимияти худро гум накардааст. “Қишлоқи тилоӣ” дар фаҳмиши мардуми кӯҳистон ва тахайюли онҳо зиндагии пур аз баракату савлат аст. Он чизеро ки шоир Мирсаид Миршакар мавриди нақл қарор додааст, ормони ҳар як сокини кӯҳистонӣ буд. Тақозои ҳаёт ин аст, ки инсон ҳеҷ гоҳ ба комёбии ноилшудааш қонеъ намегардад, балки барои ба хубтар расидан талош мекунад.

“Мирсаид Миршакар афсонаҳои халқиро ба таври эҷодӣ аз нав кор карда мебарояд. Шоир афсонаи халқиро айнан намегирад, балки онро ҳамчун асоси сюжет ва характеристикаи идеалҳои қаҳрамони асосии дoston истифода мебарад. М. Миршакар дар афсонаи “Қишлоқи тилоӣ”, пеш аз ҳама, ифодаи умеду орзуҳои озодихоҳонаи халқро, ки асрҳо боз барои он мубориза мебуд ва он имрӯз дар амал тадбиқ шудааст мебинад. Ба ҳамин восита шоир характери халқии дигаргуниҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, маданӣ-таърихии дар мамлакати мо ба вучуд омадаро қайд намуда, онро ҳамчун ифодаи олии дар амал тадбиқ гардидани умеду орзуҳои деринаи халқ тасвир менамояд” [6, с. 149].

Қишлоқи тилоӣ ормони мардум буд, ки дар сатҳи фольклори ҳаёт муаррифӣ мегашт, тахайюли сокинони кӯҳистон тавассути асари М.Миршакар ба воқеияти зиндагии мардуми водӣ табдил ёфт.

“Қишлоқи тилоӣ” моро ба олами афсона ва ҳаёлотии орзуи гузаштаи мардуми Бадахшон мерасонад. Забони шоир бой, равон ва рангин аст. Шоир барои аниқ ва равшантар тасвир намудани ривояти мардумӣ аз аносири фольклорӣ моҳирона кор гирифтааст.

Адабиёт

1. Амонов Р. Эҷодиёти бадеӣ, халқ ва замон / Р. Амонов Душанбе: Ирфон, 1970. – 150 с.
2. Амонов Р. Адабиёт ва бачагон / Р. Амонов. – Душанбе: Ирфон. – 1981. – 224 с.
3. Амонов Р. Адабиёт ва бачагона. – Таърихи адабиёти советии тоҷик ҷилди 1. / Р. Амонов. – Душанбе: Дониш – 1982. – 348 с.
4. Асрорӣ В. Адабиёт ва фолклор / В. Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 276 с.
5. Бобокалонова Ҷ. М. Миршакар шоири бачагон / Миршакар М. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 116 с.
6. Мажнунов А. Ҷанбаҳои фолклорӣ дар «Ҷишлоқи тилоӣ» / А. Мажнунов // Суханшиносӣ. – 2022. – №3. – С.148-152.
7. Мирзозода Х. Қуллаи камолот [Дар бораи эҷодиёти Мирсаид Миршакар] / Х. Мирзозода. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 176 с.
8. Мирзозода Х. Мирсаид Миршакар / Х. Мирзозода. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1962. – 192 с.
9. Мирсаид М. Ҷишлоқи тилоӣ / М. Миршакар Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1950. – 60 с.
10. Мирсаид М. Панҷи ноором / М. Миршакар Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1950. – 60 с.
11. Раҳмонӣ Р. Кори майдонӣ: роҳнамо оид ба гирдоварии фолклори тоҷикон (дастури таълимӣ). Нашри 4. – Душанбе: ДМТ, 2023. – 56 с.
12. Сӯфизода А. Турсунзода ва фолклор / А. Сӯфизода. – Душанбе: Сино, 2011. – 131 с.
13. Холмуродов З. Бозтоби чашмаҳои муқаддас дар ривоятҳои мардумӣ / З. Холмуродов // Паёмномаи фарҳанг. – 2023. – №3 (63). – С. 5-14.
14. Холмуродов З. Тавсифи об дар ривоятҳои халқии тоҷикӣ / З. Холмуродов // Паёмномаи фарҳанг. – 2021. – №2 (54). – С. 24-32.

**Мажнунов Абдуламин,
Худойорбекзода Хосият**

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФОЛЬКЛОРНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ В ПОЭМЕ «ЗОЛОТАЯ ДЕРЕВНЯ» МИРСАИДА МИРШАКАРА

Статья рассматривает использование фольклорных элементов в поэме «Золотая деревня» Мирсаида Миршакара. Отмечается, что Мирсаид Миршакар занимает видное место в современной таджикской литературе после Устада Садриддина Айни и Мирзо Турсунзоды в использовании фольклорных элементов. Ярким примером связи творчества Мирсаида Миршакара с устной традицией народа является «Золотая деревня». Кроме того, большинство поэтических произведений поэта близки к стилю народного фольклора, а по языку они очень просты и выразительны, и, как народные песни, легки и текучи.

В поэме «Золотая деревня» используются элементы фольклора и народные верования. Поэт красиво и плавно передал народные символы и

пословицы с языка говорящих в стихотворную форму, некоторые из которых были проанализированы в статье. Священность воды в народной культуре и её сила и мощь для человеческого организма, место яблока в устной традиции, а также воспитание человека на пути тяжёлого труда и благополучия в рассказе — среди фольклорных тем, обсуждаемых в статье. В целом одной из важнейших особенностей творчества Мирсаида Миршакара является народный дух его произведений. Эта особенность отражается не только в стилистически богатом языке поэта, но и в описании текучих и красивых народных диалектов, используемых в рассказе «Золотая деревня» и в его других поэмах.

Ключевые слова: Мирсаид Миршакар, «Золотая деревня», литература, фольклор, поэма, миф, пословица, легенда, вода, яблоко, описание.

**Majnunov Abdulamin,
Khudoyorbekzoda Khosiyat**

USE OF FOLKLORE ELEMENTS IN THE POEM “GOLDEN VILLAGE” BY MIRSAID MIRSHAKAR

The article discusses the use of folklore elements in the poem “Golden Village” by Mirsaid Mirshakar. It is noted that Mirsaid Mirshakar occupies a prominent position in modern Tajik Literature after Ustad Sadridin Aini and Mirzo Tursunzoda in the use of folklore elements. A prominent example of the connection between Mirsaid Mirshakar’s work and the oral tradition of the people is “Golden Village”. Also, most of the poet’s poetic works are close to the style of folklore of the people, and in terms of language they are very simple and eloquent, and like folk songs they are light and flowing.

In the poem “Golden Village” folklore elements and folk beliefs are used. The poet has beautifully and fluently transmitted folk symbols and proverbs from the language of the speakers into verse, some of which were analyzed in the article. The sacredness of water in folk culture and its power and strength to the human body, the place of the apple in oral tradition, and the upbringing of a person in the path of hard work and prosperity in the story are among the folklore themes discussed in the article. In general, one of the most important features of Mirsaid Mirshakar's work is the folk spirit of his works. This feature is reflected not only in the stylistically rich language of the poet, but also in the description of the flowing and beautiful folk dialects used in the story "Golden Village" and his other poems.

Keywords: Mirsaid Mirshakar, "Golden Village", literature, folklore, poem, myth, proverb, legend, water, apple, description.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Мажнунов Абуламин Абулакимович** – номзади илмҳои филология, мудири шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Нишонӣ: 735025, ш. Душанбе, кӯчаи. А. Дониш 32/2 х. 48, х.74.Тел.:935648128; e-mail:majnunov-1001@mail.ru.

Худоёрбекзода Хосият Қамчибек – унвонҷуи шуъбаи фолклор ва адабиёти Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур

Искандарови АМИТ. Нишонӣ: 734003, ш. Душанбе, Н.Қарабоев 5, 38. Тел: 93 588 23 60; Email: khosiyat.kh.k@gmail.com.

Сведение об авторах: Маджнунов Абуламин Абулакимович – кандидат филологических наук, заведующий отделом фольклора Института языка и литературы имени А. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 735025, г. Душанбе, ул. А. Дониша 32/2, д. 48, д. 74. Тел.: 935648128; e-mail: majnunov-1001@mail.ru.

Худоёрбекзода Хосият Камчибек – соискатель отдела фольклора и литературы Института гуманитарных наук имени академика Баходура Искандарова Национальной Академии Наук Республики Таджикистан. Адрес: 734003, г. Душанбе, ул. Н.Қарабоев 5, 38. Тел: 93 588 23 60; Email: khosiyat.kh.k@gmail.com.

About the authors: Majnunov Abulamin Abulakimovich – Candidate of Philological Sciences, Head of the Folklore Department at the A. Rudaki Institute of Language and Literature of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 735025, Dushanbe, A. Donisha St. 32/2, Bldg. 48, Bldg. 74. Tel.: 935648128; e-mail: majnunov-1001@mail.ru.

Khudoyorbekzoda Khosiyat Kamchibek – applicant of the department of folklore and literature Institute of Humanities named after Academician Bakhodur Iskandarov of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Dushanbe city, N. Karaboev 5, 38. Tel: 93 588 23 60; Email: khosiyat.kh.k@gmail.com.

ТДУ: 37 тоҷик + 891 + 550 + 008 + 9 тоҷик + 82 : 398

Зайдуллозода Саида

ҲАМОҲАНГӢ ВА ФАРҚИ МАЧМУАИ “ФОЛКЛОРИ ВОДИИ ҚАРТЕГИН” АЗ МАЧМУАҲОИ ДИГАРИ ФОЛКЛОРИ

Дар мақола ҷанбаҳои умумӣ ва фарқи маҷмуаи “Фолклори водии Қартегин” аз маҷмуаҳои дигари фолклорӣ мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дода шудааст. Таъкид гардидаст, ки осори гуфтории халқи тоҷик ҳанӯз дар замони шуравӣ таваҷҷуҳи олимону донишмандонро ҷалб кардааст ва маҷмуаҳои зиёди асарҳои гуфторӣ интишор шудааст. Дар ин раванд, гирдовариву таҳияи матнҳои халқӣ аз ҷониби адибони тоҷик собиқаи чандинсола дорад. Аввалин маротиба нависандаи тоҷик Ҳаким Карим маҷмуаи зарбулмасалҳои халқиро ба нашр расонидааст. Баъдан дар таърихи ташаккули адабиёти гуфторӣ асарҳои зиёде бо муҳтавои муҳталиф таҳияву нашр шудаанд. Дар байни маҷмуаҳои фолклорӣ маҷмуаҳои махсуси осори халқӣ ҷойгоҳи вижа доранд. Ба ин маънӣ, маҷмуаи “Фолклори водии Қартегин” асарест, ки хираду маънавиёти мардуми ноҳияҳои Файзободу Роғун, Нурободу Раит ва Тоҷикободу Лахиро муаррифӣ карда, дар фолклорининоси тоҷик саҳифаи тозаро во намудааст. Таҳлилу муқоисаи “Фолклори водии Қартегин” бо бархе аз маҷмуаҳои ҳамнавъ моро ба хулосае

овард, ки воқеан, гирдовариву таҳияи маҷмӯаҳои осори гуфторӣ кори заҳматталаб аст ва иҷрои чунин рисолат на ҳамеша қонеъкунанда мебошад. Баррасии ҳамҷонибаи масъала бори дигар исбот намуд, ки дар байни мардуми тоҷик шеърӣ суҳан ҳамеша ҷойгоҳи хоса доштааст ва дорад.

Калидвожаҳо: адабиёти гуфторӣ, адабиёти навишторӣ, шоир, маҷмӯаҳои ҳамнавъ, маҷмуаи халқӣ, тафаккур, мазмуну мундариҷа, муҳтаво, суруд, рубоӣ, афсона, марсия, ғазал, эҷодиёт, адабиётшиносӣ, таҳқиқ, муҳаққиқ.

Дар ҷараёни ташаккули ҳар илм саҳми инсонҳои хушзеҳн муҳим аст. Олимону адибони ҳар давлату кишвар на танҳо, хизматгузори роҳи илму маърифатанд, балки бо кашфиёту офаридаҳои нодир гузаштаву имрӯзаи миллат ва иқтисоди маънавии қавми худро ба исбот мерасонанд. Дар ин росто ба миён омадани асарҳои фолклорӣ ҳамчун шиносномаи таърихӣ маънавиёти як миллатро аз умқи бостон берун оварда, барои ҷаҳониён муаррифӣ менамоянд.

Осори гуфтории халқӣ тоҷик ҳанӯз дар замони шуравӣ тавачҷуҳи олимону донишмандонро ҷалб кардааст. Дар ин раванд, гирдовариву таҳияи матнҳои халқӣ аз ҷониби адибони тоҷик собиқаи чандинсола дорад. Аввалин маротиба нависандаи тоҷик Ҳаким Карим маҷмуаи зарбулмасалҳои халқиро ба нашр расонидааст. Баъдан Абдусалом Деҳотӣ маҷмӯаеро бо номи “Латифаҳои тоҷикӣ” таҳия кардааст. Бо ташаббуси шоири сулҳпарвари тоҷик Мирзо Турсунзода рубоиву ғазал ва сурудҳои таронаҳои халқӣ тоҷик дар маҷмуаи “Намунаи фолклори тоҷик” дар ду ҷилд аз ҷоп баромад. Дар ин роҳ нависандагон Ҷалол Иқромӣ ва Раҳим Ҷалил низ барои муаррифии афсонаҳои халқӣ тоҷик хизматҳои шоиста анҷом додаанд. Шоирон Мирсаид Миршакар ва Боқӣ Раҳимзода ду маҷмуаи дostonҳои “Гӯрӯғлӣ”-ро пешкаши ҳаводорони адабиёт кардаанд. Гирдовариву таҳияи маҷмӯаҳои алоҳидаи осори гуфтории минтақаҳои Тоҷикистон аз ҷониби донишманд шуравӣ А.З.Розенфелд, соли 1955 бо фолклори Дарвоз шуруъ гардидааст. Баъдтар соли 1958 аз ҷониби муҳаққиқон Раҷаб Амонов ва Муҳаммад Шукуров “Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ” ҷоп шуд. Дар ин миён шоири халқӣ тоҷик Гулрухсор Сафиева ба гирдовариву таҳияи намунаҳои осори гуфтории водии Қаротегин камари ҳиммат баста, натиҷаи ҷустуҷӯҳояшро соли 1986 дар маҷмуаи “Фолклори водии Қаротегин” интишор кардааст. Ба қавли муҳаққиқ Матлуба Мирзоюнус: “Гулрухсор аз зумраи адибонест, ки осораш аз сарчашмаи бузурги адабиёти шифоҳии халқ зиёд борвар шудааст ва ба пиндори дурусти ӯ, «устоди аввалини ҳамаи эҷодкорон халқ аст». Матлаби мазкурро дар мавриди адибони дигар низ метавон гуфт, аммо Гулрухсор бештар аз дигарон дилбаставу шефтаи лаҳни зебои халқӣ, сурудҳои таронаҳо, зарбулмасалу мақолҳо, ривоятҳои афсонаҳост. Ҳанӯз дар аввали солҳои ҳаштодуми асри мозӣ ӯ дар ҷамъоварии фолклори водии Қаротегин сабъӣ намуд [11] ва ба ҳамин баҳона анвои гуногуни эҷодиёти гуфтории мардуми ин маҳалро ба хубӣ аз худ кард” [5, с.46].

Дар таърихи адабиёти гуфторӣ асарҳои зиёде бо муҳтавои мухталиф таҳияву нашр шудаанд, аммо таълифи маҷмӯаҳои махсуси осори халқӣ ҷойгоҳи вижа доранд. Ба ин маънӣ, маҷмуаи “Фолклори водии Қаротегин”

асарест, ки хираду маънавиёти мардуми ноҳияҳои Файзободу Роғун, Нурободу Рашт ва Тоҷикободу Лахшро муаррифӣ карда, дар фолклоршиносии тоҷик саҳифаи навро во намудааст. Маҷмуаи мазкур дар байни дигар маҷмӯаҳои ҳамнавъ барои анҷом додани таҳқиқҳои адабиётшиносӣ, хусусан, дар самти адабиёти гуфторӣ мавқеи муайян дорад. Тавре маълум аст, маҷмӯаҳои “Намунаҳои фолклори Дарвоз” (А.З.Розенфелд, 1955), “Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ” (Р. Амонов ва М. Шукуров, 1958), “Фолклори Кӯлоб” (С.Фатхуллоев ва Ф. Муродов, 2006), “Фолклори Яғноб” (Т. Ёрзода, 2007), “Фолклори Роғун” (Р. Аҳмад ва С. Фатхуллоев, 2017), “Фолклори Норақ” (С. Маҳдиев, 2025) ва амсоли ин ба гурӯҳи маҷмӯаҳои ҳамнавъи “Фолклори водии Қаротегин” шомил мебошанд. Дар ин росто маҷмуаи “Фолклори водии Қаротегин” бо дигар маҷмӯаҳои ҳамнавъ умумияту фарқҳое дорад.

“Намунаҳои фолклори Дарвоз дар фолклоршиносии тоҷик ҷойгоҳи намоён дорад. Матнҳои дар ин маҷмӯа нашргардида солҳои 1949, 1951, 1953 аз минтақаҳои Қалъаи Хумб, Тавилдара, Ғарм ва ноҳия Ванҷ ҷамъоварӣ шудаанд. Ҳамчунин, дар маҷмӯа матнҳое ворид карда шудаанд, ки солҳои 1932-1933 аз маҳалли Ваҳеи боло сабт гардидаанд. Мундариҷаи маҷмуаи мазкур ба ду қисм: наср ва назм ҷудо карда шудааст. Дар қисми аввал 15 афсона, 8 ҳикояти хандаовар (латифа), 20 зарбулмасалу мақол сабт шудааст. Дар қисми дуюм 75 рубоӣ (нақарот ё фаровард), 9 суруд, 7 фолклори бачагона, 15 шеърӯ 18 чистон, 24 шеъри шоирони маҳаллӣ ва намунаҳои фолклори советӣ гирдоварӣ шудааст [7].

“Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ” низ аз ду қисм: асарҳои эпикӣ насрӣ ва асарҳои манзум иборат мебошад. Матнҳои сабтшудаи маҷмӯа дар натиҷаи ҷустуҷӯҳо аз деҳаҳои Панҷрӯд, Кулолӣ, Шинг ва Рашнаи поён бо номи Рӯдакӣ гирдоварӣ шудаанд. Қисми якуми маҷмӯа нақлу ривоят ва афсонаҳоро дар бар мегирад. Дар ин қисм аввал афсонаҳои ҳаёливу сеҳрангез, баъд афсонаҳо дар бораи ҳайвонот, афсонаҳои ҳаҷвӣ ва латифаҳо оварда шудааст. Дар қисми дуюм манзумаҳои халқӣ аз рӯи мавзӯ ва жанр ба фаслҳо ҷудо шуда, сабт гардидаанд. Чистону зарбулмасалҳо низ бо дарназардошти дар шакли назм эҷод шуданашон, дар ҳамин қисм оварда шудаанд [6].

Маҷмуаи “Фолклори Кӯлоб” дуввумин маҷмуаи осори гуфторӣ минтақаи Кӯлоб аст. Бори аввал соли 1956 аз ҷониби Р.Амонов “Эҷодиёти даҳонакии аҳолии Кӯлоб” тартиб дода шуда, ба нашр расидааст. Дар маҷмӯа осори шифоҳии аҳолии шаҳри Кӯлоб, ноҳияҳои Ҳамадонӣ, Фархор, Мӯъминобод, Восеъ ва Темурмалик сабт шудааст. Мураттибон маҷмӯаро дар 17 фасл таҳия карда, маводи онро аз рӯи мазмуну мундариҷа тасниф намудаанд. Тибқи мундариҷаи маҷмӯа бахши рубоӣ “Фолклори Кӯлоб” чор фасл: ҷудой, фалак, тақдир, насиба, аҷал; дубайтӣ ва қитъаҳои алоҳида; рубоӣҳои замони шуравӣ; баҳория, наврӯзӣ, ишқиро дар бар мегирад. Дар фасли панҷум сурудҳои тӯӣ, дар фасли шашум сурудҳои рақсӣ, дар фасли ҳафтум сурудҳои бачагона, дар фасли ҳаштум бозиҳои бачагона, дар фасли нӯҳум сурудҳои ғарибӣ, дар фасли даҳум марсия, дар фасли ёздаҳум ҳаҷвӣ, шӯҳ, иҷтимоӣ, дар фасли дувоздаҳум сурудҳои айёми меҳнат, дар фасли сиздаҳум сурудҳои таърихӣ, дар фасли чордаҳум бадеҳаҳо, дар фасли

понздаҳум зарбулмасал ва мақолҳо дар фасли шонздаҳум чистонҳо ва дар фасли ҳабдаҳум эпоси “Гӯрӯғлӣ” сабт шудааст [12].

Маҷмуаи “Фолклори Яғноб” аз 13 фасли асосӣ иборат аст. Ҳамчунин, дар оғози маҷмӯа шеърҳо бо номи “Ба яғнобии ватанхароб” аз устод Лоиқ Шералӣ ва шеърҳои халқие бо номи “Ёди Ватан” сабт гардидааст. Маҷмӯа дорои сарсухан, хулоса, адабиёт ва рӯйхати ғӯяндагогон аст. Фасли аввали маҷмӯа таърихи шифоҳии Яғноб, фасли дуюм касбу ҳунаро, фасли сеюм сарояндагони мардумӣ ва сурудҳои яғнобӣ, фасли чорум ашӯла, фасли панҷум байтҳо, фасли шашум рубоӣҳо, фасли ҳафтум маросими тӯй дар Яғноб, фасли ҳаштум зарбулмасал ва мақолҳо, фасли нӯҳум чистонҳо, фасли даҳум афсонаҳо, фасли ёздаҳум нақлу ривоятҳо, фасли дувоздаҳум латифаҳо, фасли сиздаҳум ҷашни наврӯзии мардуми Яғноб ва маросимҳои суннатиро дар бар мегирад [15].

Маҷмуаи “Фолклори Роғун” намунаҳои осори шифоҳии ноҳияҳои Файзобод, Роғун, Нуробод, Рашт, Тоҷикобод ва Ҷиргатолро дар бар мегирад. Мутобиқи мундариҷаи китоб маҷмӯа аз нӯҳ бахш иборат аст. Бахши якум аз ганҷи Роғун, бахши дуюм рубоӣҳо ва дубайтиҳо, бахши сеюм суруду таронаҳо, бахши чаҳорум зарбулмасалу мақол ва чистонҳо, бахши панҷум афсонаҳо, бахши шашум ривоятҳо, бахши ҳафтум ҳаммосаи Гурӯғлӣ, бахши ҳаштум мақола ва пажӯҳишҳо, бахши нӯҳум тавзеҳотро дар бар мегирад [14].

Маҷмуаи “Фолклори Норақ” дар фолклоршиносии тоҷик бозёфти нисбатан нав маҳсуб меёбад. Он аз се қисм иборат аст. Қисми якум суруду таронаҳо, қисми дуюм нақлу ривоят ва афсонаҳо, қисми сеюм ҳазлу ҳаҷви дар шакли назму наср гирдоваришудаҳо фаро мегирад. Ҳамчунин, дар фароварди китоб дар бораи ғӯяндаҳои осори халқии Норақ маълумоти оварда шудааст [13].

Таҳлилу баррасии маҷмӯаҳои ҳамнавъи “Фолклори водии Қаротегин” ба мо имкон дод, ки ба натиҷаҳои зерин расем:

1. Аз лиҳози муҳтаво ва фарогирии ҳудуди гирдоварӣ маҷмуаи “Фолклори водии Қаротегин” ба маҷмуаи “Фолклори Роғун” наздик аст. Намунаҳои осори халқии ҳарду маҷмӯа аз ноҳияҳои Файзободу Роғун, Нурободу Рашт ва Тоҷикободу Ҷиргатол гирдоварӣ шудааст. Дар сарсухани китоб мураттибони маҷмӯа чунин ишора кардаанд: “Эҷодиёти шифоҳии бадеии сокинони Роғун як баҳри беканорро мемонад. Дар ин ҷода хизмати шоираи маҳбуи дилҳо Гулруҳсор Сафиеваро набояд фаромӯш кард. Ин шоираи ширинкалом ба гирдоварӣ ва тадвини эҷодиёти бадеии ҳамдиёронаш шуғл варзида, бо номи “Фолклори водии Қаротегин” маҷмӯае низ ба таърих расонида буд. Ва ҳаминро бояд таъкид намоем, ки маҷмӯаи омодаи ҷоп кардаи Г. Сафиева нахустин асарест, ки намунаҳои назми шифоҳии ин мардумро фаро гирифтааст” [14, с.89].

2. Аз лиҳози махсусияти шеваву лаҳҷа маҷмуаи “Фолклори Дарвоз” ба маҷмуаи “Фолклори водии Қаротегин” наздик аст. “Материалҳои ба маҷмӯа дохилкардашуда асосан дар районҳои Қалъаи Хумб, Тавилдара (қишлоқи Сафеддорон)-и вилояти Ғарм ва райони Ванҷи Вилояти Автономии Бадахшони Кӯҳии Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон ҷамъ карда шудаанд... Маҳалҳои номбаршуда бо якҷанд

хислатҳои умумии худ бо ҳам муттаҳид шудаанд; онҳоро дар навбати аввал, умумияти забонӣ муттаҳид менамояд...” [7, с. 49].

3. На ҳамаи маҷмӯаҳои ҳамнавъ доираи васеи ҷустуҷӯву гирдоварии осори халқиро дар бар мегирад. Масалан, дар маҷмуаи “Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ” танҳо матнҳои гуфтории якчанд деҳаи Панҷакент сабт шудааст. “Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ” маҳсули ҳамин ду экспедитсияи кӯтоҳмуддат аст ва як қисми материалҳоеро, ки асосан аз деҳаҳои Панҷрӯд, Кулолӣ, Шинг ва Рашнаи Поён ҷамъ шудаанд, дар бар мегирад” [6, с.59]. Маҷмуаи “Фолклори Норақ” низ осори гуфтории танҳо як шаҳр (ноҳия) ва деҳаҳои онро дар бар мегирад. “Ходимони экспедитсия Қ.Хисомов, Г.Раҳматова, Р.Аҳмадов, Ҳ.Раҳматов, Э.А.Швартс, Ҷ.Мурувватов дар давоми як моҳ ба як қатор деҳаҳои Норақ: Даҳана, Дӯконӣ, Сари Гузар, Дараи Пехо, Хайробод, Лангари Ўзбек, Чинори Доробек, Тутқавул, Найи Зира, Шӯргузар, Сангтӯда ва Чашмаи Дуздон рафта, аз сокинони он ҷо намудҳои бисёри фолклориро навишта гирифта, доир ба шеваи мардуми материалӣ зиёд гирд оварданд” [13, с.6].

4. Дар тамоми маҷмӯаҳои осори гуфтории шаҳру ноҳияҳои Тоҷикистон рӯбиноӣ дубайтӣ мавқеи меҳварӣ дорад. Дар ин бора қариб тамоми мурағибони маҷмӯаҳо дар сарсухани китобҳо ибрози назар кардаанд. Чунончи, “Дар фолклори Норақ, чун дар маҳаллаҳои куҳистони тоҷик, рӯбиноӣ мавқеи калон дорад. Чи хеле ки маълум аст, рӯбиноӣ машҳуртарин ва қадимтарин намуди лирикаӣ халқии тоҷик ба шумор меравад” [13, с.8]. Дар сарсухани “Фолклори Кӯлоб” таъкид шуда, ки “Дар ҳақ маҳали ҷумҳурӣ гӯяндоеро пайдо карда натавонистем, ки лоақал сад ва ё панҷоҳ адад рӯбиноӣ аз ёд донад, вале дар Кӯлоб ва ноҳияҳои гирду атрофи он даҳҳо гӯяндоҳои соҳибзавқро дучор омадан мумкин аст, ки беш аз 400-500 адад рӯбиноӣ аз ёд медонанд” [12, с.8]. Дар сарсухани “Фолклори Роғун” мурағибон бо ишора ба мавқеи меҳварӣ доштани рӯбиноӣ дар байни халқ чунин навиштаанд: “Ба мо муяссар шуда буд, ки аз ҷавонони обигармиву роғунӣ бисёр рӯбиноӣ дубайтӣ ва намудҳои дигари ашъорӣ халқиро ҷамъ намоем. Дар фолклори мардуми Роғун ба шарофати боздиди Раиси Ҷумҳур Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва оғоз бахшидани маҷробандии рӯди Вахш (Сурхоб) овозаи Роғун вирди забони хосу ом гардид. Як силсила образи нави фолклорӣ “роғунибача” пайдо шуд. Аз файзи баракати қадамҳои мубораки Пешвои миллат гӯяндоҳо ба илҳом омада, рӯбиноӣ зиёде эҷод намудаанд” [14, с.59].

5. На дар ҳамаи маҷмӯаҳои ҳамнавъ суруду таронаҳои маросимҳои хонаводагӣ сабт шудаанд. Масалан, дар “Фолклори водии Қаротегин” сурудҳои маросимии “Арӯсбаророн”, “Сартарошон”, “Барор-барор”, “Шонаи шамшодакам” оварда шудааст, аммо дар “Фолклори Роғун” умуман, суруду таронаҳои маросимҳои хонаводагӣ ба назар намерасад.

6. На дар ҳамаи маҷмӯаҳои осори гуфторӣ матнҳои насрии минтақа (латифа, нақл, ҳикоят, ривоят) гирдоварӣ шудааст. Масалан, дар маҷмуаи “Фолклори Кӯлоб”, ки аз 16 ҷаҳд иборат аст, умуман, намунаҳои латифаву ҳикоят ва нақлу ривоятҳои халқӣ мавҷуд нест.

7. На дар ҳамаи маҷмӯаҳои ҳамнавъ ному насаб ва синнусоли гӯяндогони осори халқӣ зикр шудааст. Масалан, дар сарсухани “Фолклори

водии Қаротегин” мураттиб танҳо дар як маврид номи ду нафар гӯяндаи рубоӣҳои халқиро зикр кардааст. Чунончи: “Албатта, вақтҳое, ки гӯшу хуш шуда ба овози маҳину пуралами ҳамдеҳаҳоям - Аминаву Гулузор гӯш меодам, аз сад тарафи ҳар як рубоӣ беҳабар будам” [11, с.8]. Дар идома мураттиб илова кардааст, ки рубоӣи зеринро аз Аминаву Гулузор шунидааст:

Боми ҳама бому боми мо дар пастӣ,
 Ёри ҳама ёру ёри мо албастӣ.
 Мардумо меган, ба албастӣ дил бастӣ? –
 Айби бачагӣ буду ғуруру мастӣ [11, с.89].

Ҳамчунин Гулрухсор ба гӯяндаи дигари рубоӣ ишора кардааст, аммо ному насаб ва синнусолашро наовардааст: “Як қисми яхчиён, ки ба водии Ҳисор муҳочир шуда буданд, ҳанӯз ҳам дар деҳаи Испечакҳои водии Ҳисор зиндагӣ мекунанд. Ин рубоӣро яке аз ҳамон муҳочирон гуфтааст, ки ман шахсан мешинохтам:

Торони туруш хӯрдаму ови бедак,
 Мусофир шудам дар кӯчаҳои Испечак.
 Ин кӯчаи Испечак дилгирам кард,
 Афтода ба пой худ занҷирам кард” [11, с.7].

Дар сарсухани “Фолклори Кӯлоб” ба баъзе гӯяндагони дostonҳои “Гӯрғӯлӣ” ба таври умумӣ ишора шудааст, аммо аз гӯяндагони дигар маълумоте нест: “Тайи солҳои 1949-1962 аз гӯяндагони забардасти кӯлобӣ: Одинаи Шакар, Раҷабов Қурбоналӣ, Ҳақназаров Кабуд, Алиев Сайдалӣ-соқӣ ва Раҳимов Карим вариантҳои дostonҳои “Гӯрғӯлӣ” навишта гирифта мешаванд...” [12, с.6]. Аммо дар маҷмӯаҳои “Фолклори Дарвоз”, “Фолклори Яғноб”, “Фолклори Норақ” ва “Фолклори Роғун” маълумоти зарурӣ дар бораи гӯяндагон оварда шудааст. Масалан, дар “Фолклори Дарвоз” тартиби маълумотдиҳӣ дар бораи гӯяндагон чунин аст: “Ориф. Дар Ваҳиёи Боло, қишлоқи Сангвор, аз Юсуф Фазлиддин, 22-сола, босавод, дар соли 1932 ва тарафи Н.А.Кисляков навишта гирифта шудааст” [5, с.159]. Бо ҳамин тартиб дар маҷмӯаҳои “Фолклори Яғноб” ва “Фолклори Норақ” дар анҷоми китоб маълумотҳо сабт шудаанд, аммо дар маҷмӯаи “Фолклори Роғун” маълумот дар бораи гӯяндагон зимни сабти намунаҳои пешниҳодшуда оварда шудааст. Ҳамчунин, дар ин маҷмӯа фақат ному насаб ва ҷои зист ишора шудааст, аммо синну сол дарҷ нагардидааст. Чунончи, бо чунин шакл: “ш. Обигарм, Давригул Мирзоева.

Як ёр дорум дар гушаи Файзободай,
 Чалаи додагиш дар чиликум кушодай.
 Нисмуш нухрагин, нисми дигаш пулодай,
 Мурғи дилакум ҳамеша, дар файродай” [14, с.379].

8. Жанрҳои махсуси адабиёти гуфторӣ, амсоли чистону тезгӯяк ва сурудҳои алла, ки аслан, хоси гуфторҳои халқиянд, на дар ҳамаи маҷмӯаҳои ҳамнавъ мушоҳида мешаванд. Масалан, дар “Фолклори водии Қаротегин” умуман, суруди алла сабт нашудааст. Танҳо, ба таври умумӣ мураттиб ишора кардааст, ки дар водии Қаротегин дар гузашта духтаронро хеле барвақт, маҷбуран, шавҳар меодад ва онҳо аз зиндагии шавҳардориву фарзанддорӣ чандон хушнуд набуданд. Чунончи, ҷое чунин ибрози назар

кардааст: “Образи модари ҷавонеро, ки аз тифли аввалини худ хушнуд бошад, ба фарзанди худаш меҳрубонӣ кунад, пайдо карда натавонистам. Ин сабаби иҷтимоӣ дорад. Духтаракони ҳанӯз ба балоғат нарасидаро, маҷбуран, ба шахси ношиносу дилнохоҳ ба шавҳар методанд. Табиист, ки духтаракони ҳанӯз худашон дар ҳукми тифлӣ буда ба фарзандони аввалини худ меҳр надоштанд. Ягон мисоли меҳру муҳаббат ва меҳрубонии модарони ҷавонро нисбат ба тифлони ширхораашон пайдо накардам...” [11, с.11]. Аммо дар маҷмӯаҳои “Фолклори Норақ”, “Фолклори диёри Рӯдакӣ” ва “Фолклори Кӯлоб” суруди алла сабт шудааст. Тезгӯяк, ки аз жанрҳои хоси адабиёти гуфторист, дар “Фолклори водии Қаротегин” ва дигар маҷмӯаҳои ҳамнавъи мавриди таҳқиқ мушоҳида нагардид. Жанри чистон низ на дар ҳамаи маҷмӯаҳо сабт шудааст. Дар “Фолклори водии Қаротегин” 54 чистон сабт шудааст. Ҳамчунин, дар маҷмӯаҳои дигари ҳамнавъ чистонҳо каму беш ба назар мерасанд, аммо дар маҷмуаи “Фолклори Норақ” умуман, намунаи чистонҳо оварда нашудааст.

Таҳлилу муқоисавии “Фолклори водии Қаротегин” бо бархе аз маҷмӯаҳои ҳамнавъ моро ба хулосае овард, ки воқеан, гирдовариву таҳияи маҷмӯаҳои осори гуфторӣ заҳматгалаб аст ва иҷрои чунин рисолат на ҳамеша қонеъкунанда мебошад. Баррасии ҳамҷонибаи масъала бори дигар исбот намуд, ки дар байни мардуми тоҷик шеърӯ суҳан ҳамеша ҷойгоҳи хоса доштааст ва дорад. Агарчи, дар баъзе аз маҷмӯаҳо на ҳамаи жанрҳои гуфторӣ мушоҳида мешаванд, аммо рубоиву дубайтӣ ва суруду тарона ҳамеша пайвандгари қалбҳову марзҳо будааст. Бояд гуфт, ки хусусан, рубоиву дубайтӣ мутобиқи таҳқиқоти анҷомёфта жанрҳои гуфторӣ эътироф гардида, баъдҳо ба адабиёти навишторӣ ворид карда шудааст. Дар ин бора муҳаққиқи тоҷик Равшани Ҳамроҳ чунин навиштааст: “Ривоят мекунад, ки рубоиро устод Рӯдакӣ аз даҳони мардум илҳом гирифта вориди адабиёти хаттӣ кардааст. Рӯзе кӯдаке ҳангоми чормағзбозӣ ба шариконаш чунин мегӯяд: «Ғалтон-ғалтон ҳамеравад то буни кӯ»... Шамси Қайси Розӣ низ ба ҳамин мисраъ ишора карда меафзояд: «Шоирро ин калимот вазне мақбулу назме матбуъ омад. Ба қавонини арӯз мурочиат кард ва онро аз мухтареоти баҳри Ҳазаҷ берун овард» [10, с. 96]. Ин ривоят дар эҷодиёти шифоҳии мардум мавҷуд будани рубоиро собит мекунад. Аммо ба ақидаи саҳеҳи бисёре аз олимони суҳаншинос жанри рубоӣ бо вазни арӯзиаш ба адабиёти мо роҳ ёфтааст» [10, с. 199]. Ба ҳар ҳол, поягузори жанри рубоӣ устод Рӯдакист”. Дар ҷараёни баррасиву муқоиса муайян кардем, ки “Фолклори водии Қаротегин” дар баробари дигар маҷмӯаҳои ҳамнавъ чун муҳимтарин ганҷинаи халқӣ арзиши баланди бадеиву таърихӣ дорад, зеро ин асар маҷмуаи хираду фазилат ва маънавиёти бегазанди халқӣ меҳнаткаш аст. Ба қавли академик Р.Амонов “Асарҳои дар он гирдомада чиҳатҳои гуногуни зиндагии душвори халқӣ моро дар гузашта акс мекунад. Дар онҳо нозуктарин лаҳзаҳои ҳаёти мардум, савдоиёни ишқ, ғарибон, кулфатзадагон ва орзумандони ҳаёти озодонаву осуда, ҷаҳонбинӣ ва ҳаётдӯстии халқ, таҷрибаи рӯзгор ва мушоҳидаҳои борики мардум инъикос гардидааст” [6, с. 49].

Адабиёт

1. Амонов Р. Вазифаҳои таъхирнопазири мо дар соҳаи нашр кардани фолклори тоҷик / Р. Амонов // Шарқи сурх. – 1958. – №8. – С. 145-151.
2. Актуальные проблемы полевой фольклористики : Сборник научных трудов / Отв. ред. А. А. Иванова. – М.: Изд-во Московского университета, 2002. – 214 с.
3. Қосимӣ С. А. Мулоҳизаҳо андар боби адабиёти шифоҳӣ ва хаттӣ / С. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 396 с.
4. Мусулмониён Р. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф, 1990. – 336с.
5. Мирзоюнус М. Бозтоби эҷодиёти гуфтории мардум дар романи «Занони Сабзбаҳор»-и Гулрухсор // Маҷаллаи илмӣ “Ахбор”-и ДДҲБСТ – Душанбе, 2022. – №4 – С. 45-52.
6. Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ. Тартибдиҳанда Р. Амонов ва М.Шукуров. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958.–226 с.
7. Намунаҳои фолклори Дарвоз. Ҷамъкунанда ва тартибдиҳанда Розенфелд А.З.. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1955. – 167с.
8. Раҳмонӣ Р. Эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик. – Душанбе: Сино, 2008. – 112 с
9. Раҳмонӣ Р. Пайванди адабиёти навишторӣ ва фарҳанги гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: ДМТ, 2025. – 599 с.
10. Равшани Ҳ. Мақоми Гулназар дар таҳаввули жанри рубоӣ // Паёми ДДОТ. – Душанбе, 2017. – №4 (71). – С. 119-127.
11. Фолклори водии Қаротегин (Барои бачаҳои синни калони мактабӣ) / Гирдоваранда ва муаллифи сарсухан Г. Сафиева. – Душанбе: Маориф, 1986. – 192 с.
12. Фолклори Кӯлоб / Мураттиб: С. Фатҳуллоев, Ф. Муродов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 540 с.
13. Фолклори Норақ / Тартибдиҳанда: С. Маҳдиев / Ҷамъкунандагон ва ба ҷоп тайёркунандагон: С. Маҳдиев, Қ. Ҳисомов, Р. Аҳмадов, Г. Раҳматова. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 316 с.
14. Фолклори Роғун / Гирдоварӣ, тадвин ва пажӯҳиши Р. Аҳмад, С. Фатҳуллоев. – Душанбе: Эр-граф, 2017. – 508 с.
15. Фолклори Яғноб / Мураттиб: Ёрзода Т. – Душанбе: Империял-Групп, 2007. – 338 с.

Зайдуллозода Саида

СХОДСТВА И ОТЛИЧИЕ СБОРНИКА “ФОЛКЛОРИ ВОДИИ КАРОТЕГИН” ОТ ДРУГИХ ФОЛЬКЛОРНЫХ СБОРНИКОВ

В статье рассматриваются общие и отличительные особенности сборника “Фолклор водии Каротегин” (“Фольклор Каратегинской долины”) от других фольклорных сборников. Отмечается, что фольклор таджикского народа ещё при Советском Союзе привлекала внимание учёных, и было издано несколько сборников. Важно отметить, что в эти годы писатели и поэты собирали среди народа различные жанры устной

литературы и опубликовывали в отдельных сборниках. Одним из первых таджикских писателей, который собрал народные поговорки и опубликовал их, является Аскар Хаким. Потом, в ходе истории формирования таджикской фольклористики, были изданы многочисленные сборники устной литературы. Среди фольклорных сборников специальный набор устной литературы той или иной местности или регионов играет важную роль. В этом смысле в сборниках “Фолклори водии Каротегин” входят тексты народной литературы районов: Файзабада, Рогуна, Нурабада, Рашта, Таджикабада и Лахша. Стоит отметить, что в данной статье рассматривались сходства и отличие “Фолклори водии Каротегин” от других фольклорных сборников такого же осмысления. Нужно помнить, что сбор текстов устной литературы той или иной долины или местности является серьёзным трудом и, к сожалению, не всегда оправдывает ожидания. Рассмотрение данной проблематики выявило, что на самом деле среди таджикского народа на протяжении многих веков всячески развивалась поэзия и имела важную роль в жизни каждого человека.

Ключевые слова: устная литература, письменная литература, поэт, подобные наборы, народный набор, мышление, содержание и смысл, смысл, песня, четверостишие, сказка, элегия, газель, произведение, литературоведение, исследование, исследователь.

Zaydullozoda Saida

SIMILARITIES AND DIFFERENCES OF THE COLLECTION "FOLKLORE OF KARATEGIN VALLEY" FROM OTHER FOLKLORE COLLECTIONS

This article examines the common and distinctive features of the collection “Folklore of the Karategin Valley” compared to other folklore collections. It is noted that Tajik folklore attracted the attention of scholars even during the Soviet Union, and several collections were published. It is important to note that during the 1950s, writers and poets collected various genres of oral literature from among the people and published them in separate collections.

One of the first Tajik writers to collect folk proverbs and publish them was Hakim Karim. Subsequently, throughout the history of the development of Tajik folklore studies, numerous collections of oral literature were published. Among folklore collections, a specialized collection of oral literature from a particular area or region plays an important role. In this regard, the collections (“Folklore of the Karategin Valley”) include texts from the folk literature of the following regions: Fayzobod, Roghun, Nurobod, Rasht, Tojikobod, and Lakhsh.

It is worth noting that this article explores the similarities and differences between “Folklore of the Karategin Valley” and other collections of similar understanding. It is important to remember that collecting oral literature from a particular valley or region is a serious undertaking and, unfortunately, does not always live up to expectations. An examination of this issue revealed that poetry has, in fact, flourished among the Tajik people for many centuries and played an important role in everyone's lives.

Keywords: oral literature, written literature, “Folklore of the Karategin Valley”, folklore, content, meaning, song, quatrain, fairy tale, gazelle, work, Literary criticism, researcher.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зайдуллозода Саида Зайдулло, н.и.ф., дотсенти факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи С.Айнӣ. Тел: 988.08.82.45. E-mail: zikaeva_1982@mail.ru

Сведения об авторе: Зайдуллозода Саида Зайдулло – кандидат филологических наук, доцент факультета таджикской филологии ТГПУ имени С. Айнӣ. Тел.: 988 08 82 45. E-mail: zikaeva_1982@mail.ru

Information about the author: Zaidullozoda Saida Zaidullo, PhD in Philology, Associate Professor at the Faculty of Tajik Philology of the S. Ayni Tajik State Pedagogical University. Phone: 988.08.82.45. E-mail: zikaeva_1982@mail.ru

ТДУ: 9тоҷик+37тоҷик+008+302/904+39тоҷик+72

Сафаров Мунаввар

ҲУЛБУК-ПОЙТАХТИ ХУТАЛОНИ ҚАДИМ

Дар мақола Ҳулбук ҳамчун пойтахти Хуталони қадим ва яке аз марказҳои муҳими сиёсӣ, фарҳангӣ ва тиҷоратии давлати Сомониён бо осорҳои арзишманд ва бозёфтҳои нодири бостонӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Қалъаи Ҳулбук намунае аз тамаддуни бостонии миллати тоҷик буда, дар ноҳияи Восеъ, дар шафати роҳи мошингарди Душанбе-Кӯлоб воқеъ гардидааст. Масоҳати қалъаи мазкур 2 ва шаҳри Ҳулбук тақрибан 16 гектарро дар бар мегирад.

Мувофиқи сарчашмаҳои таърихӣ Қалъаи Ҳулбук ба асрҳои X-XI мансуб буда, ҳафриёти минбаъда собит намуд, ки қалъа дар болои иншооти қадимтаре сохта шудааст, яъне он аслан хеле пеш, шояд ҳазор сол қабл, дар аҳди Кӯшонӣ бино гишта, сипас бо мурури замон аз нав сохта шудааст. Иншооти дохили қалъа бо сабку услуби хосса ва маҳорати хуби меъморӣ бунёд гардида, гувоҳи истеъдод ва завқи баланди ҳунармандони ҳамон замон аст.

Дар замони соҳибистиқлолӣ бо ташаббус ва дастгириҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, баъди беи аз ҳазор сол, пойтахти Хуталони қадим – шаҳри Ҳулбук аз нав эҳё гардида истодааст. Девори ихтотавии атрофи қалъа панҷарабандӣ шуда, роҳравҳо ва майдонҳои дохили он бозсозӣ ва сабзпӯи мегарданд.

Имрӯз осорхона ва қалъаи Ҳулбук ҳамчун муассисаи фарҳангӣ ва ёдгории нодири таърихӣ тавачҷуҳи сайёҳони дохил ва хориҷи кишварро беҳтар қалб менамоянд.

То ҳол дар қалъаи Ҳулбук корҳои тадқиқотӣ, ҷустуҷӯӣ ва ҳафриётӣ ву бостоншиносӣ идома дошта, бо итминони комил метавон гуфт, ки муаррифии осорҳои арзишманди таърихӣ қалъа ва шаҳри Ҳулбук дар пеш аст.

Калидвожаҳо: қалъаи Ҳулбук, тамаддуни бостонӣ, ҳафриёт, осорхона, ёдгорӣ, меъморӣ, осор, ҳандаса, қулолгарӣ, шишасозӣ.

Замони Шуравӣ зимни сафар ба шаҳри Кӯлоб шоҳиди майдонҳои пахтаву гандумзор будем, ки дар ду тарафи роҳ тул кашида буданд. Ба назар ягон қалъа

ё осори таърихӣ намерасид. Ягона ҷойи таърихӣ ҳамон мақбараи хоксоронаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ буд.

Хушбахтона, баъди Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон бо эҳтимому ибтикор ва ташаббусҳои беназири Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон кишвари моро дар ақсои олам мешиносанд ва ба он эҳтиром қоиланд. Бахусус, ҳисси худшиносӣ ва ифтихори миллӣ баланд гардид. Дар саросари кишвар садҳо мавзӯҳои таърихӣ-фарҳангӣ ва ҷойҳои муқаддас ошкор, эҳё ва тармим гардиданд.

Яке аз ин ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ қалъаи Хулбук – намоде аз пойтахти Хуталони қадим мебошад, ки дар наздикии маркази ноҳияи Восеъ қарор дорад ва бо бузургию зебӣ назари ҳар бинандаро ба худ ҷалб месозад. Мамнӯғоҳи таърихиву фарҳангии «Хулбук» пурра навсозӣ шуда, дар атрофи он бунёди инфрасохтори сайёҳӣ дар назар аст. Шаҳри Хулбук яке аз марказҳои муҳими сиёсӣ, фарҳангӣ ва тиҷоратии давлати Сомониён мебошад. Дар ин хусус меъмории бошукӯҳ ва бозёфтҳои нодири бостонии он баръало шаҳодат медиҳанд. Баландии девори Ҳимоявӣ қаср то 13 метр, паҳноӣ он 2 метр буда, майдони ҳудуди қаср 2 гектар аст. Баландии манораҳои қалъа то ба 25 метр мерасад. Ҳеч ҷойи гардид нест, ки маҳз ба хоҳири бузургдошт ва арҷгузорӣ ба таъриху фарҳанг ва маданияти қадими шаҳрсозии ниёгон Мамнӯғоҳи таърихию фарҳангии Хулбук бо осорхона дар пойгоҳи шаҳри Хулбук таъсис ёфт. Рушди илму истеҳсолот ва ҳандаса дар кулолгарӣ, шишасозӣ, оҳангарӣ, инчунин дар тарҳ ва ороиши биноҳои қасри Хулбук ва атрофи он бармало ба мушоҳида мерасанд. Тасвирҳои бевосита табиӣ буда, аз истеъдоди баланди ҳунармандони хатлонӣ дарак медиҳад. Мувофиқи сарчашмаҳои таърихӣ, қалъаи Хулбук ба асрҳои X-XI мансуб буда, ҳафриёти минбаъда собит намуд, ки қалъа дар болои иншооти қадимтаре сохта шудааст.

Қобили тазаккур аст, ки 17 октябри соли 2003 Конвенсияи ЮНЕСКО оид ба “Ҳифзи мероси фарҳангии ғайримоддӣ” қабул шуд ва 17 августи соли 2010 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин конвенсия шомил гардид [4, с. 19]. Ҳамчунин “Барномаи ҳифзи мероси фарҳангии ғайримоддӣ халқи тоҷик барои солҳои 2013-2020” таҳия гардид ва он аз ҷониби Ҳукумати кишвар 31 майи соли 2012 ба тасвиб расид. “Раёсати ҳифзу тармими ёдгориҳои барои пешгирии вайронкориҳои ва ҳифзи ёдгориҳои то ҳади имкон як қатор корҳои анҷом дод. Чунинчи бо мактуби Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15. 03. 1996 аз роҳбарони вилоятҳои шаҳрҳои ва ноҳияҳои кишвар барои пурзӯр намудани назорати давлатӣ ҳангоми хусусигардонӣ ва ғайридавлатӣ намудани замин муроҷиат карда шуд, чунки дар аксари заминҳои ёдгориҳои бостонӣ ва меъмории ҷойгиранд” [12, с. 280].

Зимнан, мафҳуми мероси фарҳангӣ аз ҷониби муҳаққиқон ба таври гуногун шарҳ ёфтааст. Аз ҷумла Д. Латифов ба он назар аст, ки “Ҷамъи арзишҳои моддӣ ва маънавии халқ, ки дар гузашта офарида шуда, бегазанд ба насли оянда гузаронида мешаванд, мероси фарҳангӣ номида мешавад” [5, с. 146]

Муҳаққиқи рус Е. В. Медведев мафҳуми мероси фарҳангиро чунин шарҳ додааст: “Арзиши фарҳангӣ натиҷаи фаъолияти зеҳнӣ мебошад, ки дар раванди таърих офарида шуда, инъикосгари комёбиҳои ягон соҳаи ҳаёт аст, ки аҳамияти умумимиллӣ ва умумиинсонӣ доранд” [6, с. 128].

Ба шинохти К. Е. Рыбак мафҳуми “мероси фарҳангӣ маҷмӯи объектҳои фарҳангии моддӣ ва эҷодиёти яқояи инсону табиат новобаста аз макони

ҷойгиршавӣ, инчунин объектҳои фарҳанги маънавӣ мебошанд, ки барои ҳифз ва рушди фарҳанги митақавӣ ва умуман фарҳанг арзиш доранд” [9, с. 3]

Ҳанӯз моҳи ноябри соли 2017 қалъаи Ҳулбук дар Созмони ЮНЕСКО ҳамчун осори моддии ҷаҳонӣ аз нав ба қайд гирифта шуд. Бо ризоияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳайати босалоҳияти ҷумҳурӣ таҳти роҳбарии ёрдамчии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеа Абдучаббор Раҳмонзода, Вазири фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон Шамсиддин Орумбекзода ва котиби масъули Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба корҳои ЮНЕСКО Мавҷуда Нурова дар кори ҷаласаи 39-уми Конференсияи генералии ЮНЕСКО дар шаҳри Парижи Ҷумҳурии Фаронса иштирок доштанд. Онҳо баробари иштирок дар кори сессия, ҳамчунин якҷанд лоиҳаҳои навро барои қабул кардан ба рӯйхати осори нодири таърихии ЮНЕСКО бурданд.

Дар ин созмони бонуфуз лоиҳаи ҷашни Меҳргон ҳамчун мероси фарҳангии ғайримоддии халқи тоҷик, ҳамчунин бо такмил ва иловаҳо лоиҳаи қалъаи Ҳулбук аз нав дар Созмони ЮНЕСКО ҳамчун осори моддии ҷаҳонӣ ба қайд гирифта шуд [2].

Ҳоҷазода Абдулло Раҷаб, директори Муассисаи давлатии мамнӯъгоҳи таърихӣ-фарҳангии қалъаи Ҳулбук, зимни суҳбат иброз дошт, ки 1200 сол қабл дар давраи Сомониён қалъаи Ҳулбук бошишгоҳи шоҳи Хатлон буд. Он аз дигар иншооти қадимӣ ба кулӣ фарқ мекунад. Бештар чунин бошишгоҳҳои мустақамро дар болои теппа, доманакӯҳ ё дар баландии даромадгоҳи шаҳрҳо месохтанд, ки онҳо аҳаммияти мудофиавӣ доштанд. Аммо қалъаи Ҳулбук дар ҷойи ҳамвор сохта шуда, он чун пойтахти вилояти бузурге шинохта шудааст, ки ҳудуди 280-300 га масофаро дар бар мегирад. Аз ин ҷост, ки дар Ҳулбук бозёфтҳои дорои таъйиноти ҳарбӣ хеле кам ба назар мерасанд ва баръакс, дар он тамоми нишонаҳои шаҳри мутамаддин мавҷуд аст: деворҳои қалъаро меъмори қадим бо хишти хом бардошта, сипас бо хишти пухта рӯйкаш намудаанд.

Хонаҳои зиёди қалъа калону барҳаво буда, бо долон ба ҳам пайваст мешаванд ва фарши онҳо бо хишти пухтаи ҷилдор ораста шудааст. Назар ба навиштаи муаррихони қадим деворҳои аксари хонаҳо бо тасвири манзараҳои нотақрори табиати зебо, симои ҷанговарон, навозандагону раққосаҳои хушхиром, асбоби алоҳидаи мусиқӣ басо ҷолибу нотақрор будаанд. Ҳамчунин, қошиқорӣ ва қандақорӣ бо гач ба коҳ ҳусни аҷибе зам мекардааст.

Сабаби дар ҳамворӣ бунёд гардидани Ҳулбук он аст, ки дар минтақаи сероби водӣ – дар назди рӯди Окс ва дар маркази роҳи корвонгузари Шохроҳи Абрешим қарор дошт. Корвонҳои зиёд аз тамоми давлатҳои масири абрешим – Чин, Ҳинд, Пешовару Қандаҳор, Эрону Рум аз мавзеъ мегузаштанд ва дар ин ҷо муддате истироҳат карда, сипас роҳи худро ба Ҳисору Самарқанду Бухоро идома медоданд ё баръакс, пеш аз баромадан ба минтақаи биёбону кӯҳистон дар ин ҷо озӯқай зарурӣ мегирифтанд. Албатта, тавассути ин роҳи табодули тиҷорати байни давлатҳои корвонҳои бузург мегузаштанд ва мубодилаи судманди фарҳангии халқҳои гуногун низ ба вучуд меомад. Бинобар ин, дар Ҳулбук осори тамаддуни ҷаҳон империяи қадим – Чин, Бохтар ва Руму Эрон боқӣ мондааст. Суннати дигари ниёгон, ки дар қасри Ҳулбук таҷассум ёфтааст, гачқориҳои он мебошад. Садҳо пораҳои хурду калони гачҳои гулбуридашуда, ки ҳангоми ҳафриётҳо ёфт шудаанд, шаҳодат медиҳанд, ки онҳо замоне девори

хонаҳо, сутуну айвонҳо ва толору роҳравҳои қасри шоҳонро зиннат меоданд. Аз рӯи шакл гулбуриҳо ба се намуд ҷудо мешаванд: тасвирҳои исломӣ (наботот), махлуқот ва сураҳои Қуръон. Ҷуқурии буриши тасвирҳо аз 2 то 20 сантиметр буда бо рангҳои кабуд, зард, гулобӣ тобиш дода шудаанд. Биноҳо тарзе оро ёфтаанд, ки ягон нақши алоҳида такрор нашудааст. Тасвири махлуқот ва махсусан шер, ки бештар дар сутунҳои айвонҳо омадааст хусусияти хос доранд. Бостоншиноси маъруфи тоҷик Юсуфшоҳ Ёқубов дар ин тасвирҳо образи худро офтоби қавмҳои эронинаҷод Митраро (Меҳр) мебинад, ки то асрҳои миёна дар маданияти моддӣ маънавии хатлониён боқӣ мондааст. Ба андешаи бисёр олимони тоҷик, ба гачбуриҳои Ҳулбук фақат бозёфтҳои шахрҳои Тирмиз, Самарқанди кӯҳна (Афросиёб) ва Самара-пойтахти Хилофати Араб дар асри IX (наздикии Бағдод) рақобат карда метавонанд халос. Яке аз суннатҳои маъмули ниёгон, ки дар қасри шоҳон инъикос ёфтааст, санъати тасвири мебошад, ки дар ҳамин ҳол низ аз зебоию шукӯҳи санъати монументалии Хатлон шаҳодат медиҳанд.

Мамнуъгоҳи таърихӣ фарҳангии Ҳулбук бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 июли соли 2002 дар асоси димнаи Ҳулбук-пойтахти асри миёнагии Хатлонзамин таъсис дода шудааст, ки дар соҳаи ҳифзу омӯзиш ва истифодаи мероси фарҳангии ниёгон як дастоварди муҳим маҳсуб меёбад. Он аввалин бор соли 1953 аз тарафи Б. А. Литвинский ва Е. А. Давидович кашф шуда, то соли 1991 дар ин ҷо бо сардории бостоншиноси шинохта Эркиной Ғуломова корҳои таҳқиқотӣ идома доштаанд, ки бо иштирок дар онҳо аксари бостоншиносони тоҷик аввалин сабақи соҳавию касбӣ гирифтаанд. Дар ҳамин радиф даҳҳо толору ҳуҷраҳои Қасри шоҳони Хатлони асрҳои IX-XI кушода ва ҳазорҳо бозёфтҳо кашф шуданд, ки шоҳиди бевоситаи санъати баланди ҳунармандони Хатлонзамин мебошанд. Тибқи иттилои масъулини Вазорати фарҳанги мамлакат, соли 2018 дар натиҷаи кӯшишҳои бостоншиносӣ аз шахристони Ҳулбуки ноҳияи Восеъ маҳаллаи ҳунармандӣ бо дӯконҳои он бозёфт гардидаанд.

Мавриди зикр аст, ки бозёфти мазкур бо роҳбарии директори Мамнуъгоҳи таърихӣ фарҳангии Ҳулбук А. Хоҷазода ва кормандони Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи Аҳмади Дониш дар шахристони Ҳулбук Т. Г. Филимонова ба даст омад. Ба гуфтаи мавсуф дар назди ёдгории мазкур мағозаи «Армуғон» кушода шуд. Мағоза бо мақсади ҷалби бештари диққати сайёҳон ва тақон бахшидан ба рушди ҳунарҳои мардумӣ ташкил гардидааст. Аз ин пас ҳар як сайёҳ имкон дорад, ки аз «Ҳулбук» тухфае ҳамчун армуғон бо худ барад. Ҳамзамон, гурӯҳи занони гулдаст дар ин ҷо ба ҳунармандӣ ҷалб гардидаанд. Онҳо намунаҳои гуногуни нақшдӯзӣ, чакандӯзӣ, қуроқдӯзӣ ва дигар намуди сӯзаниҳоро пешкаши сайёҳон менамоянд. Ҳунармандони атрофи ин мавзеъ низ имконият доранд маҳсули меҳнати худро ба мағоза пешниҳод намоянд.

Шаҳри Ҳулбук мероси фарҳангии моддӣ ва маънавии халқи тоҷик, ба шумор меравад. Абдулқодир Раҳим дуруст менависад, ки «аксар эътиқодмандон, ихлосмандон то ба ҳанӯз наметавонанд, ки дар ин кишвар мақбараҳову ҷисми шахсиятҳои маъруфи олами ислом чун Шақиқи Балхӣ, Мавлоно Тоҷиддини Дашти Кулакӣ, Ҳотами Асам, Мир Сайид Али Ҳамадонӣ, Мавлоно Яъқуби Чархӣ мавҷуд мадфунанд. Оре, агар бидонанд ва имконҳои бештаре бахтари зоиронро ба вучуд биёрем, ҳароина бо муҳаббат ва

дилбастагии зиёд роҳ ба сӯи кишвари мо мегиранд.

Саразм, Ачинатеппа, Тахти Сангин, Хулбук, қалъаи Ҳисор ва дигар ёдгориҳои таърихӣ, ба яқин, диққати сайёҳонро ҷалб мекунад.

Танҳо мавҷудияти 582 ёдгории таърихӣ дар як вилояти Хатлони ҷумҳурии мо гувоҳ бар он аст, ки метавон дар ин кишвар сайёҳиро бештар аз пештар ривож дод ва ҳам манфиатҳои зиёд ба даст овард” [7].

Хатлонӣён, “ба мисли Абулҳасан ибни Ҳасани Алхуталӣ, Муҳаммад ибни Алӣ Алҳасан Алхуталӣ, Ибни Алӣ Алхуталӣ, Абубакр Аҳмад ибни Абдуллоҳ ибни Зайд Алхуталӣ, Абдуллоҳ Абдураҳмон ибни Аҳмад ибни Абдуллоҳ ибни Зайд Алхуталӣ, Наср ибни Муҳаммади Алхуталӣ, муаллифи асари машҳури “Алҷабр ва алмуқобала”, Абдулҳамид ибни Восеъ Абулфазли Алхуталӣ ва даҳҳо шахси дигар аҳли илму адаби намоёни ин давра [буда, дар рушди илму фарҳанги хилофат саҳм гирифтаанд”¹, с. 160].

Истахрӣ дар бораи дасткушодӣ ва эҳтиром, меҳмондӯстӣ ва иззати мусофирон дар ин минтақа чунин мегӯяд: “Ва аммо фароҳастӣ чунон таомул бошад, ки ҳеҷ касро аз меҳмон нороҳатӣ наояд. Ва агар таомул кунанд, пеш оранд, ки ҳама Мовароуннаҳр ба ин маънӣ як хона аст... Ва ғарибе он ҷо расад, ба якдигар муноқиша кунанд, то ўро ба хона барад ва пешдастӣ намояд” [3, с. 3].

Баъди истилои Чингиз Хулбук пурра ба вайрона табдил ёфт. Барои давлатдорӣ Темури Ланг ҳокимони Хатлон, Хоразм хеле хатарнок буданд, гардан намефуроварданд. “Темур лашкар кашид ва дар натиҷа онҳоро нест карда, соли 1383 ин кишварҳоро ба писараш Мироншоҳ тухфа кард” [5, с. 93]

Бино бар сарчашмаҳои таърихӣ шаҳри Хулбук аз ибтидо дорои релефи хеле возеҳу равшан бо иморатҳои назаррабою хатҳои обёрӣ будааст, ки намунаҳои олиии тарху симои он то имрӯз боқӣ мондаанд. Дар қалъаи Хулбук қорҳои тадқиқӣ, ҷустуҷӯӣ ва ҳафриётӣ бостоншиносӣ идома дошта, имрӯз дар атрофи қалъа шаш гӯшаи мавзёҳои кашфшуда бо мақсади дар ҳама фасли сол аз газанди барфу борон ва дигар ҳодисаҳои табиӣ ҳифз кардан ва ҷалби сайёҳону муаррифии ин ёдгории таърихӣ раванди болопӯшкунӣ онҳо ҷараён доранд. Масоҳати шаҳри Хулбук 16 гектарро дар бар гирифта, девори ҳимоявии қаср 2 метр паҳноӣ ва то 13 метр баландӣ дорад. Ҳудуди қаср майдони 2 гектарро фароғир аст. Баландии манораҳои қалъа то 25 метр мерасад.

Ба хогири бузургдошт ва арҷгузорӣ ба таъриху фарҳанг ва маданияти қадими шаҳрсозии ниёгон мамнӯъгоҳи таърихию фарҳангии Хулбук бо Осорхона дар пойгоҳи шаҳри Хулбук таъсис дода шудааст. Осорхона аз ду ошёна ва 8 толор иборат мебошад. Осорхона ва қалъаи Хулбук ҳамчун муассисаи фарҳангӣ ва ёдгории нодири таърихӣ дар ноҳияи Восеъ мебошад, ки сайёҳонро бештар ҷалб менамоянд. Дар он ашёҳои кашфшуда, аз ҷумла зарфҳои рӯзгор, зарфҳои шишагӣ ва сафолӣ, ҷавоҳироти занон, кӯзаҳои сафолӣ ва биринҷӣ, ҷавоҳирот, тангаҳо, китобҳои таърихӣ ва дигар асбобҳои сангин нигоҳ дошта мешавад.

Дар истеҳсоли кулолгарӣ, шишасозӣ, оҳангарӣ, инчунин, дар тарҳ ва ороиши биноҳои қасри Хулбук ва атрофи он нақши илмҳои табиатшиносӣ ва ҳандаса равшан ба назар мерасад. Ҳамаи тасвирҳои табиӣ буда, бо истеъдоди хунармандони хатлонӣ зебоии нотакрореро дар худ таҷассум менамоянд. Маҳз ҳамин хусусиятҳо боис шудааст, ки ҳамасола омадани меҳмонону сайёҳони ватанӣ хориҷӣ ба ин гӯшаи Тоҷикистон меафзояд.

Баъди аввалин қорҳои таҳқиқотӣ муайян гардид, ки дар қисмати шимолу

шарқии шаҳристон маҳаллаи хунармандӣ бо дӯконҳо, хумдонҳои шишапазӣ, коркарди маснуоти филизӣ ва симобкӯзапазӣ бо боқимондаҳои маҳсулоти нимтайёр риояи талаботи санитарӣ ва таъмини об ҷойгир гардидаанд, ки дар оянда боз ҳам омӯзиши мукамалро талаб менамоянд», - ибраз дошт Шералӣ Хоҷаев. Мавсуф зикр намуд, ки ҳангоми таҳқиқи дӯкони симобкӯзапазӣ чунин як зарфе пайдо гардид, ки дар қисми гарданаи он «Барақаҳ» навишта шудааст. Бояд зикр намуд, ки бозёфт гардидани симобкӯзаи бутун бо навиштаҷот маротибаи дуум буда, маротибаи аввал дар ибтидои асри XX дар ёдгории бостонии Афросиёб (Самарқанд) аз ҷониби бостоншиноси Шуравӣ В. Л. Вяткина бозёфт гардида буд, ки дар он «Фатҳ, фатҳ» навишта шуда буд. «Бозёфти мазкур бо роҳбарии А. Хоҷаев ва Т. Г. Филимонова дар шаҳристони Ҳулбук ба даст омад», - гуфт бостоншинос.

Бо шарофати Истиқлолият ва сиёсати хирадмандонаи Сарвари давлат баъди ҳазорсолаҳо ёдгориҳои таърихӣ кишвар эҳё гардида, ба хотири бузургдошт ва ачргузорӣ ба таъриху фарҳанги қадими шаҳрсозии ниёгон нақшаву барномаҳои зиёде тарҳрезӣ мешаванд.

Бояд гуфт, ки санъати хунармандии Хатлон, ки ҷузъи бевоситаи фарҳанги халқи тоҷик ба ҳисоб меравад, дар ин давраҳо инкишоф ёфта, ҳамчунин дар минтақа сифатҳои хоси санъат ва фарҳанги густурдаи миллиро нигоҳ доштааст. Дар асрҳои миёна Хатлон давлати бузурги истеҳсолкунандаи маҳсулоти хоҷагии қишлоқ (боғпарварӣ, навъҳои гуногуни меваҳои шаҳдбор, сабзавоткорӣ, ғалладона, чорводорӣ, пиллапарварӣ ва ғайра) ба шумор рафта, дар он ҳамчунин саноати коркард ва истеҳсоли маҳсулоти ниёзи хоҷагидорӣ: шаклҳои гуногуни саноати кулолгарӣ, шишасозӣ, маҳсулоти сохтмонӣ, фулузӣ, заргарӣ, насочӣ, қолинбофӣ тараққӣ намуда будааст.

Хоҷазода Абдулло, директори Муассисаи давлатии мамнуъгоҳи таърихӣ-фарҳангии қалъаи Ҳулбук, зимни суҳбат ибраз дошт, ки ҷиҳати маъмул будани санъати хунармандӣ, аз ҷумла санъати насочии мардуми Хатлон, таърихнигори асримиёнагии чинӣ Хой Чао дар ёддоштҳои худ махсус нишон додааст: «Дар Хуталон матоъҳои пахтагин, шоҳӣ ва қолинҳои пашмин истеҳсол намуда, ҳамчунин онро истихроҷ менамоянд. Мардуми Хуталон либосҳои аз пахта, шоҳӣ, пашм ва пӯст истеҳсолнамудаи худро васеъ истифодаи мебаранд...» [11].

Хунармандон ва касибони хатлонӣ тарзи сохтани зарфҳои шишаи одӣ, булури ва рангаро бо тарз ва усулҳои хоса кашф ва истеҳсол менамудаанд, ки ҳам барои талаботи дохилӣ ва содирот басанда будааст. «Бозёфти хумдонҳои гуногунҳаҷми кулолгарӣ, маъдангудозӣ, шишагудозӣ ва хиштпазӣ теъдоди беҳисоби маҳсулоти саноатӣ, хунармандӣ, хоҷагии қишлоқ инчунин коркарду содироти фулузоти нодир ва сангҳои қиматбаҳо аз ҳудуди ин сарзамин далели он аст, ки онҳо ҳам дар таъмини дохилӣ ва ҳам содироти хориҷии он кифоят менамуданд», - баён дошт Ш. Хоҷаев.

Хоҷазода Абдуллоҳ Раҷаб, зимни суҳбат ибраз дошт, ки қалъаи Ҳулбуки қадим шакли росткунҷа дорад ва ба ду қисм тақсим шудааст. Қисми ҷанубӣ деворҳои мустааҳқамаи мудофиавӣ дорад, ки баландии онҳо тақрибан 15 метр мебошад. Қисми шимолии қалъа майдони хеле калонро ишғол менамояд, аммо деворҳои он аз деворҳои ҷанубӣ (10 м) хеле пасттаранд. Маълум шуд, ки аслан қаср дар ҳамон сатҳ ҷойгир буд. Масоҳати асосии қаср саҳни васеъ буд, ки тамоми маҷмааро ба ду қисм тақсим мекард. Ҳавлӣ бо обанбор дар мобайн бо

чандин сутунҳо иҳота карда шуда буд, ки дар паси он утоқҳои истиқоматӣ ва коммуналӣ ҷойгир буданд. Деворҳои саҳни хонаҳоро гачи кандакорӣ ва рангкардашуда оро медоданд. Даромадҳои боҳашамати қаср дар қисми шимолӣ воқеъ гардида, дар шакли арк ба болои ду сутуни пурқувват така задааст. Хусусияти фарқкунандаи меъмории қасри Ҳулбук ороиши баланди санъати кандакории он аст, ки ба ҳеҷ ваҷҳ аз ороиши қасрҳои арабӣ ки дар шаҳрҳои марказӣ воқеъ буданд, камӣ нашошт. Дар Ҳулбук садҳо пораи гачи кандакорӣ ёфт шуданд, ки аз асолату зебоии мактаби рассомии маҳаллӣ шаҳодат медиҳанд. Дар рӯ ба рӯи қалъа Осорхонаи таҷдидшудаи Ҳулбук бо лавҳаҳои иттилоотии ҷамроҳикунанда мавҷуд аст. Имрӯз ин осорхона ба макони сайёҳӣ табдил ёфтааст, ки дар он ҳама ёдгориҳои таърихӣ ва осори гаронбаҳо нигоҳ дошта мешаванд. Дар ин осорхона аксари ашёҳои кашфшуда, аз ҷумла зарфҳои рӯзгор, зарфҳои шишагӣ ва сафолӣ, ҷавоҳироти занон, кӯзаҳои сафолин ва биринҷӣ, ҷавоҳирот, тангаҳо, китобҳои таърихӣ ва дигар асбобҳои сангин мавҷуданд.

Чуноне ки сарчашмаҳои ҷуғрофӣ-таърихии юнонӣ, чинӣ ва арабиву форсӣ, инчунин бозёфтҳои бостоншиносӣ шаҳодат медиҳанд, Ҳулбук шаҳри қадима буда, пойтахти Хуталон маҳсуб меёбад. Дар ҳама давру замони мавҷудияти хеш, шаҳри Ҳулбук ҳамчун маркази маъмурӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии шоҳигарии Хуталон будааст. Ба гуфти А. Хоҷазода маданияти шаҳрсозии Ҳулбук аз рӯи тарҳи возеҳи меъморий ва муҳандисӣ бо сохторҳои мураккаби коммуникативӣ, системаи гармидиҳии зерифаршӣ, аз ҳудуди қаср берун намудани обҳои барфу борон ва обҳои истифодашуда танҳо баъди софкорӣ, таъмини обҳои ошомиданӣ ва хоҷагидорӣ ва аз ҳама муҳим бо риояи талаботи шаҳрсозии асримиёнагӣ, яъне бо қасри шоҳон, шаҳристон ва маҳалҳои аҳолинишини наздишаҳрӣ ба анҷом расонида шудааст. Ҳафриётҳои бостоншиносӣ, ки дар ҳудуди қасри шоҳони Хутал ва ҳудуди шаҳристон гузаронида шудаанд, осори меъмории тоҷикӣ, мавқеи интиқоби ҷой бо нигоҳдошти манзараҳои табиӣ, мавқеи стратегӣ – мудофиавиро ошкор намуданд. Аҳолии шаҳри Ҳулбук ва музофотҳои он маҳсулоти беназири ҳунармандӣ аз қабилҳои зарфҳои сафолини сирдор ва бесир, шишагин, булурин, маҳсулоти оҳангарӣ, косибӣ, заргарӣ, сангтарошӣ, устухонтарошӣ, мусаввирӣ ва ғайраро дар сатҳи олиӣ касбӣ ва техникӣ истеҳсол мекарданд ва бо ин васила талаботи худ ва минтақаро таъмин менамуданд. Сабки тасвири девор - мусаввараҳои Ҳулбук нишон медиҳад, ки ниёғони мо анъанаҳои санъати тасвирии гузаштарао нигоҳ доштаанд. Таъсири бевоситаи илмҳои табиатшиносӣ ва ҳандасӣ дар истеҳсоли қуллогарӣ, шишасозӣ оҳангарӣ инчунин дар тарҳ ва ороиши биноҳои қасри Ҳулбук ва атрофи он бисёр хуб ба назар мерасанд. Мусаввараҳо нафосот ва зебогии нотакрореро дар худ таҷассум менамоянд.

Сарфи назар аз пастиву баландӣ ва ҳамаи печҳои таърихи мардуми сайёра, мо бо итминон метавонем бигӯем, ки яке аз шохобҳои бузургу пуроби дарёи тамаддуни ягонаву пурҷилои инсоният, ба кадом андозае, ки он фоҷиабор бошад, таърихи тоҷикон аст. Тоҷикон аз халқҳои қадимтарини ҷаҳон буда, қарнҳо инчониб дар Осиёи Марказӣ зиндагӣ мекунанд ва ворисони ориёиёни қадим мебошанд. Ҳақ ба ҷониби Сарвари давлат аст, ки дар китоби хеш “Тоҷикон дар оинаи таърих” мефармоянд: “Гузашта аз ин равшанфикрони кишварҳои ҳамсоҷу ҳамзабон, алалхусус бародарони туркзабони мо аз файзу баракати истиқлолият ва худшиносии миллӣ рӯҳбаланд гашта, ба таъриху

тамаддуни гузаштаи халқашон бештар рӯй меоранд. Ин иқдом дар асл боиси ифтихору сарфарозист, вале аз он метавон таассуф хурд, ки дар нигориши таърих баъзан зиёдаравӣ ва гузаштан аз ҳадди инсоф ба назар мерасад» [8, с. 10]

Президенти ҷумҳурӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ ҳангоми мулоқот бо намояндагони зиёиёни мамлакат 20 март соли 2007 ба масъалаи мазкур хеле дақиқкорона ва бо таҳлили ҳамаҷониба назар карда, ба дастовардҳои мутахассисон дар ҷодаи мазкур ва сиёсати минбаъдаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар самти дурнамои соҳа муайян намуданд, ки онро месазад чун дастурамали фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бахши ҳифзу нигоҳдошти ёдгориҳои таърихӣ ва баланд бардоштани сатҳи худшиносии миллӣ, ватандорию арзи эҳтиром ба офаридаҳои ниёгон номид: «Ҳукумати Тоҷикистон дар давоми даҳ соли охир барои ҳифз кардан ва тармиму барқарорсозии даҳҳо ёдгориҳои таърихиву меъмории, аз ҷумла қалъаҳои куҳану осори меъмории Истаравшан, Хуҷанд, осори таърихиву меъмории Панҷакент, пӯшонидани болои шаҳристони қадимаи Саразм, ҳамчунин тармиму бозсозии қалъаи Хулбук, ёдгориҳои Тахти Сангин, Мақбараҳои Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Мазори Ҳазрати Султон, чандин осорхонаҳо ва дигар ёдгориҳои меъмориву таърихӣ маблағи зиёд ҷудо кард. Ҳукумати мамлакат сиёсати ҳифзи ёдгориҳои таърихиву меъмории ва осори қадимаи ниёгонро минбаъд низ пайгириона идома медиҳад ва раисони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳоро вазифадор месозад, ки ҳифзу ободонии ёдгориҳоро вазифаи муқаддаси худ шуморанд. Осори куҳан ва ёдгориҳои таърихӣ забони гӯи фарҳангии миллат мебошанд. Қарзи мову шумост, ки ин гуна осори нодири фарҳангиро ҷустуҷӯву пайдо намоем, онҳоро ҳифз кунем, омӯзем, омӯзонем ва барои болоравии сатҳи умумии маърифату эҳсоси худшиносии миллӣ истифода барем» [10].

Ёдгории таърихии Хулбук яке аз муҷизаҳои фарҳангии моддӣ ва маънавии на танҳо халқи тоҷик, балки ҷаҳон ба шумор меравад. Маҳз ҳамин сифатҳои волои шаҳри Хулбук буд, ки моҳи ноябри соли 2009 дар шаҳри Сиан – пойтахти фарҳангии давлати Чин дар қатори 8 ёдгории беназири халқи тоҷик он ба силсилаҷоишаи Шохроҳи Бузурги Абрешими Юнеско ворид карда шуд.

Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо ЮНЕСКО ба хоҳири гиромидошту арҷгузорӣ ба нобиғаҳои миллат, ҳифзи арзишҳои фарҳангии миллӣ ва муаррифии шоистаи онҳо дар арсаи байналмилалӣ талошҳои пайваста ба харҷ медиҳад.

Инчунин эҳёи суннатҳои миллӣ ва ҳифзу тарғиби ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ ба баланд бардоштани рӯҳияи ватандӯстӣ, ҳудодоҳию хештаншиносии шаҳрвандон, хусусан наврасон ва ҷавонон мусоидати комил менамояд.

Адабиёт

1. Азизов М. Мухтасари таърихи Хатлон / М. Азизов. – Кӯлоб, 1989. – 163 с.
2. АМИТ “Ховар”. Қалъаи Хулбук аз нав дар Созмони ЮНЕСКО ҳамчун осори моддӣ ҷаҳонӣ ба қайд гирифта шуд [Манобеи электронӣ].. Рӯзи дастрасӣ <http://www.khovar.tj>. Санаи муроҷиат 10.11.2017
3. Истаҳрӣ А. Алмамолик ва алмасолики Абуисҳоқи Истаҳрӣ / Илм ва ҳаёт. – 1989. – №12. – С. 3

4. Комилзода, Ш. Таҳқиқи мероси фарҳанги гайримоддии халқи тоҷик дар даврони истиқлол / Ш. Комилзода // Мероси ниёгон. – 2017. – №1 (19). – С. 122-124.
5. Латифов Д. Эҷодиёти мардумӣ – асоси фарҳанги этникӣ / Д. Латифов. – Душанбе: Адиб, 2011. – 159 с.
6. Медведев, Е. Культурные ценности как предмет государственно – правового регулирования / Е. Медведев. – М., 2004. – 139 с.
7. Раҳим А. Рушди сайёҳӣ-василаи муаррифии миллат // Чумхурият. – 2018. – 23 июн.– №144.
8. Раҳмон Э. Тоҷикон дар оинаи таърих \ Э. Раҳмон. – Душанбе: . – 2009. –700 с.
9. Рыбак К. Е. Музей в нормативной системе историко – культурологический анализ. – М.: , 2006. С. 3.
10. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни мамлакат, 20. 03. 2007, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/event/speeches/108>.
- 11.Сухбати муаллифи мақола бо А. Хоҷазода, директори Муассисаи давлатии мамнуъгоҳи таърихӣ-фарҳангии қалъаи Хулбук дар Осорхонаи Хулбук , ноҳияи Восеъ дар тарихи 8.05.2025
12. Феҳристи объектҳои таърихию фарҳангии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017. – 288 с.

Сафаров Мунаввар

ХУЛЬБУК – СТОЛИЦА ДРЕВНЕГО ХУТАЛОНА

Крепость Хульбук — пример древней цивилизации таджикского народа, расположенная в районе Восе, вдоль дороги Душанбе-Куляб. Площадь крепости составляет 2 гектара, а площадь города Хульбук — около 16 гектаров.

Согласно историческим источникам, крепость Хульбук датируется X-XI веками, а последующие раскопки доказали, что крепость была построена на месте более древнего сооружения, то есть она была первоначально возведена гораздо раньше, возможно, тысячу лет назад, в период Кушанской империи, а затем перестроена с течением времени. Внутренние сооружения крепости были построены в уникальном стиле с высоким архитектурным мастерством, что свидетельствует о таланте и изысканном вкусе ремесленников того времени.

В период независимости, по инициативе и при поддержке Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, древняя столица Хуталона, город Хульбук, возрождается спустя более чем тысячу лет. Окружающая крепость стена огораживается, а внутренние пешеходные дорожки и площади восстанавливаются и благоустраиваются.

Сегодня музей и крепость Хульбук, как культурное учреждение и уникальный исторический памятник, привлекают все большее внимание как отечественных, так и зарубежных туристов.

На территории крепости Хульбук продолжаются исследования, изыскания, раскопки и археологические работы, и можно с полной

уверенностью сказать, что презентация ценных исторических артефактов крепости и городища Хульбук ещё впереди.

Ключевые слова: крепость Хульбук, древняя цивилизация, раскопки, музей, памятник, архитектура, артефакты, скульптура, керамика, стеклоделие.

Safarov Munavvar

HULBUK – THE CAPITAL OF ANCIENT KHUTALON

The Hulbuk Fortress represents a significant example of the ancient civilization of the Tajik people. It is located in the Vose district along the Dushanbe – Kulob road. The fortress itself occupies an area of approximately 2 hectares, while the broader settlement of Hulbuk extends over roughly 16 hectares.

According to historical sources, the Hulbuk fortress dates to the 10th-11th centuries. However, archaeological excavations have demonstrated that it was constructed on the site of an earlier structure, indicating that its origins may date back considerably further, possibly to the period of the Kushan Empire. Over time, the site underwent multiple phases of reconstruction. The architectural design of the internal structures is distinguished by a high level of craftsmanship and a unique stylistic approach, reflecting the skill and refined aesthetic sensibilities of the artisans of that era.

In the period following national independence, significant efforts have been undertaken to revive the ancient capital of Khutalon, the city of Hulbuk, after more than a millennium. These initiatives have been carried out with the support of the President of the Republic of Tajikistan, His Excellency Emomali Rahmon. Restoration work has included the reconstruction of the fortress walls, as well as the improvement and redevelopment of internal pedestrian pathways and public spaces.

Today, the Hulbuk museum and fortress, as both a cultural institution and an exceptional historical monument, is attracting increasing attention from domestic and international visitors. Ongoing research, exploration, and archaeological excavations continue to yield new findings, suggesting that further important discoveries and the fuller presentation of the site's historical artifacts are yet to come.

Keywords: Hulbuk fortress, ancient civilization, Khutalon, excavations, museum, monument, architecture, artifacts, sculpture, ceramics, glass making.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафаров Мунаввар – ходими пешбари илмии шуъбаи фарҳанг ва санъатшиносии ПИТФИ. Суроға: 734018. Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Н.Қарабобоев, 17. тел:

Сведения об авторе: Сафаров Мунаввар – ведущий научный сотрудник отдела культуры и искусствоведения Института НИИКИ Адрес: 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Н. Карабаева, 17. Тел.: (992)

Information about the author: Safarov Munavvar is a leading researcher in the Department of Art and Cultural studies of the RICI. Address: Address: 734018, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 N. Karabaev avenue. Phone: (992).

ТДУ:37тоҷик+641/642+008+659+9тоҷик+338.436.33

Ашуралиев Муродали

ТАШАККУЛИ МУАССИСАҲОИ ХҶРОКА ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР ҲАЁТИ ҶОМЕА

Мақола ба таҳлили пайдоишу ташаккулёбии муассисаҳои хӯрока ва нақши онҳо дар ҳаёту фаъолиятҳои иҷтимоию иқтисодии ҷомеа бахшида шудааст. Дар мақола асосан дар бораи пайдоиши ва рушду такомули муассисаҳои пешниҳодкунандаи хӯрок дар ҷаҳон маълумот дода шуда, андешаҳои баъзе олимону муҳаққиқон дар бораи асосҳои методӣ ва назариявии ташаккул ва рушди хӯроки умумӣ дар замони иқтисоди бозорӣ ҳамчун як ҷузъи таркибии зерсоҳаи мустақили соҳаи савдои мамлакат, омилҳои мусбат ва манфии ба хӯроки умумӣ таъсиррасонанда, масъалаи мушкилоти рушди соҳаи саноати хӯрокворӣ, зарурати тақсими бозори бизнеси тарабхонаҳо аз рӯйи гурӯҳҳои гуногуни истеъмолкунандагон бо мақсади муайян кардани тарабхонаҳои серталабу ҷолиб ва баръакси он таҳқиқ шудаанд.

Қайд карда мешавад, ки маҳсулоти хӯрока ва ташаккулёбии муассисаҳои хӯрока дар давраҳои гуногуни таърихи инсоният аз давраҳои қадимтарин сар карда то ба имрӯз ҳамеша дар ҳоли рушду тараққӣ буд. Имрӯзҳо бошад, дар раванди ҷаҳонишавӣ аксари кишварҳо ва ҷомеаҳоро на танҳо бухрони молиявӣ иқтисодӣ, балки бухрони фарҳангӣ, бухрони маънавӣ ва бухрони иҷтимоӣ таҳдид карда истодааст. Аз ин хотир, пешниҳод мешавад, ки дар маҳаллҳои мухталиф, бо ҷалби соҳибкорони дохиливу хориҷӣ ҷойхонаҳои соф миллӣ сохта, дар он ҷо хизматрасониҳои хубу олиро бо нархи дастрас ба ҷомеа ба роҳ монанд. То ин ки ҳаёту зиндагии мардум боз ҳам рангинтар, беҳтару хубтар гашта, ҳам онҳо ва ҳам меҳмонону сайёҳони хориҷӣ баҳраи моддӣ маънавӣ аз ин гуна шароитҳо гирифта, бо таассуроти олии ба ватанашон баргарданд.

Калидвожаҳо: муассисаҳои хӯроки умумӣ, тарабхона, ошхона, бар, қаҳвахона, ҷойхона, маҳсулоти хӯрока, корхонаҳои хӯрока, Тоҷикистон, мизочон, меҳмонон, сайёҳони хориҷӣ, раванди ҷаҳонишавӣ, бухронҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маънавӣ, фарҳангӣ ва ғайра.

Имрӯз шаҳри Душанбе аз ҳама ҷиҳат дар ҳоли рушд қарор дорад. Қариб дар тамоми ғӯшаю канори шаҳр ва маҳсусан, дар маркази он нуқтаҳои таъмини хӯроки умумӣ мисли тарабхона, ошхонаҳои миллӣ, қаҳвахонаву барҳо қомат афрохтаанду ҳамарӯза дар хидмати мардум мебошанд. Маҳсусан, тарабхонаҳои хушсохту замонавӣ бисёр назаррас буда, бо ҷиҳози модерн ороста шуда ба мизочони хориҷиву дохилӣ хизмат мерасонанд. Ҳамчунин боиси хушнудист, ки имрӯз кормандони тарабхонаву ҷойхона ва ошхонаҳои миллӣ бо усулҳои аврупоиву миллии тоҷикӣ таому хӯришҳо омода намуда, ҳатто сайёҳону меҳмонони хориҷиро шайдову мафтунӣ хеш гардониданд. Онҳо дараҷаи баланди хизматрасониҳоро омӯхта, дар амал татбиқ менамоянд.

Зимнан дар бораи пайдоиш ва рушди муассисаҳои пешниҳодкунандаи хӯрок аз китобҳои Ш. Сафархолов, Н. Шарифов [11], Т.А. Баранова [4], В.И.Богушев [5], Г. А. Бондаренко [6] ва дигарон маълумот пайдо кардан мумкин аст.

Дар адабиёти илмӣ ҷанбаҳои мухталифи муассисаҳои хӯроки умум ва масъалаи таъмини озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Масалан, С.М.Чамшедова ва С.С. Ҳабибова асосҳои методӣ ва назариявии ташаккул ва рушди хӯроки умумиро дар замони иқтисоди бозорӣ ҳамчун як ҷузъи таркибии зерсоҳаи мустақили соҳаи савдои мамлакат, бо дарназардошти мақсад, вазифа, хусусиятҳои хосси соҳа, стратегияи миллии рушд ва барномаи бехатарии озуқаворӣ Тоҷикистон, омилҳои мусбат ва манфии ба хӯроки умумӣ таъсиррасонандаро таҳқиқ кардаанд [16].

Дар таҳқиқоти А.Ҳ. Ҳабибов мушкилоти рушди соҳаи саноати хӯрокворӣ баррасӣ шудааст [15]. Р.Ҳ. Шарипова ба хусусиятҳо ва давраҳои ташаккули бозори хӯроки омма дар шароити иқтисодии бозорӣ таваҷҷуҳ намудааст [17]. С. Хубон зарурати тақсими бозори бизнеси тарабхонаҳо [14] ва Қ. Хоҷаев одоби муошират ва меҳмондорӣ дар соҳаи сайёҳиро [13] мавриди омӯзиш қарор додаанд. Баъзе донишмандони тоҷик аз замони қадим ба санъату фарҳанги меҳмоннавозӣ, ба хусус таомпазӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда, рисолаҳои комило ба анвои таомҳо ва тарзи пухтани онон бахшидаанд, ки «Суфраи Атъима»-и Абуисҳоқи Атъима, «Кони лаззат ва хони неъмат»-и Қорӣ Раҳматуллои Возеҳ аз зумраи онҳоянд.

Бо вучуди ин, дар бораи ташаккули муассисаҳои хӯрока, нақш ва таъсири онҳо дар ҳаёт ва рушди ҷомеаи муосир таҳқиқотҳои илмӣ камтаранд.

Дар заминаи таҳқиқоти анҷомрасида метавон хулоса кард, ки маҳсулоти хӯрока ва муассисаҳои хӯрока дар давраҳои гуногуни таърихи инсоният ҳамеша дар ҳоли шаклгирӣ ва рушд қарор доштаанд. Агар ба давраҳои қадимтарин назар намоем, маҳсулоти хӯрока ағлаб одӣ ва муқаррарӣ истеъмол мешудааст. Масалан, гӯшти ҳайвонот ба таври хом истеъмол карда мешуд, мевачоту ҳар гуна маҳсулоти дигари хӯрданӣ дар шакли аввалиаш тановул карда мешуд. Баъдан дар асрҳои даҳум то асрҳои 5-3 пеш аз мелод дар кишварҳои Мисри қадим, Бохтар, Ҳинду Чин, Юнону Рим ва ғайра маҳсулоти хӯрока мукамал ва ғанӣ гашта, аввалин муассисаҳои озуқавӣ низ дар он замон пайдо шудаанд. “Аввалин маъхазҳо ки мавҷудияти соҳаи хӯрока ва пешниҳоди хизматрасониҳои ғизо ва меҳмоннавозиро тасдиқ менамояд ба давлатдорӣ Юнону Рими қадим рост меояд” [2, с. 6].

Аз маълумоти санаду маъхазҳои таърихӣ доир ба аввалин муассисаҳои хизматрасон бармеояд, ки ба мусофирон ҳам ҷо дода мешудаст ва ҳам бо хӯрок пешниҳод менамуданд. “Дар Юнону Рими қадим гарчанде, ки тавернаҳо барои ҷойгир намудани мусофирон утокҳо доштанд, вале аслан онҳо барои пешниҳоди хӯрок дар назар дошта мешуд” [3, с. 8]. Ашрофони зиёде барои хӯрокхурӣ ва истироҳату фароғат ба тавернаҳое ки дар шаҳр ва ё наздикии он ҷойгир буданд, меомаданд. Муассисони чунин тарабхонаҳо одатан мардум ва гладиаторҳои озодшуда будаанд.

Ошпазҳои римӣ худро элита ҳисобида ба худ лақаби шухратовар мегузоштанд ва ба якдигар тухфаҳо медоданд. Дар замони ҳукмронии император Адриан (117-138 мелодӣ) сарошпазҳо “Академияи санъати таббоҳӣ (кулинарӣ) кушоданд, ки дар он санъати пухтупаз таълим дода мешуд. Пас аз барҳам хӯрдани Империяи Рим марҳилаи нави рушди саноати хӯрока пеш омад, ки бо номи «Ғизои берун аз хона» (питания вне дома) машҳур аст” [8, с. 15].

Тавернаҳо ҳамчунин барои хуш гузаронидани вақт, тановули ғизо, бозиҳои гуногун, суҳбату вохуриҳо созгор буданд. Баъдан рушди тичорату савдо бунёди шакли дигари муассисаҳое, ки ҳам ҷои хоб ва ҳам хӯрок (меҳмонхона-корвонсарой) пешниҳод мекарданд, ба вучуд овард.

Дар қарнҳои миёна дар Аврупо санъати пухту паз раванқ ёфта, дар тули ин давра заминаҳои ошхонаҳои миллӣ ташаккул ёфт. Рушди кишоварзӣ ва чорвопарварӣ боиси пайдоиши маҳсулотҳои нав ва истеъмоли бештари гӯшт гардид, дар қатори маҳсулоти ғаладонагӣ қарор гирифт. Мувофиқи маълумот, “дар ин давра, рағбати одамон низ тағир ёфт. Онҳо фаҳмиданд, ки доруворӣ чист? Рафтор ва хулқу атвори одамон дар сари миз, дастурхон боназokat гардид. Аз маълумоти доир ба ғизои асримиёнагӣ ва китобҳо оид ба мудирияти хонадорӣ барои табақаи ҳокими асрҳои XIV-XV бармеояд, ки маводи ғизоии аврупоӣён сифати хуб доштааст” [3, с. 8].

Санъати таббоҳӣ дар ҷаҳон марҳилаи бузурги рушдро аз сар гузаронидааст. Масалан, дар асрҳои миёна дар дехоту шаҳрҳои Руси қадим майкадаҳои зиёд бунёд гаштааст. Ба майкадаҳо одамон на танҳо барои нӯшидану хӯрдан, балки ба мақсади шунидани навигариҳои тоза ва суҳбатҳо меомадаанд. Қайд мешавад, ки “Соҳибони майкадаҳо даромади зиёд ба даст оварда, ба давлат андоз месупориданд. Ин гуна фаъолиятҳо дар ниҳоят ба мастигариҳои бемаънӣ оварда расондааст, ки дар натиҷа шоҳ Ивани IV бо қарори калисо фуруши машруботро манъ намудааст. Баъдан ӯ қарор мебарорад, ки фаъолияти майкадаҳо қатъ намуда, ба ҷои онҳо кабакҳо (тарабхона)-и шоҳӣ бисозанд, ки дар он таъому нӯшоқиҳои гуногун ба мардум пешниҳод карда мешуд” [12, с. 21].

Аввалин мардуме ки дар Аврупо дар санъати таббоҳӣ ном баровардаанд, италиявӣҳо мебошанд. Саромади ошхонаҳои беҳамто дар Аврупо сокинони Италия маҳсуб меёфтанд. Буржуазияи ин кишвар, ки ба тичорату хунармандӣ машғул буданд барои ташаккули санъати таббоҳӣ ва рушди саноати меҳмонпазирӣ мусоидат намуданд. Тақрибан миёнаҳои дуввуми қарни XIV маркази машҳури таббоҳию меҳмонпазирӣ аз Италия ба пойтахти Фаронса – шаҳри Париж, ба ошхонаи дарбори шоҳӣ интиқол ёфт. Дар манбаҳои таърихӣ қайд мешавад, ки “Саноати ғизо дар Фаронса аз ҷониби давлат дастгирӣ мегашт. Шоҳони фаронсагӣ барои ғизоҳои хушлаззат ҳеҷ гуна воситаю маблағро дарёғ намедоштанд. Шоҳи Фаронса Карли V таббоҳ (ошпаз) хусусии худро бо номи Гийомо Тиреле, дошт, ки ӯ соли 1375 аввалин китоб дар бораи таббоҳиро навишт, ки дар ин китоб маълумоти хеле ҷолиб дар бораи асрори санъати таббоҳӣ ва меҳмонпазирӣ оварда шудааст” [10, с. 67].

Дар Италия чунин китоб пас аз 100 сол, яъне дар соли 1470 аз ҷониби рӯхонии номаълум бо номи «Ҳаловату лаззати накӯ» навишта шуда, соли 1508 дар Англия аввалин китоби таббоҳӣ ба таъ расид.

Маврид ба зикр аст, ки тоҷикон назар ба аврупоиҳо хеле барваққтар дар бораи меҳмонавозӣ, санъати таббоҳӣ, реҷаи истеъмоли таом маълумот доштанд. Масалан, дар бораи тартиби хӯрокхӯрӣ ҳануз Абӯбакр ар-Розӣ (925) сухан гуфта аст. Вобаста ба таҷрибаҳои ҳаётии ба дастовардааш Розӣ чунин дастур медиҳад: Бо воситаи парҳез дар ҳама ҷо нисбат ба воситаҳои доруворӣ ба муваффақияти бештар соҳиб шудан мумкин аст.

Мутафаккири бузурги тоҷик Абӯалӣ ибн Сино 800 маводи хӯроквории ба ҷисми инсон таъсири табобати доштаро таъкид намудааст. Дар асари машҳури худ «Қонун фит-тиб» мутафаккир ба зарурати тартиби хӯрдани ғизо ва парҳез, ҳам ба беморон ва ҳам ба шахсони солим ишора намудааст. Ӯ ба ин аҳамияти калон дода мегӯяд: «Одамон барои он зиндагӣ мекунанд, ки хӯрок хӯранд, ман барои он хӯрок мехӯрам, ки зинда монам». Баъди нашри «Қонун фит-тиб» таълимот оид ба хӯрокхӯрии меъёрӣ дар Шарқ ба таври васеъ паҳн гардид.

Оид ба хусусиятҳои табобатии маводи хӯрокворӣ ва хӯрокхӯрӣ аз рӯи меъёр маълумоти аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда дар чунин асарҳо, ба мисли «Захираи Хоразмшоҳӣ»-и ал Ҷурҷонӣ - шоҳасари тиббӣ, ки солҳои 1113-1115 Исмоили Ҷурҷонӣ барои Қутбуддин Абулфатҳи Арслон Тагини Муҳаммади Хоразмшоҳ таълиф намудааст, ба назар мерасад.

Ҷалолуддин Алоҷи маъруф ба Абу Исҳоқи Атъима ва шайхи Атъима нимаи дуҷуми асри XIV шоири форсу тоҷик зодаи шаҳри Шероз китоби шеърӣ дорад бо номи “Канз-ул-иштиҳо”, ки дар он омӯзиши таърихи таъоми тоҷикӣ махсусан барқарор намудани усули таҳияи ин ё он хӯрок, сарчашмаҳои амиқи асримиёнагӣ, яъне усулҳои таъомҳои куҳану фаромӯшшуда, нӯшоқиҳо ва шаробҳои халқӣ тоҷик хеле равон баён шудаанд. Девон аз 10 боб ва 1063 байт иборат аст. Боби аввали китоб таъомҳои ҳамирӣ, боби дуввум шӯрбо, хомшӯрбо, обгӯшт, мурғшӯрбо, боби се таомҳои бозорӣ (сарироҳӣ), боби чаҳорум шурбоҳои донагӣ, боби панҷум ғизои шоҳона аз ҷумла чолоб, шарбат, нӯшоқиҳои гуногун, ҳарис-атолла, анвои нонӣ, боби шашум бобати мевачот, боби ҳафтум ширинӣ ва шарбат, боби ҳаштум намудҳои гуногуни ҳалво, боби нӯҳум хӯрокҳои дӯконӣ (бақоллӣ) ва боби даҳ хӯрокҳои ро, ки камбағалон истеъмом мекарданд дар бар мегирад.

Асари дигаре, ки қадима будани таъомҳои миллиро инъикос менамояд ин “Кони лаззат ва хони неъмат” - Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеъ, ки солҳои 1880-81 таълиф шудааст. Асар аз ду ҷилд иборат буда, дорои муқаддима, ду матлаб ва хотима мебошад. Муқаддима ва матлаби якум дар ҷилди якум, матлаби дуҷум ва хотима дар ҷилди ду ҷой дода шудааст. Дар муқаддима оид ба 18 навъи нон, дар матлаби якум, ки аз 22 боб иборат аст, оид ба 109 навъи таом маълумот медиҳад. Дар матлаби дуҷум, ки аз бист боб иборат мебошад, оид ба 169 навъи ҳалво маълумот додааст.

Асосгузори тарабхонаи муосир соҳибкор ва ошпази фаронсавӣ М. Буланже, ба ҳисоб меравад, ки ӯ дар кучаи Баел соҳиби тавернае буд, ки шабона ҳам кор мекард. Хӯроки асосии ин тарабхона шурбои (суп) махсус буд, ки хусусиятҳои шифобахши мисли қавишавӣ, эҳёшавиро дошт. “Ин шурбо «restorantes» ном дошт, ки ба тоҷикӣ маънои зинда гаштан, эҳё гаштан аст. Бо ин ҳама Буланже қонё нагашт ва соли 1767 ӯ шурбои дигари машҳури худро аз гӯшти гӯсфанд ба таври соус бо виной сафед

тайёр намуд. Соли 1794 дар шаҳри Париж аллакай зиёда аз 500 тарабхона арзи ҳастӣ намуд” [2, с. 10].

Дар Русияи асрҳои XIX ва ибтидои асри XX трактирҳо, тарабхонаҳо, чойхонаҳо, қаҳвахонаҳо ва ошхонаҳо муассисаҳои пешниҳодкунандаи хӯрок ба ҳисоб мерафтанд. Аввалин чойхона хангоми давлатдории Александри II дар Губернияи Твер 28 августи соли 1882 кушода шуд. Аз чойхонаҳо андози кам гирифта мешуд. Ҳаққи иҷора ҳам кам буд. Чойхонаҳо аз соати панҷи наҳор корро сар карда, то шомгоҳон ба хизматрасонӣ машғул буданд. Чунин муассисаҳои ғизо ба зудӣ дар гушаю канори ҷаҳон маъруф гаштанд.

Айни замон дар ҷаҳон шаклҳои зиёди муассисаҳои хӯрока фаъолият менамоянд, ба хусус тарабхонаву ошхонаҳо, барҳо, қаҳвахонаҳо ва ғайра. **“Тарабхона** - тавлид ва фурӯши нушока ва маҳсулоти гуногунро фаро мегирад. Хизматрасониҳо аз тарафи кормандони соҳибхитисосу ботачриба пешниҳод карда мешавад. **Ошхона** - маҳсулоти гуногуни хӯрока тайёр менамояд. Таомнома вобаста ба рӯзҳо ва барои гурӯҳҳои гуногун (коргарон, мактаббачагон, сайёҳон ва ғайра) омода мешавад. **Бар** ба тавлид ва фурӯши номгуи васеи нӯшокиҳои машруботӣ, ғайримашруботӣ, газдор, газакҳо, анвои десерт, шириниҳо ва маҳсулоти нонвой машғул аст. Бар дорои деворча бо пештахта ва толор буда, дар он ҷо нӯшокиҳои машруботӣ барои истеъмоли фаврӣ ба муштариён пешниҳод карда мешавад. **Қаҳвахонаҳо** - объектҳои муассисаҳои хӯроки умумӣ, ки номгуи маҳсулоти маҳдуд доранд” [2, с. 20].

Дар замони ҳозира, муассисаҳои зиёди хӯрока дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият мекунанд. Аммо “дар Тоҷикистон бозори хизматрасонии тарабхонаҳо хеле нобаробар рушд ёфтааст” [14, с. 149]. Масалан, шумораи тарабхонаҳо дар Душанбе 110, дар Хуҷанд 28, дар Хоруғ 5, дар шаҳри Ҳисор 13-ро ташкил медиҳанд [1, с. 92].

Ҳар моҳ дар пойтахт тақрибан даҳ тарабхонаи нав кушода мешавад ва ба гуфтаи коршиносон, ин тамоюли афзоиш то панҷ сол идома хоҳад кард. “Дар пойтахти мамлакат шаҳри Душанбе ба ҳар 1000 нафар аҳоли 0,91 тарабхона рост меояд. Дар вилоят ва ноҳияҳои тобеи марказ ин рақам мувофиқан 0,48 тарабхонаро ташкил медиҳад” [1, с. 99].

Сол аз сол муассисаҳои пешниҳодкунандаи хӯрок дар шаҳри Душанбе миқдоран меафзояд. Масалан, “давоми чанд соли охир теъдоди намудҳои гуногуни тарабхонаҳо се маротиба афзудааст. Маъмултарини онҳо ин “Бразильский ресторан «Латино-Душанбе», Czn Burak Dushanbe, OZYURT- турецкий ресторан, «Helen», Segafredo Zanetti Espresso, Комплекс «Кохи Малика», «Сиёма Молл», Водно-развлекательный комплекс «Кули Душанбе» ба ҳисоб мераванд” [14, с. 150].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чойхонаҳо, ки бо нақшу нигори миллӣ ороиш ёфтаанд, дар ташакули бизнеси тарабхонаҳо чойгоҳи маҳсус доранд. Аксари саёҳони дохиливу хориҷӣ маҳз аз ин нуқтаи хизматрасонӣ зиёдтар истифода мебаранд. Барои мисол чойхонаҳои Кохи Наврӯз, Хуррамшаҳр, Саодат, Тоқӣ, Роҳат, Самарқанд, Сайёҳ, Афсонаро яке аз беҳтаринҳо ва серталаб шуморида мешавад.

Қайд кардан лозим аст, ки мавқеъ ва нақши муассисаҳои хӯроки умум, ошхонаву тарабхонаҳо, қаҳвахонаҳо, барҳо ва баҳусус чойхонаҳо дар ҳаёту

фаъолиятҳои иҷтимоию иқтисодии мардум хело муҳим аст. Зеро аксари чорабиниву маърақаҳои мардум, мисли вохуриҳои дӯстон, туйҳо, маросимҳои расмӣ, маҷлисҳои маҳалла дар чойхонаҳо бо харчи кам гузаронида мешаванд. Дар раванди ҷаҳонишавӣ аксари кишварҳо ва ҷомеаҳо на танҳо бухрони молиявӣ иқтисодӣ, балки бухрони фарҳангӣ, маънавӣ ва иҷтимоӣ таҳдид карда истодааст. Дар ҷомеаи тоҷик ҳолатҳои мухталифи бухрониро мушоҳида кардан мумкин аст, мисли заъиф гаштани муносибатҳои ҳешутаборӣ, ҳамсоядорӣ, дӯстию рафоқат, кӯмак ба ҳамдигар, ба тарабхонаҳо бо ҳамсар ё бо аҳли оила рафтани, ба тамошои театр ва боғҳои фарҳангиву фароғатӣ рафтани ва монанди инҳо.

Бинобар ин, ба андешаи мо бояд дар ҳар як шаҳру ноҳия ва ҳатто дар ҳар як маҳалла, дар наздикии масҷидҳо дар канори ягон ҷӯйбор, дарёча чойхонаҳои миллӣ бунёд кардани монанди зарур аст. То ин ки дар вақтҳои ҳоли мардуми ҳамон маҳал, мӯйсафедон, ҷавонон, донишҷӯён, наврасон, мусофирон ва сайёҳони дохиливу хориҷӣ ба он ҷо ҷамъ гашта, ба чойнӯшию хӯрокхӯрӣ ва суҳбатҳои гарму ҷӯшон машғул шаванд, аз ҳолу аҳволи якдигар аз навигариҳо бохабар гарданд. Дар чойхонаҳо ҳар гуна бозиҳо аз қабилӣ шохмот, шатранҷ, домино, мутолиаи газетаву маҷалла, тамошои телевизион, мусобикаҳои варзишӣ ва дигар корҳо ба роҳ мондан зарур аст, зеро ин амалҳо боиси қаробати иҷтимоию маънавии мардум мегардад.

Ба ин хотир, масъулин, вазорати фарҳанг, Кумитаи ҷавонон ва варзиш, Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, масъулини вилоят ва шаҳру ноҳияҳои кишварро зарур аст, ки сари ин масъала андеша намоянд. Дар маҳаллҳои мухталиф, бо ҷалби соҳибкорони дохиливу хориҷӣ чойхонаҳои соф миллӣ сохта, дар он ҷо хизматрасониҳои хубу олиро бо нархи дастрас ба ҷомеа ба роҳ монанд. Ташкил ва амалии гардонидани ин кор ба ҷомеа ва давлат манфиати зиёд меорад. Пеш аз ҳама, ба таҳкими муносибатҳои иҷтимоӣ миёни мардум, пайдоиши чойҳои нави корӣ, сарфа намудани маблағҳои оилавӣ дар гузаронидани тую маросимҳо дар чойхона, сабабгори эмин нигоҳ доштани ҷавонон аз ҳар гуна амали руоварӣ ба ҷараёну ҳаракатҳои ифротӣ ва дигар масъалаҳо мусоидат менамояд.

Ҳамин тариқ гуфтан мумкин аст, ки дар тули ҳазорсолаҳо, саноати озуқа ташаккулу таҳавул ёфта, маҳсулоти озуқавӣ бештару бехтар гардидааст. Имрӯз дар аксари кишварҳои ҷаҳон кӯшиш мекунанд, ки ошхонаю тарабхонаҳо дар мавзӯҳои зебо, ҷолиб бунёд намоянд, бо истифодаи усулҳои гуногуни хизматрасонӣ ва ороишоти ғайримуқаррарии хӯроқаву нӯшоқиҳо меҳмонону мусофирони дохиливу хориҷиро ба онҳо ҷалб намоянд.

Адабиёт

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: АОПҶТ, 2021. – 702 с.
2. Ашуралиев М.И., Қодирова М.И. Технология ва ташкили хизматрасонӣ дар муассисаҳои хӯроқи умум // дастури таълимӣ-методӣ. Душанбе: Ирфон, 2014. – 276 с.
3. Ашуралиев М.И., Зокирова З.С. Таърих, ташаккул ва рушди соҳаи

меҳмондорӣ. // Китоби дарсӣ. Барои муассисаҳои таълимии соҳаи таҳсилоти ибтидоии касбӣ. – Душанбе.: ЧДММ Графика Принт, 2017.–442 с.

4. Баранова Т.А. Организация общественного питания // Справочник. – М.: Росагропромиздат, 1988. – 368 с.

5. Богушев В.И. Организация обслуживания посетителей ресторанов и баров // Серия Учебники и учебные пособия. – Ростов: Феникс, 2002. – 416 с.

6. Бондаренко Г. А. Гостиничное и ресторанное хозяйство. – Мн., 2020. – 350 с.

7. Бондаренко Г. А., Кабушкин Н. И. Менеджмент гостиниц и ресторанов. – Мн., 2003. – 350 с.

8. Грицкевич В.П. История туризма в древности. – СПб.: Издательский дом «Герда», 2005. – 420с.

9. Давлатов Г.П. Таъмини бехатарии озуқаворӣ ҳамчун асоси амнияти миллӣ ва иқтисодӣ // Паёми ДДТТ Душанбе, 2021. №1. (35). С. 148 - 153.

10. Повседневная жизнь Франции и Англии во времена рыцарей Круглого стола // Мишель Пастуро; [пер. с фр. М. О. Гончар]. – Москва: Молодая гвардия, 2009. – 229 с.

11. Сафархолов Ш., Шарифов Н., Усули хизматрасонӣ дар муассисаҳои хӯроки умумӣ. Душанбе, 2007. – 150 с.

12. Усов В.В. Организация производства и обслуживания общественного питания. М: Наука, 2002. – 350 с.

13. Хоҷаев Қ. Одоби муошират ва меҳмондорӣ дар соҳаи сайёҳӣ // Паёмномаи фарҳанг. – 2023. – №3 (63). – С. 26 - 33.

14. Хубони Сорбон. Тақсими бозори тарабхонаҳо аз рӯи истеъмолкунандагон // Паёми ДДТТ Душанбе, 2023. №2/1. (46). С. 148 - 153.

15. Ҳабибов А.Ҳ. Мушкилоти рушди инноватсионии саноати хӯроқворӣ дар Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2022. №4/2. (44). С. 264 - 269.

16. Чамшедова С.М., Ҳабибова С.С. Моҳияти иқтисодӣ ва хусусиятҳои хоסי корхонаҳои хӯроки умумӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон 4/1(38) Душанбе, 2021. С. 94 - 98.

17. Шарипова Р.Ҳ. Хусусиятҳо ва давраҳои ташаккули бозори хӯроки омма дар шароити иқтисодиёти бозорӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2021. – №4/1(38). – С. 260 - 267.

Ашуралиев Муродали

ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ И ИХ РОЛЬ В ОБЩЕСТВЕ

Статья посвящена анализу возникновения и формирования предприятий общественного питания и их роли в социально-экономической жизни и деятельности общества. В статье в основном представлена информация о возникновении, развитии и совершенствовании предприятий общественного питания в мире, а также рассмотрены взгляды некоторых

учёных и исследователей на методологические и теоретические основы формирования и развития общественного питания в эпоху рыночной экономики как неотъемлемой части самостоятельного подсектора торговли страны, позитивные и негативные факторы, влияющие на общественное питание, проблемы развития пищевой промышленности, необходимость разделения рынка ресторанного бизнеса по различным группам потребителей для выявления наиболее популярных и привлекательных ресторанов и наоборот.

Отмечается, что продукты питания и формирование предприятий общественного питания в различные периоды истории человечества, от древнейших времён до наших дней, всегда находились в состоянии развития и прогресса. Сегодня, в процессе глобализации, большинство стран и обществ сталкиваются не только с финансовыми и экономическими кризисами, но и с культурными, духовными и социальными кризисами. Поэтому предлагается строить в разных местах чисто национальные чайные дома с участием отечественных и зарубежных предпринимателей, предоставляя населению качественные услуги по доступным ценам. Это позволит сделать жизнь людей ещё более яркой и насыщенной, а также позволит как им, так и иностранным гостям и туристам извлечь из таких условий материальную и духовную пользу и вернуться на Родину с прекрасными впечатлениями.

Ключевые слова: предприятия общественного питания, ресторан, кухня, бар, кафе, чайный дом, продукты питания, предприятия общественного питания, Таджикистан, клиенты, гости, иностранные туристы, процесс глобализации, экономические, социальные, духовные, культурные кризисы.

Ashuraliev Murodali

THE FORMATION OF CATERING ENTERPRISES AND THEIR ROLE IN SOCIETY

This article examines the emergence and development of catering enterprises and their role in the socioeconomic life of society. It provides an overview of the historical evolution, expansion, and modernization of catering establishments on a global scale. Particular attention is given to the perspectives of various scholars and researchers concerning the methodological and theoretical foundations underlying the formation and development of catering within a market economy, where it functions as an independent subsector of national trade.

The study also analyzes both positive and negative factors influencing the catering sector, as well as the key challenges associated with the development of the food industry. In addition, it emphasizes the importance of market segmentation in the restaurant business, highlighting the need to classify consumer groups in order to identify the most popular and attractive establishments, as well as those that are less competitive.

It is argued that food production and the development of catering enterprises have undergone continuous transformation throughout human history, from ancient times to the present. In the context of globalization, contemporary societies face not only economic and financial challenges but also cultural, social, and spiritual

pressures. In response to these conditions, the article proposes the establishment of nationally oriented teahouses in various locations, supported by both domestic and foreign investment. Such establishments would aim to provide high-quality services at affordable prices, thereby enhancing quality of life, enriching cultural experience, and offering both residents and international visitors meaningful social and cultural benefits.

Keywords: catering establishments, restaurant, kitchen, bar, cafe, tea house, food products, catering establishments, Tajikistan, clients, guests, tourists, globalization, economic, social, spiritual, and cultural crises.

Маълумот оид ба муаллиф: Ашуралиев Муродали Имомалиевич – н.и.педагогӣ, дотсент., ходими пешбари шуъбаи фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангии ПИТФИ. Суроға: 734018. Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хибони Н.Қарабоев, 17. тел.: 555554553. murodali-76@mail.ru

Сведения об авторе: Ашуралиев Муродали Имомалиевич - кандидат педагогических наук, доцент, ведущий сотрудник отдела социально-культурной деятельности НИКИ. Адрес: 734018. Таджикистан, г. Душанбе, пр. Н. Карабоева, 17. Тел.: 555554553. murodali-76@mail.ru)

Information about the author: Ashuraliev Murodali Imomaliievich - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Leading Researcher in the Department of Social and Cultural Activities at the RIC. 17 N. Karaboev Ave., Dushanbe, 734018, Tajikistan. Tel.: 555554553. murodali-76@mail.ru)

ТДУ:02+020++024+025+027+9точик+37точик

Наимчонзода Нигора

НАЗАРЕ БА ВАЗЪИ ФАЪОЛИЯТИ КИТОБХОНАҲОИ ШАҲРИ КОНИБОДОМ

Дар мақола фаъолияти китобхонаи марказии ба номи Абдурахмони Ҷомӣ ва китобхонаи бачагонаи шаҳри Конибодом мавриди омӯзиши қарор гирифта, роҳҳои муассири беҳтар намудани фаъолияти онҳо нишон дода шудааст.

Дар шаҳри навоҳии Конибодом 29 китобхона амал мекунад, ки аз он 1 китобхонаи марказии ба номи Абдурахмони Ҷомӣ, 1 китобхонаи омтавии бачагона, 27 китобхона-филиалҳо дар маркази шаҳр ва ҷамоатҳои деҳот, ҳамзамон 5 китобхонаҳои шахсӣ аст. Ҳарчанд ин китобхонаҳо бо технологияи муосир таъмин карда шудаанд, аммо барои кори муназзами китобхонаҳо кофӣ нестанд.

Дар замони соҳибистиқлолӣ дар ягон китобхона, хусусан китобхонаҳои деҳот равандҳои асосии кори китобдорӣ анҷом дода нашуда, фонди китобхонаҳо низ қариб тағйир наёфтааст. Дар китобхонаҳо китобҳои даврони Шуравӣ, ки ба ниёзи мардум намерасанд, зиёд аст

Кормандони китобхонаҳо аксаран мутахассисони гайриихтисос, дорои маълумоти миёнаи нопурра ва нафақахӯрон мебошанд. Китобхонаҳо ба

дастурҳои методие ниёз доранд, ки доир ба тарзу усули интихоб ва тавсияи китоб барои хониши оммавӣ ва бунёди фонди он маълумот диҳанд.

Дар шароити рушди босуръати ҷомеаи муосир иттилоот баробари захираҳои моддию энергетикӣ аҳаммияти хос пайдо мекунад. Рушди технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ китобдоронро муаззаф месозад, ки дар баробари донишҳои тахассусии китобдорӣ, аз вежагиҳои истифодаи технологияи иттилоотӣ - коммуникатсионии муосир бархурдор бошанд.

Бо вучуди камбудӣҳо, китобхонаи мавриди таҳқиқ ба қадри тавон бо хонандагони синну соли гуногун робита барқарор намуда, мардуми маҳалро ба мутолиа ташиву тарғиб менамоянд ва дар татбиқи сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҳал саҳм мегиранд.

Калидвожаҳо: Китобхонаи марказии ба номи Абдураҳмони Ҷомӣ, кӯдакон, наврасон, китоб, фаъолияти китобдорӣ, фаъолияти илмӣ-методӣ, чорабиниҳои оммавӣ, ёрии амалию методӣ, масъала, камбудӣ, пурсиш, таҳлил.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дастгирии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар даврони соҳибистиқлолӣ, маориф ва фарҳангро самти афзалиятнок ва калидии сиёсати дохилӣ ва берунӣ худ шуморида, барои баланд бардоштани маърифатнокии ҷомеа сол аз сол таваҷҷуҳ ба ин самт бештар мегардад. Дар ин давра дар радифи дигар самтҳои фарҳангии миллӣ ба рушди библиографияи миллӣ шароит фароҳам омад, то ки фаъолияти китобдорӣ низ такомул ёбад. Аз ҷумла ба тасвиб расидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ» (аз 1 августи соли 2003, № 32)) ва минбаъд ворид намудани тағйиру иловаҳо ба он, инчунин қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи беҳтар намудани вазъи Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ» (аз 14 августи соли 2003, № 361) ва минбаъд ворид намудани тағйиру иловаҳо ба он, «Барномаи рушди фаъолияти китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015», «Барномаи рушди китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ 2006-2015», «Барномаи компютеркунонии китобхонаҳои давлатии оммавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011- 2013», «Барномаи тайёр кардани мутахассисони соҳаи фарҳанг, санъат ва таъбу нашр барои солҳои 2018-2022», ҳамчун санадҳои асосии танзимкунандаи фаъолияти китобдорӣ, фарҳанг ва санъат, барои ба талаботи ҷомеаи муосир мувофиқ намудани самтҳои гуногуни рушди китобхонаҳои мамлакат, шуъбаву бахшҳои хонаҳои фарҳангии ҷумҳурӣ шароити мусоид фароҳам овард. Ҳарчанд «Барномаи рушди фаъолияти китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015 таҳия гардида, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2-юми июни соли 2005 тасдиқ гардида бошад ҳам, вале мушоҳида ва пажӯҳиш нишон медиҳад, ки ин раванд то ба ҳол ба пуррагӣ амалӣ нагардида, аксари шахру навоҳии мамлакат дар татбиқи он муваффақ нагардидаанд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии мамлакат, чиҳати бартараф намудани камбудӣ ва мушкилоти соҳаи фарҳанг изҳори нигаронӣ намуда, афзудаанд: “Ба Вазорати фарҳанг ва мақомотҳои иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шахру ноҳияҳо

дастур дода мешавад, ки то ҷашни 35-солагии истиқлоли давлатӣ камбудиву мушкилоти ҷойдоштаи соҳаро пурра бартараф намоянд” [1].

Дар ин замина дар доираи Лоиҳаи илмии ПИТФИ “Таҳқиқи вижагиҳои рушди фарҳанги миллӣ дар даврони истиқлол (барои солҳои 2021-2025)” вазъи китобхонаҳои шаҳру навоҳии Конибодом мавриди пажӯҳиш ва омӯзиш қарор гирифт.

Чун китобхона мақоми оммавӣ ва муҳим барои ниғаҳдорӣ ва дастрасии китобҳо, рӯзномаву маҷаллаҳо, дастурҳои таълимӣ ва манбаъҳои дигари омӯзишӣ маҳсуб меёбанд, ҳамчун манбаи ҷамъоварандаи иттилоот хизмат мекунад. Ҳамзамон ҳамчун маркази маърифатӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аҳамияти назаррас дошта, барои рушди шахсият, васеъ гардидани донишу ҷаҳонбинӣ, равандҳои гуногуни омӯзишиву таҳқиқ мавқеи муҳим дорад. Чуноне, ки муҳаққиқ Раҷабова Н. менависад: “Имрӯз ҳаёти ҷамъиятӣ дар самтҳои мухталиф тағйирёбанда ба назар мерасад, аммо ин ҷиҳат ба ҳар воситае заминаи рушдро фароҳам меорад. Чунин таҳаввулот ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва аз ҷумла ба соҳаи фарҳанг таъсири назаррас мерасонад. Лозим ба ёдоварист, ки соҳаи фарҳангии ҷомеа аз зерсистемаҳои гуногуни ба ҳам алоқаманд таркиб ёфтааст. Соҳаи китобдорӣ яке аз муҳимтарин унсурҳои он ба ҳисоб меравад. Давра ба давра мо шоҳиди он мегадем, ки соҳаи мазкур вобаста ба дигаргуншавии ҳаёти ҷамъиятӣ хусусиятҳои навинро ба худ мегирад” [13, с. 42]. Воқеан ҳам соҳаи китобдорӣ дар даврони истиқлол рушд намуда, бахусус рушди босуръати ТИК ба технологияҳои маъмулии китобхонаҳо таъсир расонида, зарурати таҷдиди шаклҳои анъанавии китобдориро ба миён гузошт.

Дар заминаи таҳлили ҳисоботҳои китобхонаҳои марказӣ ва бачагонаи ноҳия маълум гардид, ки китобхонаҳои мазкур дар ташкилу баргузорию чорабиниҳои муҳими сатҳи ноҳиявӣ, вилоятӣ ва ҷумҳуриявӣ бахшида ба ҷашнвораҳои миллӣ ва санаҳои муҳими таърихӣ, озмунҳои ҷумҳуриявӣ “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст”, “Тоҷикистон ватани азизи ман”, “Илм фурӯғи маърифат”, “Тоҷикон дар оинаи таърих”, фестивал – озмуни ҷумҳуриявӣ “Ҳафтаи китоби кӯдакон ва наврасони Тоҷикистон” ва силсилаи чорабиниҳо ба ифтихори ҷашни Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми босазо гузоштаанд. Бо шоирону нависандагон, иштирокчиёни Ҷанги дуҷуми ҷаҳон, иштирокчиёни садамаи Чернобл, шахсиятҳои маъруфи диёр, бо аъзоёни китобхона вохӯриву суҳбатҳо баргузор намудаанд.

Аз маълумоти ба даст омада маълум гардид, ки дар шаҳру навоҳии Конибодом дар маҷмуъ 29 адад китобхона амал мекунад, ки аз онҳо 1 адад китобхонаи марказии ба номи А. Ҷомӣ, 1 адад китобхонаи оммавии бачагона, 27 адад китобхона-филиалҳо дар маркази шаҳр ва ҷамоатҳои деҳот, ҳамзамон 5 адад китобхонаҳои шахсӣ мебошанд. Мушоҳидаҳои нишон доданд, ки китобхонаҳои марказии ба номи А. Ҷомӣ, китобхонаи бачагона ва китобхона – филиалҳои шаҳру навоҳии Конибодом қисман бо технологияи муосир таъмин карда шудаанд, ки барои кори муназзами китобхонаҳо кофӣ нестанд.

Китобхонаи марказии ба номи Абдураҳмони Ҷомӣ соли 1932 таъсис ёфта, айни ҳол дар бинои фарҳанг, дар кӯчаи Исмоили Сомонӣ ҷойгир мебошад. Мушоҳидаҳои ва пажӯҳиш нишон дод, ки дар шаҳру навоҳии

Конибодом китобхонаҳо бинои алоҳида надоранд, ба шабакаи интернет пайваст нестанд, ташкили китобхонаи электронӣ пешбинӣ нашудааст. Дар натиҷаи таҳлили пурсишномаҳо маълум гардид, ки сатҳи таъмини китобхонаҳои шаҳру навоҳии Конибодом бо технологияи муосир ва истифодаи он дар фаъолияти китобдорӣ паст буда, талаботи имрӯзаро барои ҷаҳонишавии фарҳанги миллӣ конеъ карда наметавонад.

Пажӯҳиш нишон дод, ки тули зиёда аз си соли соҳибистиқлолӣ дар ягон китобхона, хусусан китобхонаҳои деҳот равандҳои асосии кори китобдорӣ анҷом дода нашуда, фонди китобхонаҳо низ қариб тағйир наёфтааст. Дар китобхонаҳои мазкур феҳрести алифбой ва мураббаъ ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ, картотекаи умумии маҷаллаю рӯзномаҳо, картотекаи фардӣ ва дар китобхонаи бачагона феҳреҳстҳои алифбой ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ мавҷуд бошанд ҳам, вале таҳриру таҷдид меҳаҷад. Аз таҳлили пурсишномаҳо маълум гардид, ки сатҳи таъминоти китобхонаи марказии ба номи А.Ҷомӣ ва китобхонаи бачагонаи шаҳри Конибодом бо технологияи муосир ва истифодаи он дар фаъолияти китобдорӣ паст буда, ба талаботи имрӯза ҷавобгӯ намебошад. Чуноне ки муҳаққиқ Ҷ. Валиев менависад: Дар шароити рушди босуръати ҷомеаи муосир иттилоот баробари захираҳои моддию энергетикӣ аҳамияти хос пайдо мекунад. Ҷараёни иттилоотӣ ба омили бунёдии мавҷудияти инсоният бадал меёбад. Он давлатҳое, ки аз воситаҳои муосири коммуникатсияи компютерӣ ва шабакаҳо, технологияи иттилоотӣ ва системаҳои идораи захираи иттилоотиро хуб истифода мебаранд, ба комёбиҳои баланди иқтисодию иҷтимоӣ ноил мегарданд”[7, с. 99]. Воқеан технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ барои ба маротиб беҳтар ва босифат анҷом додани фаъолият дар тамоми соҳаҳо, бахусус соҳаи китобдорӣ муҳим ва тақозои замони муосир мебошад. Дар мавриди компютеркунонии китобхонаҳо муҳаққиқ Комилзода Ш. чунин андешаро иброз медорад: “Қабул ва дар амал татбиқ гардидани барномаҳои давлатии рушди китобхонаҳои мамлакат ва компютергардонии онҳо, аз тадбирҳое мебошанд, ки бо ибтикори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозӣ шудаанд. Татбиқи ТИК-ро дар фаъолияти китобхонаҳо ва марказҳои библиографӣ таҳқиқ намоянд. Ин кор бештар дар доираи мавзӯи илмӣ “Таҳқиқи вижагиҳои рушди фарҳанги миллӣ дар даврони истиқлол “ (2021-2025) роҳандозӣ гардид”. [8.с.3] Дар мавриди таъмини китобхонаҳо бо таҷҳизотҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ аз ҷумла қайд мекунад: “...Муайян шудааст, ки дар доираи китобхонаҳои оммавӣ асосан китобхонаҳои марказии системаи марказонидашудаи китобхонаҳо (ба истиснои баъзе китобхонаҳои ноҳиявӣ) бо технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионии муосир таъмин гардидаанд.

Китобхонаҳои дар деҳот ҷойгирбуда, ки ба системаи марказонидашудаи китобхонаҳо ба ҳайси филиал шомиланд, аз навгониҳои иттилоотӣ бебаҳра мондаанд. Ҳамзамон, ошкор гардид, ки на ҳамаи китобхонаҳо аз ӯҳдаи дурусту мақсаднокӣ технологияи дар ихтиёр дошташон мебароянд. Ба истиснои як ду китобхона, дар бештари китобхонаҳои оммавӣ, китобхонаи электронӣ ва дастгоҳи маълумотдиҳӣ - библиографии электронӣ (ҳатто дар баъзе китобхонаҳо то ба имрӯз дастгоҳи библиографии анъанавӣ) ташкил карда нашудаанд. Дар робита ба

ин, қайд мегардад, ки на дар ҳамаи китобхонаҳои дорони технологияи муосир, истифодаи шабакаи Интернет дар равандҳои мухталифи кори китобдорӣ, ба монанди такмили фонд, шинос шудан бо навгониҳои соҳаи китобдорӣ, роҳандозии хадамоти китобдорӣ тавассути абанемента баъзи китобхонаҳо, ташкили веб-сомонаҳо, истифода аз фонд ва феҳрестҳои электронии китобхонаҳои ватанӣ ва хориҷӣ, ба роҳ монда шудааст.” [8.с.19] Воқеан ҳам ташкили фонди маълумотдиҳӣ-библиографӣ ва электронӣ ба хонанда барои саривақт дарёфти адабиёти зарурӣ кӯмак мерасонад. Дар хадамоти маълумотдиҳӣ - библиографӣ на танҳо маводи анъанавии чопӣ ба монанди феҳристу картотекаҳо, нишондиҳандаҳои ҷориву тарҷеӣ, тавсиявӣ илмӣ-ёрирасон, нашрияҳои иттилоотӣ, балки таҷҳизот ва истифодаи босамари технологияи муосир низ мавҷуд мебошад. Ба ақидаи муҳақиқ Бӯризода Қ.:” Библиография ... ба ҳайси кутбнамо дар самти асосии интиҳоби китоб ёрӣ мерасонад... Библиография дар китобхона захираи электронии китобҳо ва иттилооти рӯзмарра, рӯйхату феҳристҳои электронӣ ва захири маозиро бунёд месозанд ва дар навбати худ хонандагон бо истифода аз технологияи замонавии иттилоотӣ шабакаи интернет, воситаҳои гуногун ва сомонаи китобхона аз он истифода менамоянд” [4. с. 39]. Вале мутаассифона имрӯз дар китобхонаҳои шаҳру навоҳии ҷумҳурӣ аз технологияи нави иттилоотӣ - коммуникатсионӣ қисман бархурдор мебошанд, ки ин раванд фаъолияти китобхонаҳоро коста гардонида, хизматрасонӣ дар сатҳи паст қарор мегирад.

Дар мавриди дастрасӣ ба технологияи муосири инноватсион ва китобҳои электронӣ бошад, муҳақиқон Комилзода Ш. ва Ҷалилов М. аз ҷумла менависад: “...тавре, ки аз таҷрибаи пешқадами истифодаи технологияи муосири инноватсионӣ бармеояд, коргирии самаранок ва ҳадафманди навгониҳои иттилоотӣ дар ҳалли масоили мубрами дастрасӣ ба захираҳои бузурги китобӣ ва иттилоотии китобхонаҳо ва пойгоҳҳои рақамӣ, пеш аз ҳама, ба хонандагони китобхонаҳо имкон фароҳам меоварад, ки вақти пуқимати хешро дар ҷустуҷӯи адабиёти дилхоҳ ва дигар маводи зарурии нашршуда беҳуда сарф накарда, аз макони истиқоматӣ ва ё дигар маҳалли будубошашон, бидуни ташриф ба маҳалли ҷойгиршавии ин захираҳо талаботи ба китоб ва дигар манобеи иттилоотӣ доштаи худро қонеъ гардонанд” [10, с.230]. Яъне технологияи муосири иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба маротиб кори китобдоронро осон ва ба муштариён низ барои дарёфти адабиёти зарури шароити мусоид фароҳам меоварад. Вале мушоҳидаҳо нишон доданд, ки мутаассифона норасоии технологияи иттилоотӣ – коммуникатсионӣ, аз ҷумла компютер ва принтер, дастрасӣ ба шабакаи Интернет, почтаи электронӣ дар китобхонаҳои навоҳии Конибодом қисман таъмин гаштаанд, ки ин норасоӣ албатта барои хизматрасонии босифат бе таъсир намерасонад.

Муҳақиқ Комилзода Ш. аз ҷумла қайд менамояд, ки :”Имрӯз дар шароити ҷаҳонишавии фазои иттилоотӣ дар китобхонаҳо идоракунии ҷараёни иттилоот бе истифодаи ТИК ғайриимкон гардид... Дар фаъолияти китобхонаҳо шакли усулҳои наву самарабахши хадамоти библиографӣ роҳандозӣ шуданд равандҳои мукамалсозӣ, коркард, феҳристингорӣ ва ҳифзу ниғаҳдорӣ фондҳо тағйир ёфтанд. Дар маҷмуъ истифодаи ТИК

фаёолияти китобхонаҳоро ба сатҳи баландтар бароварда, имкониятҳои сифатан навро фароҳам овард” [9, с. 165]. Воқеан ҳам муҳақиқ дуруст қайд мекунад, зеро ин раванд китобдоронро муаззаф месозад, ки дар баробари доштани донишҳои тахассусии китобдорӣ, бояд аз донишҳои истифодабарии технологияи иттилоотӣ - коммуникатсионии муосир низ бархурдор бошанд. Дар он сурат сифати кори китобхона босамар хоҳад гашт. Чуноне, ки муҳақиқон Комилзода Ш., Чалилов М. менависанд; “... Пайдоиши таҷҳизот ва технологияи нави инноватсионии иттилоотӣ таъмин намудани самтҳои афзалиятноки илмию амалии кишварро бо иттилооти соҳавӣ бамаротиб осон гардонидани бошад, ҳам равнд дасрасии оммавии то ҳанӯз ҳалли худро наёфтаанд “ [10, с. 229] Бо ин ақида комилан мувофиқ омадан мумкин аст, зеро воқеан ҳам китобхона-филиалҳои шаҳру навоҳии ҷумҳурӣ, ки бо технологияи коммуникатсионӣ - иттилоотӣ то ба ҳол ба пурагӣ мучаҳҳаз намебошанд, табиист, ки ин раванд дастрасиро ба омма маҳдуд месозад.

Чуноне ки омӯзиш нишон дод, фонди китобхонаи марказии ба номи А.Ҷомии шаҳри Конибодом дар маҷмуъ 155240 нусхоро ташкил дода, аз он 89737 нусха ба забони тоҷикӣ, 99 737 ба забони русӣ, 1761 ба забони ўзбекӣ ва 287 нусха ба дигар забонҳо мебошад. Теъдоди хонандагон дар соли 2024 11121 нафарро ташкил додааст. Шумораи истифодабарандагон ҳамагӣ 8229 нафар буда аз онҳо тоҷикон 6798 нафар, русҳо 30 нафар, ўзбекон 1401 нафар мебошанд. Аз ин шумора дар маҷмуъ занҳо 4917 нафарро ташкил медиҳанд. Аз рӯи касбу кор хизматчиёни давлатӣ 41 нафар, донишҷӯён 483 нафар, мактаббачагон 1401 нафар, бачагони синни то 15-сола 3660 нафар, кормандони маориф, фарҳанг, маориф, тиб ва варзиш ҳамагӣ 662 нафар, кормандони кишоварзӣ ва ҷангал 161, коргарон 369 нафар, дигар категория 1452 нафарро ташкил медиҳад. Аз рӯи синну сол бошад, то 15-сола 3660 нафар, аз 15-сола то 24-сола 1940 нафар, калонсолон 2629 нафарро ташкил медиҳанд. Ташрифи истифодабарандагон дар мавҷуъ 42129 нафар, миқдори чорабиниҳо 750 адад, иштирокчиёни чорабиниҳо 15243 нафар, нуқтаҳои китобдихӣ 5 адад, китобҳои нав 690 адад, гардиши маҳзан ба ҳисоби миёна 0,5,% дараҷаи хониш ба ҳисоби миёна 10, 4%, воситаҳои техникаи муосир бошад ҳамагӣ 7 адад, компютер 3 адад, принтер 2 адад, сканер 1 адад, проектор вучуд надорад, ноутбук 1 адад, тахтаи электронӣ вучуд надорад. Аз ин омор бармеояд, ки шумораи зиёди мутолиакунандагон хонандагони мактабҳои миёна буда, шумораи таҷҳизоти муосири техникаи дар китобхонаҳо аз меъёр кам ва барои истифода нокифоя мебошад. Шумораи умумии кормандон аз рӯи маълумот: кормандони тахассусӣ 5 нафар, маълумоти олии соҳаи дигар 4 нафар, маълумоти миёнаи махсуси касбӣ 3 нафар, маълумоти миёнаи махсуси соҳаи дигар 19 нафар, маълумоти миёнаи умумӣ 4 нафарро ташкил медиҳанд. Кормандоне, ки дар донишгоҳҳо таҳсил мекунанд, ҳамагӣ 7 нафар була, аз онҳо дар шӯъбаи китобдори Донишқадаи давлатии санъат ва фарҳанги ба номи М.Турсунзода 2 нафар, коллечҳои ғайресоҳавӣ 2 нафар буда, ҷойҳои холии кори 10 ҷой мебошад, ки ин норасоии мутахассисони соҳа, сатҳи хизматрасонию ба аҳолиёи хоҳиш медиҳад.

Аз пурсишнома ҳамчунин маълум гардид, ки дар даврони Исиқлолият дар шаҳри Конибодом теъдоди китобхонаҳо бетағйир монда, қисман

таъмиру тармим гардидаанд. Айни замон дар шаҳри Конибодом ду китобхона – филиалҳои №8-и ҷамоати деҳоти Пӯлодон ва 15-и деҳаи Шӯробқалъа дар ҳолати садамавӣ қарор доранд. Дар китобхонаи марказии ба номи А.Ҷомӣ ва китобхонаи бачагонаи шаҳри Конибодом феҳрести алифбой ва муруттабӣ вуҷуд дорад, вале таҳриру саҳеҳсозиро тақозо мекунад. Маълум гашт, ки аз 29 адад филиали китобхонаҳои шаҳру наврӯии Конибодом ҳамагӣ 10 адад дар марказ ва боқимонда 19 адад дар деҳот ҷойгир шудаанд.

Дар китобхонаҳои шаҳру деҳоти Конибодом китобҳои даврони Шуравӣ, ки ба ниёзи мардум намерасанд, зиёд аст. Китобхонаи марказии ба номи А.Ҷомӣ ва китобхонаи бачагонаи шаҳри Конибодом бинои алоҳида надоранд. Китобхонаи марказӣ дар бинои шуъбаи фарҳанг ва китобхонаи бачагона бошад, дар бинои шуъбаи маорифи шаҳр ҷойгир шудааст. Биноҳо ба талаботи имрӯза ҷиҳати ташкилу пешбурди кори китобдорӣ, ниғаҳлорӣ ва мутолиаи китоб ҷавобгӯ намебошанд. Ҳарчанд дар китобхонаҳо навъҳои гуногуни хизматрасонии китобдорӣ, системаи китобхонаҳои марказонидашуда аз замони шуравӣ боқӣ мондааст, вале он номукамал буда, беҳбудиро тақозо мекунад. Кормандони китобхонаҳо аксаран мутахассисони ғайриихтисос, дорои маълумоти миёнаи нопурра ва нафақахӯрон мебошанд, ки аз уҳдаи дуруст роҳандозӣ кардани фаъолияти китобхонаҳо, дар доираи низоми китобхонаҳои марказонидашуда намебароянд. Маҳз норасоӣ ва набудани мутахассисони соҳаи китобдорӣ имрӯз китобхонаҳо ба вазъияти ногувор расида, хавфи тамоман барҳам хӯрдани касби китобдорӣ дар деҳот ба миён омадааст. Ин аст, ки муҳаққиқ М. Ақобирова китобхонаҳои деҳотро ба анбор ва китобдорони онро ба посбонҳо ташбеҳ намудааст [2, с. 46], ки барҳақ аст.

Дар китобхонаҳои деҳот мутахассисон намерасанд, аксари китобдорон бо маълумоти миёна ва ё ғайриихтисос фаъолият мебаранд, ки дар ин замина хизматрасонӣ дар сатҳи паст арзёбӣ мегардад. Равандҳои асосии кори китобхонаҳо, яъне такмили фондҳои китобхонаҳо, коркарди адабиёт, феҳристнигорӣ, ташкили дастгоҳҳои маълумотдиҳӣ - библиографӣ ва хизматрасонии китобдорӣ ба аҳоли дар доираи системаи китобхонаҳои марказонидашуда тақвият мехоҳад. Китобхонаҳои шаҳру навоҳии Конибодом бо технологияи иттилоотӣ – коммуникатсионӣ таъмин бояд кард. Зеро технологияи нави иттилоотӣ - коммуникатсионӣ имкон медиҳад, ки хизматрасонии китобдорӣ беҳтару хубтар ба роҳ монда шавад ва эҳтиёҷи ба китоб ва умуман иттилоот доштаи хонандагон, новобаста аз вақту замон, саривақт қонеъ гардад.

Камбудии дигари китобхонаҳои мавриди назар дар ҳадамоти библиографӣ аст. Дар ин китобхонаҳо аз феҳрист ё каталог самаранок истифода намекунанд. Ҳол он ки “Феҳрист ва ё “каталог”-и китобхона ин натиҷаи заҳматҳои беандоза бузурги китобдорону библиографони давраҳои гуногуни инсоният буда, таърихи беш аз 5000-сола дорад [4, с.37].

Вазъи китобҳои бачагона дар китобхонаҳои шаҳру навоҳӣ нигароникунада аст. Бояд қайд намуд, ки нашри китобҳои бачагона имрӯз дар ҷумҳурӣ кифоягӣ намекунанд. Бартараф намудани ин камбудӣ ҳам ба хонанда ва ҳам барои китобдор, барои дарёфти адабиёти зарурӣ кӯмак

мерасонад. Қарори Вазорати фарҳанг дар бораи таъсиси муассисаи нашрияти “Адабиёти бачагона” аз 22-уми июни соли 2011, № 3/3 “а” ба имзо расидааст. Соли 2012 дар Тоҷикистони соҳибистиқлол аввалин нашриёти махсусгардонидашуда барои чопи китобҳо барои кӯдакону наврасон ба фаъолият шуруъ кардааст. Тули ин солҳо китобҳои ҷолиб ва босифт барои кӯдакону наврасон нашр шуда бошанд ҳам, вале мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки наشري китобҳо барои кудакону наврасон то ҳануз қонёқунанда намебошад. Ба қавли муҳаққиқ С. Амонуллоев: “Бо дарназардошти имконоти молиявӣ ва таҷҳизотонии муассисаҳои таъбу нашр бо технологияи муосири ноширӣ, сол то сол сатҳу сифати чопи китобҳо беҳтар шуда, аз нигоҳи мазмуну муҳтаво, ороиши бадеию полиграфӣ маҳсулоти чопии нашриёту матбааҳои ҷумҳурий мувофиқ ба талаботи стандартҳои ҷаҳонӣ дар озмуну намоишҳои байналмилалӣ китоб иштирок карда, соҳиби шоҳҷоизаву дипломҳо гардидаанд...”[3, с.107]. Бо вучуди ин наشري китобҳои бачагона қонёқунанда набуда, китобхонаҳои музофотӣ ба адабиёти бачагона ниёз доранд.

Чуноне ки муҳаққиқ Ш. Сӯфизода қайд менамояд: “Китоб ва китобхонӣ барои хубтар шинохтани суннатҳои асили илмию фикрию адабии тоҷикон ва ҳифзи ҳувияти фарҳангӣ беҳтарин василаест, зеро ба қудрат миллатҳоро қавмҳоро метавон дар таърихи башарият баршумурд, ки мисли мардумони тамаддунофари эронӣюласт соҳиби теъдоди бузург аз нуҳбағони илмию фарҳангӣ бошад ва мероси арзишманду гаронбаҳоеро ба башарият ба ирс гузошта бошад [14, с. 191]. Яъне рӯ овардан ба китобу китобхонӣ шахсро ба асолати азалии хеш мебарад ва ҳудогоҳу хештаншинос тарбия мекунад. Аз ин ҷост, ки баргузориҳои озмунҳои ҷумҳуриявӣ ба мақсад мувофиқ буда, барои ташаккули шахсият мусоидат мекунад. Аз суҳбат бо китобдорон ва мушоҳидаҳо нишон доданд, ки озмунҳои ҷумҳуриявӣ “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст.”, “Тоҷикистон ватани азизи ман” ва “Илм фурӯғи маърифат” боис гардидааст, ки кӯдакону наврасон, умуман аҳли ҷомеа рӯ ба китобу китобхонӣ оваранд ва таваҷҷуҳ ба мутолиаи китобҳо бештар гардад. Хурду бузург аз 7-сола то 70-сола рӯ ба китоб оварданд ва сатҳу сифати донишандӯзӣ боло рафта, ҷаҳонбинӣ васеъ ва мафкураи эшон дигаргун гардид. Мутолиаи асарҳои бадеӣ, аз бар намудани ашъори гузаштагон ҷанбаи тарбиявӣ дошта, шахсро дар руҳияи хештаншиносӣ, ҳувияти миллӣ, муҳаббат ба халқу ватани хеш тарбият менамояд ва ба роҳи рост ҳидоят мекунад. Дар ин замина нақши волидайн низ бағоят назаррас аст. Чунончи муҳаққиқ С. Ҳ. Шосайдзода навиштааст: Волидайн дар раванди тарбия, нисбат ба китоб ва умуман ташаккули фарҳанги мутолиаи онҳо бояд аз имкониятҳои тамоми ниҳодҳои иҷтимоӣ ба тарбия алоқаманд самаранок истифода баранд. [15, с. 3]. Аз ин рӯ волидайнро зарур аст, ки китобхониро ҳанӯз аз айёми хурдсолӣ аз боғча дар замири кӯдакон парваранд. Ҳамчунин китобдоронро мебояд, ки робитаро бо мактаб ва волидайн қавӣ намуда, тарғиби мутолиаи китобро бештар ба роҳ монанд. Чун китобхонаи бачагона яке аз манбаъҳои асосии дониш ва хониш дар байни кӯдакон ва наврасон ба ҳисоб меравад, ҷалби ҳар чӣ бештари хонандагон ба китобхона аз манфиат ҳолӣ набуда, барои кӯдакон ҳамчун маркази ҷамъоварии афкори нав, илму дониш, ҷаҳонбинӣ ва манбаи эҷодии кудакон хизмат мекунад.

Умуман камбудии китобхонаи бачагонаи шаҳри Конибодомро дар чунин ҷиҳатҳо метавон арзёбӣ кард:

1. Нарасидани китобҳои бачагона;
2. Мавҷуд набудани феҳристи маълумотдиҳӣ-библиографӣ дар китобхона;
3. Надоштани компютеру дигар таҷҳизотҳои электронӣ;
4. Таъмин набудан бо кормандони соҳибтахассус дар соҳаи китобдорӣ;
5. Таъмин набудан бо рӯзномаву маҷаллаҳои бачагона;
6. Таъмин набудан бо бинои алоҳидаи замонавӣ;
7. Надоштани толори хониш барои мутолиаи китоб;
8. Вучуд надоштани феҳрису картотекаҳо;
9. Зиёд будани китобҳои дар замони Шуравӣ интишор ёфта ва аҳамияташонро гумкарда;
10. Бо забони русӣ будани бештари китобҳо.

Маълум аст, ки дар ташкили фаъолияти китобхонаҳо нақши роҳбари методии китобхонаҳо бағоят назаррас буда, танзими кори китобхона, аз ҷумла ташкили хизматрасонии саривақтӣ ва босифат, коней намудани талаботи муштариён аз онҳо вобастагӣ дорад. Ба таъбири Ш. Комилзода: “Роҳбари методии китобхона бояд, тамоми самтҳои фаъолияти китобхона аз ҷумла масъалаи бунёд ва такмили фондҳои китобхона; созмондиҳӣ ва истифодаи дастгоҳи маълумотдиҳӣ - библиографии анъанавӣ ва электронии китобхона, ташкили хизматрасонии китобдорӣ - библиографӣ ба кӯдакону наврасон ва хониши онҳо; кор бо хонандагон бо дарназардошти хусусиятҳои хоси синну солӣ, дараҷаи маълумот ва мазмуни фаъолият; омӯзиши ниёзҳои иттилоотии кӯдакону наврасон ва роҳбарони хониши онҳоро фаро гирад” [11, с. 39].

Роҳбарони методии Китобхонаи миллӣ ва КДБҶ ба номи М. Миршакар ҳамчун маркази илмӣ - методӣ ва илмӣ-таҳқиқотии китобхонаҳои мамлакат дар роҳандозии тамоми самтҳои фаъолияти китобдорӣ бояд ба китобхонаҳои музофотӣ намуна бошанд. Бо истифода аз нуруи илмии хеш тавонанд, ки сари вақт баҳри иҷрои нақшаву барномаҳои таҳрезишуда, дастурҳои илмиву методӣ ва методиву библиографии ҷавобгӯӣ ба талаботи замонро таҳияву нашр намуда, ба тамоми китобхонаҳои шаҳру навоҳии мамлакат паҳн намоянд. Ҳамзамон дар назди КДБҶ таъсис додани Шурои илмӣ методиро пешниҳод менамояд, ки он барои китобхонаҳои шаҳру навоҳии ҷумҳурӣ ҳамчун роҳбалад дар пешбурди фаъолияти китобдорӣ хизмат кунад.

Ҳанӯз дар солҳои аввали истиқлолияти давлатӣ муҳаққиқ Бӯриев Қ.Б. аз нарасидани мутахассисони соҳавӣ ва чопи ками маводҳои методӣ барои китобхонаҳои ҷумҳуриявӣ изҳори нигаронӣ намуда, чунин навиштааст: “Дар муассисаҳои китобдорӣ кишвар ба қадри кофӣ мутахассисони соҳибтаҷриба ба кор фаро гирифта шуда бошанд ҳам, солҳои аввали истиқлолият фаъолияти библиографӣ бо сабабҳои объективӣ субъективӣ рӯ ба таназзул ниҳод ва аксари маводи омодашуда, рӯи чопро надид ва ё интихобан қисми ками он интишор карда шуд. Бо вучуди ин китобхонаҳои марказии ҷумҳуриявӣ, илмӣ ва соҳавӣ то андозае фаъолияти хешро идома додаанд” [5, с.39]. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки то имрӯз ин мушкилот

ҳалли худро наёфтааст. Норасоии мутахассисони соҳавӣ ва дастурҳои методӣ дар китобхонаҳои музофотӣ, дар маҷмӯъ дар китобхонаҳои шаҳру навоҳии ҷумҳурӣ низ ба назар мерасанд. Чуноне, ки муҳаққиқ Бӯриев Қ.Б. менависад:” ... ғояҳои сиёсиву иқтисодӣ ва фарҳангии давлати навбунёди тоҷик аз библиографон дар омода ва манзурнамоии маводи ҳадаллимкон мутобиқи талаботи замони таҷдиди назарро тақозо мекард. Истиқлолияти милли аз библиографон тақозо менамуд, ки самти ғоявии фаъолияти хешро тағйир диҳанд ва дар тарғибу ташвиқи ғояҳои нави давлатдорӣ, якпорчагии ватан, сулҳу субот, арзишҳои нави сиёсиву фарҳангӣ ва маънавию сармашқи кори хеш созанд...”[6, с. 25].

Таҳлили таркибу мундариҷа ва пуррагии нашрияҳои маълумотдиҳӣ - библиографӣ нишон дод, ки камбудии дар китобхонаҳои мавриди таҳқиқ ҷой дошта сабабҳои объективӣ ва субъективӣ доранд. Аз ҷумла:

- сатҳи мучаҳҳазгардонии ҳар ду китобхона бо технологияи муосир (хусусан компютер) дар сатҳи паст қарор допрад, ки сабаби маҳдудияти имконияти дастрасии ҳам китобдорон ва ҳам хонандагон ба он гардидааст;

- дар ҳар ду китобхона аз технологияи муосири мавҷуда самаранок истифода карда намешавад;

- китобхонаҳо барои такмили захираҳои нашрҳои маълумотдиҳӣ - библиографӣ манобеи электронии сомонаҳои интернетӣ надоранд;

- китобдорон бо истифода аз технологияи муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ сатҳи дониши тахассусии хешро такмил намедиҳанд.

- дар китобхонаҳо фаъолияти таваққуфгоҳҳои худкори корӣ ба самтҳои афзалиятноки кори китобхона мувофиқ карда нашудааст;

- китобхонаҳо ба рӯзномаву маҷаллаҳои соҳавии зарурӣ, (аз ҷумла китобхонаи бачагона ба рӯзномаву маҷаллаҳои кӯдакона) обуна намебошанд.

Барои баргараф намудани ин камбудии ҳалли чунин масоилро зарур мешуморем:

- раванди асосии фаъолияти китобхона - фондҳои китобхона, коркарди адабиёт, феҳрестнигорӣ, ташкили дастгоҳҳои маълумотдиҳӣ - библиографӣ, маълумотдиҳии анъанавӣ ва электронӣ истифодаи технологияи муосир ва хизматрасонии китобдорӣ ба аҳоли тақвият дода шавад;

- китобдорон аз дастурҳои методӣ доир ба масъалаҳои ташкили хизматрасонӣ ба аҳоли, созмондиҳии дастгоҳҳои маълумотдиҳӣ - библиографӣ, анъанавӣ ва электронӣ, феҳрестнигорӣ ва тартибдиҳии дастурҳои мухталифи библиографӣ самаранок истифода баранд;

- китобхонаҳои шаҳру навоҳӣ ба рӯзномаву маҷаллаҳои барои мутолиа зарурӣ бояд мунтазам обуна шаванд.

Бо вучуди камбудии китобхонаи марказии ба номи А.Ҷомӣ ва китобхонаи бачагонаи шаҳри Конибодом ҳамчун маркази илму дониш ва фарҳангу иттилоот фаъолият намуда, кормандони он ба қадри тавон бо хонандагони синну соли гуногун робита барқарор намуда, мардуми маҳалро ба мутолиа ташвиқу тарғиб менамоянд ва сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар маҳал пеш мебаранд.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ, 28.12.2024 [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://president/tj/event/missives/49225> (санаи мурочиат 29.10.2025).
2. Ақобирова М. Вазъи татбиқи равандҳои инноватсионии фаъолияти китобдорӣ дар китобхонаҳои ВМКБ // Паёмномаи фарҳанг. – 2019. – №3 (47). – С. 43-51.
3. Амонуллоев С. Вазъи наشري китоб барои кӯдакону наврасон дар даврони истиқлол // Паёмномаи фарҳанг. – 2021. – №2(54). – С. 107- 118.
4. Бӯризода Қ. Таърих ва вазъи муосири хадмоти библиографӣ // Паёмномаи фарҳанг. – 2019. – №1 (45). – С. 36-43.
5. Бӯриев Қ. Б. Библиографияи миллий дар замони соҳибистиқлолии кишвар // Паёмномаи фарҳанг. – 2017. – №2 (38). – С. 38-49.
6. Бӯриев Қ. Б. Фаъолияти библиографияи китобхонаи миллии Тоҷикистон дар даврони истиқлол // Паёмномаи фарҳанг. – 2017. – №3 (39). – С. 25- 35.
7. Валиев Ҷ. Истифодаи навгонҳои технологияи муосир дар китобхонаҳои Тоҷикистон // Паёмнома фарҳанг. – 2017. – №1(37). – С. 99-102.
8. Комилзода, Ш. Омӯзиши масоили татбиқи навгонҳо дар фаъолияти китобхонаҳо. // Истифодаи технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар фаъолияти муассисаҳои китобдории Тоҷикистон. – Душанбе: Истеъдод, 2024. – С. 3-25.
9. Комилзода Ш. Истифодаи технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар фаъолияти китобхонаҳои Тоҷикистон // Истифодаи технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар фаъолияти муассисаҳои китобдории Тоҷикистон. – Душанбе: Истеъдод, 2024.– С.162-185.
10. Комилзода Ш. Ҷалилов, М. Истифодаи ТИК дар фаъолияти китобхонаҳои оммавӣ ва китобхонаҳои макотиби олии Тоҷикистон // Истифодаи технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар фаъолияти муассисаҳои китобдории Тоҷикистон. – Душанбе: Истеъдод, 2024. – С. 228-250.
11. Комилзода Ш. Фаъолияти илмӣ-методи китобхонаи кӯдакон дар даврони истиқлол // Паёмномаи фарҳанг. – 2024. – №3 (67). – С. 38- 49.
12. Комилов М. Рушди китобхонаи электронӣ дар Тоҷикистони муосир // Паёмномаи фарҳанг. – 2016. – № 3(29). – С. 47-59.
13. Раҷабова Н. Нақши менеҷменти стратегӣ дар инкишофи соҳаи китобдорӣ дар Тоҷикистон // Паёмномаи фарҳанг. – 2023. – №3 (63). – С. 42-50.
14. Сӯфизода Ш. Аниси кунҷи танҳои // Библиографияшиносӣ ва китобшиносӣ дар Тоҷикистон. Китоби 2. – Душанбе: Кайҳон, 2019. – С. 181-194.
15. Шосайдзода С. Ҳ. Фарҳанги мутолиа ва нақши волидайн дар ташаккули он // Паёмномаи фарҳанг. – 2021. – №1 (53). – С. 33-43.

Наимджонзода Нигора

ВЗГЛЯД НА СОСТОЯНИЕ БИБЛИОТЕЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ГОРОДЕ КАНИБАДАМ

В статье рассматривается деятельность Центральной библиотеки имени Абдурахмона Джамии и Детской библиотеки города Канибадам, а также показаны эффективные пути совершенствования их работы.

В городе и районе Канибадама функционируют 29 библиотек, из которых 1 - Центральная библиотека имени Абдурахмона Джамии, 1 - детская публичная библиотека, 27 - библиотек-филиалов, расположенных в центре города и сельских джамоатах, а также 5 частных библиотек. Несмотря на то, что библиотеки в определённой степени обеспечены современными технологиями, этого недостаточно для их полноценной и системной деятельности.

В период независимости в ряде библиотек, особенно сельских, не осуществлялись основные библиотечные процессы, а библиотечные фонды практически не обновлялись. В библиотеках преобладают книги советского периода, которые не соответствуют современным потребностям населения.

Сотрудники библиотек в большинстве своём не являются специалистами, имеют незаконченное среднее образование или являются пенсионерами. Библиотеки нуждаются в методических рекомендациях, содержащих сведения о способах и методах отбора и рекомендации книг для массового чтения, а также формирования библиотечного фонда.

В условиях стремительного развития современного общества информация приобретает особое значение наравне с материальными и энергетическими ресурсами. Развитие информационно-коммуникационных технологий обязывает библиотечных работников наряду с профессиональными библиотечными знаниями владеть навыками использования современных информационно-коммуникационных технологий.

Несмотря на существующие недостатки, исследуемые библиотеки по мере возможностей налаживают связь с читателями разных возрастных групп, поощряют и пропагандируют чтение среди местного населения и вносят вклад в реализацию культурной политики Правительства Республики Таджикистан на местах.

Ключевые слова: Центральная библиотека имени Абдурахмона Джамии, дети, подростки, книга, библиотечная деятельность, научно-методическая деятельность, массовые мероприятия, практическая и методическая помощь, проблема, недостаток, опрос, анализ.

Naimdjonzoda Nigora

A LOOK AT THE STATE OF LIBRARY ACTIVITIES IN THE KANIBADAM CITY

This article examines the activities of the Central Library named after Abdurahman Jami and the Children's Library in the city of Kanibadam, with the aim of identifying effective strategies for their improvement.

Currently, there are 29 libraries operating within the city and district of Kanibadam, including the Abdurahman Jami Central Library, one public children's library, 27 branch libraries located in the urban center and rural *jamoats*, as well as five private libraries. Although these institutions are equipped with modern technologies to some extent, the available resources remain insufficient to ensure their full and systematic functioning.

During the period of independence, a number of libraries, particularly those in rural areas, have not consistently implemented essential library processes, and their collections have seen minimal renewal. As a result, many libraries are dominated by materials from the Soviet period, which no longer meet the contemporary informational and cultural needs of the population.

Library personnel often lack specialized professional training; many staff members possess only incomplete secondary education or are of retirement age. There is a clear need for comprehensive methodological guidelines that address the principles and techniques of book selection and recommendation for general readership, as well as strategies for the effective development and management of library collections.

In the context of the rapid advancement of modern society, information has become increasingly significant alongside material and energy resources. The ongoing development of information and communication technologies necessitates that library professionals acquire both specialized knowledge in library science and practical skills in the use of modern digital tools.

Despite these challenges, the libraries under study make efforts to engage readers across different age groups, promote reading among the local population, and support the implementation of the cultural policy of the Republic of Tajikistan at the local level.

Keywords: Abdurahman Jami Central Library, children, adolescents, books, library activities, scientific and methodological work, public events, practical and methodological support, challenges, shortcomings, survey, analysis.

Маълумот оид ба муаллиф: Наимд Наимҷонзода Нигора – мудири шуъбаи фаъолияти китобдории ПИТФИ. Суроға: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Н. Қарабоев 17. Тел.: (992) 917104749.

Сведения об авторе: Наимджонзода Нигора – заведующий отдела библиотечной деятельности НИИКИ. Адрес: 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Н. Карабаева, 17. Тел.: (992) 917104749.

Information about the author: Naimjonzoda Nigora – head of the Department of Library activities of the RIC. Address: 734018, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 N. Karabaev avenue. Phone: (992) 917104749.

ТДУ: 621.397 (575.3)
Муъминчонов Зулфиддин,
Тағойзода Шаҳноза

ТАШАККУЛИ САНЪАТИ МУСИҚӢ ДАР ТЕЛЕВИЗИОНИ ТОҶИК

Дар мақола доир ба ташаккули санъати мусиқӣ дар Телевизиони тоҷик аз замони пайдоиши то ба имрӯз сухан меравад. Телевизион дар баробари воситаи электронии ахбори омма будан, ҳамчун санъат эътироф гардидаасту дар он дар баробари дигар санъатҳо санъати мусиқӣ низ васеъ инъикос карда мешавад. Зеро тавачҷуҳи мардум ҳамеша ба санъати мусиқӣ зиёд мебошад. Истироҳату фароғати инсон бе санъати мусиқӣ тасаввурнопазир аст.

Аз рӯзҳои аввали фаъолияти телевизион дар барномаҳои телевизионӣ истифодаи санъати мусиқӣ ба роҳ монда шудааст. Устодони санъати мусиқии тоҷик ба телевизион даъват карда мешуданд ва онҳо мустақиман барномаҳои консертиро манзури тамошобинон мегардониданд. Азбаски дар оғози кори кормандони Телевизиони тоҷик имкони сабти барномаҳо мавҷуд набуд, пурра барномаҳои мусиқӣ мустақиман дар эфири телевизион паҳн карда мешуданд.

Дар натиҷаи омӯзиши, баррасӣ ва пурсиши кормандони собиқадори соҳаи санъати мусиқӣ дар Телевизиони “Тоҷикистон” ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар Телевизиони тоҷик аз оғоз ба инъикоси санъати мусиқӣ дар баробари дигар соҳаҳои муҳим аҳаммияти ҷиддӣ дода шудааст. Идораи барномаҳои мусиқӣ дар телевизион дар қатори аввалинҳо таъсис додашуда, барои пешбурди фаъолияти он кормандони ботачрибаи соҳаи санъати мусиқӣ ҷалб карда шудаанд. Бо таҳлили омӯзиши барномаҳои ба санъати мусиқӣ бахшидашудаи Телевизиони тоҷик, ба хулосае омадан мумкин аст, ки тавассути фаъолияти назарраси кормандони идораи барномаҳои мусиқии телевизион санъати мусиқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккул ёфта, дар байни бинандагон маҳбубият ёфтааст.

Калидвожаҳо: *телевизион, санъати мусиқӣ, таъсис, рушд, ташаккул, барномаҳои мусиқӣ, журналист, коргардон, Шаимақом, Фалак, инъикос, суруду мусиқӣ, тарбияи фарҳангӣ.*

Дар байни воситаҳои ахбори омма аз ҳама бештар телевизион махсусиятҳои соҳаи санъатро ба худ дорад, зеро он дар баробари воситаи электронии ахбори омма будан ҳамчун санъат эътироф гардида, дар тарғибу ташаккули санъати мусиқӣ нақши муҳим мебозад. Аз тарафи дигар, нутқи телевизионӣ, ки “шарти сохтори онро тарзи талаффуз ва алоқа бо тамошобин ташкил медиҳад”[3, с. 122], низ ба санъат иртибот мегирад. Аз ин рӯ дар ин пажӯҳиш дар оғоз мухтасар бобати таъсиси телевизион дар Тоҷикистон ҳамчун яке аз тарғибгарони соҳаи санъати мусиқӣ маълумот дода, сипас бобати таъсиси идораи барномаҳои мусиқӣ дар телевизион, тавассути он тарғиб ва ташаккулёбии санъати мусиқӣ баррасӣ карда мешавад.

Нахустин наттоқи телевизиони тоҷик Рафоат Абдусаломова дар ёддоштҳои худ менависад, ки “Соҳтмони студияи телевизион ва маркази техникӣ дар шаҳри Душанбе соли 1956 оғоз гардида, охири соли 1959 ба анҷом расид” [1, с. 5]. Масъулияти нақшаи лоиҳаи бинои телевизион ба дӯши кормандони институти илмӣ-тадқиқотии лоиҳакаш гузошта шуда буд. Вазорати алоқаи Иттиҳоди Шуравӣ ва онҳо ин корро бо муваффақият анҷом доданд. Бо супориши Ҳукумати ҷумҳурӣ Кумитаи иҷроияи шаҳри Душанбе барои соҳтмони бинои студияи телевизион дар кӯчаи Куйбишев (ҳоло Бехзод) қитъаи замин ҷудо мекунад. “Мувофиқи қарордод майдони умумии студияи телевизион 315 метри квадратиро ташкил мекард. Бараш 10 метр, чуқурӣ 7 метр, баландӣ 4,5 метр” [10, с. 6]. Собикадори телевизион Акбар Ҷӯраев қайд мекунад, ки “Ёд дорад, ки барои таъсис додани Студияи телевизиони Тоҷикистон роҳбарони онвақтаи Ҳукумат ба монанди: Турсун Улҷабоев ва Назаршо Додихудоев кори ниҳоят бузургро анҷом доданд” [2, с. 26]. Дар қатори соҳтмонии бинои Студияи телевизион дар қатори соҳтмончиёну бинокорон Ҷамҷунин, кормандони редакция, донишҷӯён, мактаббачаҳо иштирок мекарданд. Онҳо рӯзҳои истироҳат ҳашар ташкил карда, дар соҳтмони бинои Студияи телевизион саҳми худро мегузоштанд. Ҷамин тавр, соҳтмони бинои Студияи телевизион ва Маркази техникӣ, тавре ки ба нақша гирифта буд, дар нимаи дуими соли 1959 анҷом ёфтаст.

Ҳоҷазод С. дар китоби худ менависад, ки “Соли 1959 баъд аз Фармони Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон барои таъсис додани сарраёсати Студияи телевизион яке аз чехраҳои шинохтаи соҳаи фарҳанг Обид Ҷамдамови 33 соларо ба вазифаи директори Студияи телевизиони пойтахт таъин карда мешавад. Номбурда дар он замон ба ҳайси инструктори Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон шуда фаъолият мекард. Иброҳим Раҳматови 38-сола бошад, вазифаи сармуҳаррири Студияро иҷро мекард” [11, с.10].

Асоси кормандони эҷодии студияи телевизиони тоҷикро хатмунадагон Институти киноматография, Донишгоҳҳои театрии шаҳрҳои Москва ва Ленинград (Санкт-Петербург) Тошканд ва Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ташкил мекарданд. Барои таҷрибаомӯзӣ онҳоро ба студияҳои шаҳрҳои Маскав, Ленинград, Киев, Боку ва дигар шаҳрҳо мефиристоданд. Дар он ҷо онҳо ҷӣ тавр омода кардани намоишу барномаҳоро меомӯхтанд, бо онҳо семинарҳо бо мақсади баландбардории ихтисос мегузарониданд. Ҷамҷунин дар омода кардани намоишҳои ҷамкасбони худ, ки таҷрибаи хуби намоишсозӣ доштанд, иштирок мекарданд. Дар қатори ҳайати кормандон, роҳбарияти телевизион низ ба студияҳои телевизиони ҷумҳуриҳои дигар бо мақсади табодули таҷриба ва тақмили ихтисос сафар мекард.

Ҷамин тариқ, баъд аз анҷоми соҳтмони бинои Студияи телевизион, омода соҳтани заминаи моддиву техникӣ, интиҳоб ва омода кардани ҳайати кормандон бори нахуст 3 октябри соли 1959 намоишҳои озмоишии Телевизиони Тоҷикистон паҳш карда шуданд. Шои ҳамоно рӯз дар оинаи нилгун наттоқи ҷавон Рафоат Абдусаломова баромад карда, ба нахустин тамошобинон – сокинони пойтахт бо суханони зерин муроҷиат намуд: “Ассалому алейкум, тамошобинони азиз! Студияи телевизионии Сталинобод намоиши аввалини худро оғоз мекунад”. “Наттоқи дигар

Валентина Исаева ҳамин суханонро бо забони русӣ такрор кард”[4, с.15]. Ин иду тантанаи на танҳо кормандони Телевизиони тоҷик, балки тамоми сокинони ҷумҳурӣ буд. Шодиву хурсандии ҳамагон ҳадду канор надошт. Шоми ҳамон бегоҳ намоиши нахустини озмоиши Телевизиони Тоҷикистон тӯли якуним соат давом кард. Баъд аз баромадани барномаи “Ахбор”, ки 3 дақиқа давом кард, филми бадеии истеҳсоли “Тоҷикфилм” – “Чароғ дар кӯҳсор” бо забони тоҷикӣ намоиш дода шуд. Дар баромади нахустнамоиш директори телевизион Обид Ҳомидов саркоргардон Акбар Ҷӯраев, сармуҳаррир Иброҳим Раҳматов, коргардони овоз Исроил Увайдов, наворбардорон Наримон Бақоев ва Амон Урунов иштирок доштанд.

Аз якуми июли соли 1961 барномаҳои Телевизиони Тоҷикистон ҳар рӯз пахш мешуданд ва моҳҳои дигар теъдоди барномаҳо аз ҳисоби ҳайати кормандони зиёд шуданд. Аммо таҷрибаи яқсолаи телевизион нишон медиҳад, ки имкониятҳои Маркази техникийи телевизион талаботҳоро комилан қонеъ гардонидани наметавонанд. Охирҳои соли 1960 навғониҳо аз лоиҳаи муҳандисон – сохтмончиён, Рокошик, Горбатий Е. Ю., Борисенков, Солиев М. С., Патсук М. оғоз шуда, аз нав кардани Маркази техникийи телевизион ва васеъ кардани каналҳои камера ба нақша гирифта мешаванд.

Дар рафти азнавсозии Маркази техникийи баҳри хондани тарҷумаи матнҳои намоишҳои тоҷикию русӣ ҳама шароитҳо фароҳам оварда шуданд. Худи ҳамин сол баҳри пайвастанӣ ва омода сохтани сюжаи навигариҳо, концертҳо, филмҳои ҳуҷҷатӣ дар Маркази техникийи телевизион асбоби махсуси ҳаҷмаш борики лентаи аёнӣ васл карда мешавад.

Дар оғози соли 1961 ба Телевизиони тоҷик Стансияи телевизионии ҳаракаткунанда (ПТС – 3Ч) оварда мешавад. Ин имкон медиҳад, ки сабт ва пахши мустақими барномаҳои аз толори маҷлису иҷлосия, аз майдончаҳои варзишӣ ва саҳнаҳои иду ҷашнҳо пайвастан карда шаванд. “Соли 1961 давомнокии барномаи иттилооти “Хабарҳои охири” 15 дақиқа муқаррар мешавад, ки он тамошобинонро бо ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, ҷамъиятӣ, фарҳангӣ ва варзишии ҷумҳурӣ шинос мекард. Ҳамзамон муҳаррирони редакцияи ҷамъиятӣ – сиёсӣ чунин барномаҳоро рӯи кор меоварданд: “Кинотолори мо”, “Дастҳои партия”, “Хроникаи мо”, “Ба пешқадамони баробар мешавем”, “Илм ва амал”, “Депутат – хизматгори халқ”. Аз ҷониби редакцияи намоишҳо барои бачагон ва наврасон ҳафтае ду маротиба барномаи “Афсона барои бачаҳо” пахш мешуд. Ҳамчунин барои бачагон ва наврасон журнали ҳаҷвии “Шабчароғ” (10 дақ.) ва намоишҳои “Театри пионерӣ (20 дақ.), “Чистонҳои Бобосалом” (15 дақ.), “Дунёи кӯдакон” (15 дақ.), “Бозиҳои шавқовар” (25 дақ.) омода ва пешкаши тамошобинони наврас мегардид” [6].

14 декабри соли 1962 ҳамчун соли якҷояшавии Кумитаи радиошунавонӣ ва Телевизиони “Тоҷикистон” дар таърихи ҳаёти фарҳангии ҷумҳурӣ сабт мегардад. Акнун он Кумитаи радиошунавонӣ ва телевизион дар назди Совети Вазирони РСС Тоҷикистон номгузорӣ мешавад, ки раиси он Раҳмат Саидов таъин мегардад. То ба ин сол ҳайати таҳририяи телевизион мураккабтар ва серсоҳа мешавад. Редакцияҳои нав пайдо мешаванд ба монанди: “Шуъбаи танзим”, “Гуруҳи навбатдорон”, “Гуруҳи коргардонҳо”, “Гуруҳи наттоқон”, “Гуруҳи коргардонҳои овоз”,

“Гурӯҳи равшандиҳандагон ва ороиши сахна”, “Гурӯҳи рассомон”, “Шуъбаи мактубҳо”, “Шуъбаи кино”, “Гурӯҳи чопгарон”.

Моҳи январи соли 1963 дар роҳбарияти Кумитаи радиошунавонӣ ва телевизион дигаргунӣ рӯй дод. Ба ҷои Раҳмат Саидов раиси Кумита Шариф Воҳидов таъин гардид. Худи ҳамин сол дар бораи тағйиротҳо дар редакцияи эҷодӣ ва шуъбаи телевизион қарор қабул карда шуд, ки дар натиҷа шумораи ҳайати кормандони эҷодӣ ва техникаи телевизион афзуд. Ба қору фаъолият дар телевизион чунин нависандагону коргардонҳо, наворбардорҳо ҷалб карда шуданд: Мирзо Наимов, Бобо Ҳоҷӣ, Асадулло Саъдуллоев, Меҳмон Бахтӣ, Абдумачид Замонов, Муҳиддин Сайфиддинов, Юрий Земмел, Борон Сангмамадов, Соҳида Ғуломова, Назаршо Муносибов, Михаил Аренов, Абдурахмон Қандаков, Борис Катаев, Светлана Балашова, Мизроб Қосимов, Ботур Қобилов, Наим Ғаниев ва дигарон. Барои тамошобинони оинаи нилгун намоишҳои нав омода шуданд, аз ҷумла: “Ҳолами Ҳамабин”, “Ҳоҷагии қишлоқ”, “Ҷавонӣ”, “Мусича”, барномаҳои “Сӯхбат дар бораи асбобҳои мусиқӣ”, “Мактаб ва ҳаёт”, Спектаклҳои телевизионии “Дилором”, “Бори қач ба манзил намерасад”, “Духтари ҳамсоя”, “Эраҷ”.

Соли 1963 редакцияи “Тоҷиктелефилм” таъсис дода мешавад. Ин редакция тули фаъолияташ номҳои зиёде дошт: киногогурӯҳ, коллегияи сценариявӣ-таҳрирӣ, Сарредакцияи филми истеҳсоли телевизион, иттиҳодияи “Телефилм”, “Сайёра”, “Тоҷиктелефилм”. Тибқи нақшаи эҷодии “Тоҷиктелефилм” бояд ҳар сол ду филми бадеӣ аз ду то даҳ филмҳои мустанад ва се филм-концерт истеҳсол мекард. Нахустин филми телевизионӣ “Ҳикоят дар бораи об” ном дошт, ки соли 1964 истеҳсол шуда буд. Дигаргунӣ дар телевизион соли 1964 рух дод, ки он қатъ гардидани намоишҳои редакцияи адабӣ-бадеӣ ва мусиқӣ буд. Ба ҷойи онҳо “Редакцияи асосии намоишҳои бадеӣ” таъсис ёфт. “Соли 1965 масъалаи ташкили редакцияи алоҳидаи мусиқӣ, ҷудо намудани он аз редакцияи мавҷуда, аз шуъбаи барномаҳои бадеӣ ва мусиқӣ, ки дар он ба ғайр аз барномаҳои мусиқӣ, барномаҳои бадеии марбут ба назм ва адабиёти тоҷик ташкил карда мешуданд, муҳокима гардид” [6, с.74].

Азбаски Лилиана Налоева беҳтарин ва таҷрибадортарин коргардони барномаҳои мусиқӣ ба шумор меравад, мо қарор додем, ки дар рисолаи худ маҳз барномаҳои мусиқӣ ва филм-концертҳои ӯро мавриди таҳлилу омӯзиш қарор диҳем. Налоева Лилиана – Ходими хизматнишондодаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин унвонро ӯ дар фестивали “Синамо” барои рушду нумӯи санъати мусиқии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳиб шуд. Налоева Л. филмҳо, филмҳои телевизионӣ ва концертҳои зиёдеро барои телевизион омода намулдааст.

Телевизион ба ҳама ҳаводорони санъати мусиқӣ имкон дод, ки аз навигариҳои ҳаёти мусиқӣ огоҳ шаванд, беҳтарин намояндагони санъати мусиқиро донанд, аз ҳаёти он нафароне, ки мусиқӣ меофаранд, боҳабар бошанд. Тавассути телевизион имкониятҳои на танҳо шунидани мусиқӣ, балки дидани санъати суруду мусиқии Тоҷикистон пайдо шуданд, он бошад хело бою рангин буд. Редакцияи мусиқӣ аз рӯзҳои нахустини кушодашавии телевизион фаъолият дошта, мақсад мегузошт, ки ба бинандагон тамоми комёбиҳои фарҳангии мусиқии ҷумҳуриро нишон диҳад. Ба ин комёбиҳо

жанрҳои гуногуни фарҳанги мусиқӣ мансуб буданд. Нахустин сарояндагону навозандагони мардумӣ, ҳунармандону ҳунарпешагони ансамблҳои гуногун пайдо шуданд, ки эҷодиёти бастакорону оҳангсозони тоҷикро тарғиб мекарданд. Дар оинаи нилгун мусиқии аъзоёни Иттифоқи бастакорони тоҷик, оҳангсозони бузург, ба монанди Зиёдулло Шаҳидӣ, Шарофиддин Сайфиддинов, Қудратулло Яҳёев, Қудратулло Ҳикматов ба бинандагон пешкаш мегардид, ки мусиқии онҳо на танҳо дар Тоҷикистон, балки берун аз қаламрави он маъмулу машҳур гардид. “Дар сахнаи Театри опера ва балети ба номи Садриддин Айнӣ асарҳои мусиқии симфонии Толиб Шаҳидӣ, операи “Комде ва Мадан”-и Зиёдулло Шаҳидӣ, операи “Рӯдакӣ”-и Шарофуддин Сайфиддинов ва дигар асарҳои мусиқии камеравӣ, роману сурудҳо садо медоданд. Суруди Зиёдулло Шаҳидӣ “Муҳаббат”-ро он замон ҳама пиру ҷавон замзама мекард. Ин суруд дар қалби ҳамагон ҷой гирифта буд, “Нафаре набуд, ки ин сурудро дӯст надошта бошад” [10, с. 69].

Ҳар гоҳ, ки дар оинаи нилгун асарҳои зебои мусиқӣ, иҷроиши онҳо, сарояндагони онҳо пайдо мешуд, барои бинандагон як хурсандии калон буд, зеро онҳо аз жанрҳои гуногуни мусиқӣ, таърихи пайдоиши мусиқии тоҷик, аз асарҳои фолклорӣ, мусиқии мардумӣ сар карда то Шашмақому Фалак огаҳӣ пайдо мекарданд. Барномаҳо бо иштироки иҷрокунандагони касбии жанри “Шашмақом” Аҳмад Бобоқулов, Барно Исҳоқова, Нерё Аминов пешкаши тамошобинони оинаи нилгун мегардиданд. Дар оинаи нилгун на танҳо мусиқии “Шашмақом”, балки “Фалак” низ ташфиқу тарғиб мешуд. Барномаҳо бо иштироки сарояндагони ин жанр ва овози нотакрори Одина Ҳошимов, Давлатманди Хол ва ансамбли ӯ рӯйи навор меомаданд. Ҳамзамон ба рушди инкишофи самтҳои мусиқии муосир аҳаммияти зиёд дода шуда, ансамблҳои нави мусиқии эстрадӣ пайдо мешуданд. Дар Театри опера ва балети ба номи Садриддин Айнӣ асарҳои на танҳо устодони санъати тоҷик, балки мусиқии рус ва Аврупо низ иҷро карда мешуд. Махсусан мусиқии П. И. Чайковский, Глинка, мусиқии операвии Рахманинова дар байни шунавандагону бинандагон маъмулу машҳур буд ва то имрӯз асарҳои ин бастакорон репертуари Театри опера ва билети моро зебу зиннат медиҳанд. Ситораҳои санъати тоҷик дар балет Музаффар Бурҳонов, Малика Собирова, Сталина Азаматова, Светлана Узоқова, Қурбон Холов, Генри Головянец, Владимир Корнели на танҳо яке аз иҷрокунандагони машҳуру боистеъдоди балети ҷумҳурии мо, балки кишварҳои Шуравӣ ва ИДМ гардиданд.

Ҳамзамон ба барномаҳои консертӣ, бахшида ба санаҳои таърихӣ, аз ҷумла Рӯзи истиқлолияти Тоҷикистон – 9 сентябр, аҳаммият дода мешуданд. Барномаҳои консертӣ бо иштироки овозхонони опера Атҳам Холиқов, Акбар Мираҷабов, Рустам Дуллоев ва иҷрокунандаи ҷавони Театри опера ва балети ба номи Садриддин Айнӣ Манучеҳр Раҳмонов ташкил карда шуда рӯйи навор меомаданд. Барномаҳои эҷодии мухталиф ташкил карда мешуданд: масалан, “Чеҳраҳои эҷодӣ” дар ҳамкориҳои бастакорони гуногуни тоҷик, рус ва Аврупо таҳия шуд. Қисмати вокалии барнома бо сурудҳои сарояндагону навозандагони тоҷик ва ҳама он нафароне, ки асарҳои бастакори мазкурро иҷро мекард, зебу зиннат меод.

Барномаи “Ҳаёти мусиқӣ” ҳамчун тележурнал паҳш мешуд. “Ҳаёти мусиқӣ” саҳифаҳои худро дошт. Масалан саҳифаи шарҳу эзоҳ, ки дар он дар хусуси дастовардҳои охири соҳаи мусиқӣ ва иҷрокунандагони он, дар бораи хунарманди дар ин ё он фестивал ва озмунҳо ширкатварзида, нақл карда мешуд. Саҳифаҳои мусиқии мардумӣ дар хусуси иҷрокунандагони мусиқӣ, масъалаи дуторнавозон, рубобнавозон, ансамблҳои мардумӣ, асбобҳои халқӣ, оркестрӣ, асбобҳои халқӣ, ки асарҳои муаллифони тоҷик ва ҳатто асарҳои муаллифони аврупоиро иҷро мекунад, маълумот меод. Масалан, асарҳои Чайковский дар рубоб бо ҳамовозии оркестри асбобҳои халқӣ иҷро карда мешуд. Бастакори номдор бо редаксиаи мусиқӣ кор мекард. Номбурда сармуҳаррири барномаҳои мусиқии телевизион буд. Азбаски Аъзои Иттифоқи композиторони (бастакорони) Тоҷикистон буд, ба бастакорони мо ва бастакорони кишварҳои мухталиф робитаи зич дошт ва дар бораи эҷодиёти бастакорони мо ва бастакорони хориҷӣ барномаҳо омода мекард. Ба барномаҳои телевизион иҷрокунандагони босалиқа ташриф меоварданд ва шомии мусиқӣ бо иштироки иҷрокунандагон, навозандагон ва ҳофизон ороста шуда, ҳамаи ин рӯйи навор гирифта мешуд.

Лилиана Налоева дар бораи устодони санъат Ҷӯрабек Муродов филми “Торҳои дил”, дар бораи Нуқра Раҳматова – “Ман аз Бадахшон” дар бораи нахустин балейтмистри ансамбли “Зебо” Зебо Аминзода – “Дугонаи ман Зебо” дар бораи Давлатманд Холов “Сурудҳои оилаи мо” ба навор гирифт. Лилиана Налоева коргардони номдори барномаҳои мусиқӣ, собиқадори телевизион, тули 50 сол дар Телевизиони тоҷик, дар редаксиаи барномаҳои мусиқӣ қору фаъолият кардааст. Ӯ аз рӯзҳои аввали ташкилшавии редаксиаи мусиқӣ дар он ҷо фаъолият мекунад. Дар Кабардино-Балқар таваллуд шуда, дар факултаи театрии шуъбаи коргардонии Донишгоҳи санъати шаҳри Маскав таҳсил намудааст. Ӯ “Аълочии телевизион”, “Собиқадори меҳнат”, аз соли 1986 Ходими хизматнишондодаи санъати Тоҷикистон садҳо барномаву концертҳои мусиқӣ омода намудааст, бештар аз 20 филм-концерт ба навор гирифтааст, ки ба фонди тиллоии “Тоҷикфилм” дохил шудаанд. Аз ҷумла: “Рустам Дуллоев” дар бораи эҷодиёти ин сароянда, “Торҳои дил” дар бораи Ҷӯрабек Муродов, “Суруди кӯҳсор” дар бораи Қурбоналӣ Раҳмон, “Оби обшорон” дар бораи Парда Қосимов, “Малика Собирова мерақсад”, “Дугонаи ман Зебо”, “Ман аз Бадахшон” (дар бораи Нуқра Раҳматова) ва ғайра.

Соли 2017 идораи барномаҳои мусиқии телевизион баста ва ба ҷояш Телевизиони соҳавии мусиқагии “Шаҳнавоз” таъсис дода мешавад. Ба нақли коргардон Лилиана Налоева барандаи касбии барномаҳои мусиқӣ, ки бо ӯ фаъолият дошт, Толиб Шаҳидӣ будааст. Онҳо бо унвони “Ҳаёти мусиқӣ” барномаи телевизионӣ омода мекунад, ва тавассути ин барнома бо бастакорон, навозандагони на танҳо тоҷик, балки дигар кишварҳо ба мисли Карен Хачатурян, Борис Чайковский шинос мешаванд. Дар ин барнома ситораҳои эстрада – Радмира Караклаич аз Югославия, Лариса Долина аз Русия низ будаанд.

Коргардон Лилиана Налоева дар бори зарурати ҷалби бастакорон ва дар маҷмӯъ навозандагони касбӣ ба қор дар редаксиаи мусиқӣ изҳори ақида намуда, аз ҷумла, қайд кард, ки “Замоне муҳаррири редаксиаи

мусиқӣ бастакор Талаб Сатторов буд, Ҳамчунин дигар бастакороне, ки ҳоло бо мо, мутаасифона нестанд. Онҳо ба ҳайси сармуҳаррир ва муҳаррири калон кор мекарданд. Мувофиқан (табиист) салоҳиятноки низ аз он замон баландтар буд. Сенарияҳое, ки онҳо менавиштанд дар муқоиса бо вазъи имрӯза бо касбияти баландашон фарқ мекарданд” [9].

Ин ҷо зикри андешаҳои Обид Ҳомидов, директори нахустини Телевизиони “Тоҷик”-ро, ки дар сарғаҳи ташаккули анъанаҳои таъин намудани бастакорон ба вазифаи сармуҳаррири редакцияи мусиқӣ меистод, зарур медонем: “Пеш ҳамаи онҳое, ки сарвари сарредакция буданд, бастакор буданд. Баъдан рӯзноманигоронро таъин мекардагӣ шуданд. Ва ҳоло сардори редакцияи мусиқӣ рӯзноманигори хуб аст, аммо ӯ мусиқидон нест, соҳибкасби санъати мусиқӣ нест. Ҳоло мутаасифона, ҳамин тавр қабул шудааст, вазифаро шахсан дар ин ё он соҳа аз рӯи рисолат нею аз рӯи таъинот ишғол мекунанд. Ин аз бисёр ҷиҳат ба рушди адабиёту санъат ва мусиқӣ монеа мешавад. Барои ҳамин, тавре ки мехоҳанд, ҳамон тавр ҳам нишон медиҳанд. Дар ин хусус ман на як бору ду бор баромад кардам ва хоҳиш карда будам, ки ҳар нафар бо касби худаш, бо кори худаш машғул шавад” [8].

Хулоса, аз замони таъсиси Телевизиони тоҷик то ба имрӯз ба инъикоси мавзӯҳои соҳаи санъати мусиқӣ аз тарафи роҳбарияти Телевизиони “Тоҷикистон” диққати махсус дода шудааст. Дар қатори аввалин идораҳои барномаҳои телевизион идораи барномаҳои мусиқӣ дар Телевизиони тоҷик таъсис ёфтаа, ба ин идораи барномаҳои мусиқӣ композиторон, санъаткорони асили мусиқӣ ва журналистону режиссёрони варзида ҷалб карда шуданд, ки онҳо дар тарғиби санъати мусиқии ватанӣ ва хориҷӣ тавассути шабакаи телевизионӣ саҳми бузург гузоштаанд. Таъмини истироҳату фароғати тамошобинони шабакаи телевизионӣ бо пешниҳоди суруду мусиқӣ хеле мувофиқ ва таъсиргузор мебошад. Телевизион бо таъсиси идораи барномаҳои мусиқӣ доираи инъикоси санъати суруду мусиқиро васеъ намуда, бо ин роҳ дар тарбияи фарҳангиву маънавии бинандагон ва баланд бардоштани ҳисси ватандӯстӣ ва ҳештаншиносии онҳо нақш гузоштааст. Маҳз ин махсусиятҳои муҳими соҳаи мусиқиро ба назар гирифта, бо ташаббусу дастгириҳои бевоситаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон Телевизиони соҳавии “Шаҳнавоз” (13.11.2017), ки таъйиноташ пурра пахши суруду мусиқӣ аст, таъсис дода шуд. “Ҳаёти имрӯзаро бе телевизион тасаввур намудан ғайриимкон аст. Шабакаҳои телевизиони давлатии Тоҷикистон 99,7 фоизи фазои иттилоотии ҷумҳуриро фаро мегиранд. Тавассути моҳвора барномаҳои шабакаҳои телевизионии Тоҷикистонро дар зиёда аз 50 мамлакати дунё тамошо карда метавонанд” [5, с. 89]. Яъне телевизиони тоҷик имрӯз ҳамчун тарғибгари санъати суруду мусиқӣ на танҳо дар ҳудуди ҷумҳурӣ, балки дар кишварҳои хориҷӣ низ ҳаст. Телевизион барои омма дастрастарин ва таъсирбахштарин ВАО ба шумор рафта, тавассути он дар ҳама хонадон суруду мусиқиро бо таваҷҷуҳи хосса тамошо мекунанд, ки он ба ташаккул ва рушди ин санъат бе таъсир нест.

Адабиёт

1. Абдусалом Р. Телевизион оинаи зиндагист / Р. Абдусалом. – Душанбе: Сурушан, 2002. – 143 с.
2. Джураев А. Телевидение / А. Джураев. – Душанбе, 1979. – 86 с.
3. Муродов М. Лугати мухтасари истилоҳот ва мафҳумҳои рӯзноманигорӣ / М. Муродов. – Душанбе, 2011. – 146 с.
4. Муъминҷонов З. Телевизион муъҷизаи асп / З. Муъминҷонов. – Душанбе, 2023. – 223 с.
5. Муъминҷонов, З. Вазифаҳои нави телевизиони муосир / З. Муъминҷонов // Паёмномаи фарҳанг. – Душанбе, 2023. – № 1 (61). – С. 89.
6. Розикова Ш. Баъзе масъалаҳои таърихи ташаккули идораи мусиқии Радиои “Тоҷикистон” / Ш. Розикова // Фарҳанг ва санъат. – Душанбе, 2019. – № 2. – С. 74.
7. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонд 384, номгӯи 6, парвандаи 238 - 241, 1961 с.
8. Суҳбат бо аввалин директори Телевизиони “Тоҷик” Обид Ҳомидов, 21 апрели соли 2009.
9. Суҳбат бо режиссёри идораи барномаҳои мусиқии Телевизиони “Тоҷикистон” Налоева Лилиана, 11 майи соли 2018.
10. Хоҷазод С. Таърихи Телевизиони Тоҷикистон / С. Хоҷазод. – Душанбе, 2007. – 239 с.
11. Хоҷазод С. Донишномаи радио ва телевизиони Тоҷикистон / С. Хоҷазод. – Душанбе, 2009. – 698 с.

**Муминджонов Зулфиддин,
Тагайзода Шахноза**

ФОРМИРОВАНИЕ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА НА ТАДЖИКСКОМ ТЕЛЕВИДЕНИИ

В статье рассматривается развитие музыкального искусства на Таджикском телевидении с момента его появления в Таджикистане и до наших дней. Телевидение, помимо того, что является одним из электронных СМИ, также признано формой искусства, и музыкальное искусство широко отражено в нём наряду с другими видами искусства, потому что интерес людей к музыке всегда высок. Человеческий досуг и развлечения немислимы без музыки.

С первых дней существования телевидения использование музыки в телевизионных программах стало общепринятым. На телевидение приглашали мастеров таджикской музыки, также транслировались концертные программы с их участием в прямом эфире для зрителей. Поскольку на начальном этапе работы Таджикского телевидения у сотрудников не было возможности записывать программы, все музыкальные программы транслировались в прямом эфире.

В результате изучения, обсуждения и интервьюирования опытных сотрудников музыкального направления на телеканале «Таджикистан» можно сделать вывод, что «Таджикское телевидение» с самого начала уделяло серьёзное внимание освещению музыкальных тем, наряду с другими

важными направлениями. Отдел музыкальных программ на телевидении был одним из первых, созданных таким образом, и для его деятельности были привлечены опытные специалисты в области музыки. Данная статья, анализируя и изучая программы, посвящённые искусству музыки на Таджикском телевидении, позволяет сделать вывод о том, что благодаря значительной деятельности сотрудников управления музыкальными программами телевидения в Республике Таджикистан сформировалось и стало популярным среди зрителей музыкального искусства.

Ключевые слова: телевидение, музыкальное искусство, становление, развитие, формирование, музыкальные программы, журналист, режиссёр, Шашмаком, Фалак, размышление, песни и музыка, культурное образование.

**Muminjonov Zulfiddin,
Taghaizoda Shahnoza**

THE DEVELOPMENT OF MUSICAL ART ON TAJIK TELEVISION

This article explores the development of musical art on Tajik television from its inception to the present day. Television is regarded not only as an electronic medium but also as a form of artistic expression, within which musical art occupies a significant place alongside other art forms.

From the earliest stages of television broadcasting, music became an integral component of programming. Prominent Tajik musicians were invited to participate in broadcasts, and live concerts were regularly transmitted to audiences. Due to the lack of technical capacity for recording in the initial period, all musical programs were broadcast live, which contributed to the authenticity and immediacy of performances.

Based on analysis, discussions, and interviews with experienced professionals from Tajik television, it can be concluded that, from its inception, television in Tajikistan has paid considerable attention to the presentation and promotion of musical art. The music department was among the first structural units to be established, staffed by qualified specialists in the field.

An analysis of television programs dedicated to music demonstrates that, owing to the sustained efforts of professionals in the field, musical art has been successfully developed and popularized among viewers.

Keywords: television, musical art, development, musical programs, journalist, director, *Shashmaqom*, *Falak*, cultural representation, music, cultural education.

Маълумот дар бораи муаллифон: Муъминҷонов Зулфиддин – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи журналистикаи телевизион ва радиошунавонии МДТ “ДДФСТ ба номи М.Турсунзода”. Суроға: 734032, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Борбад 73а. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru Тел.: (+992) 93-505-14-63

Тағойзода Шаҳноза Тағой – унвонҷӯи кафедраи санъатшиносӣ ва назарияи мусиқии МДТ “ДДФСТ ба номи М. Турсунзода”. Суроға: 734032, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Борбад 73а. E-mail: tagoyzoda_sh@mail.ru Тел.: (+992) 90 884 95 59.

Сведения об авторах: Муминджонов Зулфиддин – доктор филологических наук, профессор кафедры телерадиожурналистики ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде». Адрес: 734032, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Борбад 73а. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru Тел.: (+992) 93-505-14-63

Тагойзода Шахноза Тагой – соискатель кафедры истории искусств и теории музыки ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде». Адрес: 734032, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Борбад 73а. E-mail: tagoyzoda_sh@mail.ru Тел.: (+992) 90 884 95 59.

Information about the authors: Zulfiddin Muminzhonov – Doctor of Philological Sciences and Professor in the Department of Television and Radio Journalism at the State Educational Institution "Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzade". Address: 734032, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Borbad Avenue 73a. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru Тел.: (+992) 93-505-14-63

Tagoyzoda Shanoza Tagoy – Applicant of the Department of Art History and Music Theory of the State Educational Institution "Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzade". Address: 734032, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Borbad Avenue 73a. E-mail: tagoyzoda_sh@mail.ru Тел.: (+992) 90 884 95 59.

УДК: 37тадж+39+9тадж+78+008+785/789

Эшонкулов Мурод

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ, ПРЕДПОСЫЛКИ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ МАКОМА

В данной статье описывается состояние таджикской музыкальной культуры с V по XII века на основе сохранившихся исторических, литературных и музыкальных письменных источников. Также представлена реконструкция музыкальной жизни того периода и кругов её распространения. В ходе исследования мы пришли к выводу, что термин «персидско-таджикская культура» уместен, поскольку понятия «персидская и таджикская культура» неразделимы и дополняют друг друга.

На наш взгляд, подход учёных к изучению классической литературы направлен на изучение истории музыки, поскольку он в большей степени опирается на тонкие аспекты предмета и раскрывает фундаментальные концепции в соответствии с эпохой.

Поэтому в данной статье мы не ограничивались источниками, непосредственно посвящёнными музыкальной культуре, а широко использовали все доступные письменные источники, относящиеся к изучаемому периоду. Такой подход позволил нам глубже изучить эту тему, исследовать и проанализировать существенные аспекты макома.

Ключевые слова: маком, культурная история, народная музыка, литература, персидско-таджикская культура, классическая литература, письменные источники, культура использования музыки.

Макомы испокон веков занимали почётное место в музыкальной культуре, как таджиков и узбеков, так и других народов Востока. Деятели искусства в течение ряда столетий совершенствовали этот жанр, как великий памятник искусства, благодаря чему он и дошел до наших дней. Поэтому всесторонним анализом макомов занимались как музыковеды, так и широкий круг искусствоведов, этнографов, востоковедов, историков и литературоведов.

Философско-эстетическое наследие народов Ближнего и Среднего Востока, будучи богатым и многообразным, охватывает, в числе прочих, различные стороны средневековой теории музыки, нашедшей отражение в работах музыковедов. Восточная музыкально-эстетическая мысль в целом в исследованиях советских и зарубежных учёных ещё не подвергалась тщательному анализу. Имеются работы, лишь в общих чертах, определяющие этапы развития музыкально-эстетической мысли ираноязычных народов. В частности, историю формирования персидско-таджикской музыкальной культуры осветили азербайджанские учёные К. Касимов [7] и А. Бадалбейли [4], Н. Гянджави [6], У. Гаджибеков [5], С.А. Абдуллаева [1] и таджикские: С. Айни [3], А. Низомов [8], Ф. Азизи [2], А. Раджабов [10], Ш. Хусейнзаде [14] и др.

К музыкальному наследию обращались также литераторы, историки, литературоведы и искусствоведы, опубликовавшие ряд статей и научных сообщений по этой теме. Одним из первых в этом плане выступил С.Айни, осветивший в своих научных трудах, наряду с прочими областями науки, литературы и искусства, и некоторые стороны музыкального наследия таджиков. Крупный исследователь таджикской культуры высказал ряд новых замечаний, основанных на материале историко-литературных памятников и энциклопедий [12, с. 84-86]. Таджикские учёные Ш. Хусейнзаде [14], Н. Негматов [9] и А. Раджабов [10], исследуя в своих статьях состояние музыкальной жизни в IX-X вв., проследили связи литературы и искусства и проанализировали вклад выдающихся классиков персидско-таджикской литературы – Рудаки, Фаррухи и Манучехри в развитие традиционного искусства.

В их научно-литературных сочинениях нашли также отражение музыкально-теоретические проблемы. В работах Ш. Хусейнзаде и Н. Негматова отчетливо показаны важные истоки развития персидско-таджикского музыкального искусства IX-X вв. Несмотря на некоторые неточности, данные работы имеют огромную научную ценность в изучении таджикско-персидской музыкальной культуры IX-X вв. В работах отечественных и зарубежных учёных отражены отдельные составляющие персидско-таджикского музыкального наследия, но история таджикской культуры в целом должным образом ещё не изучена [14, С. 14-18].

Известно, что из всего богатства персидско-таджикской музыкальной мысли до нас дошли лишь разрозненные письменные первоисточники. Это характерно, главным образом, для доисламского периода и времени арабского нашествия, т.е. двух важнейших этапов в развитии музыкального искусства ираноязычных народов. Поэтому мы в процессе исследования музыкального наследия встретились с многочисленными трудностями. Следует подчеркнуть, что в памятниках письменности V-XII вв. сохранились только фрагментарные сведения о

состоянии музыкальной культуры того периода. Наша задача – исследование музыкальной жизни на основе свидетельств таджикско-персидских и арабских историко-литературных и музыкальных источников. Всесторонний анализ данных материалов свидетельствует, что таджикская музыкальная культура развивалась и совершенствовалась в неразрывной связи с развитием художественной литературы. Учитывая это, мы обращались в своей работе к следующим памятникам письменности:

а) историко-литературные и лексикографические первоисточники, т.е. сообщения историков, литераторов и лексикографов о музыке (отражение музыкального искусства в художественной и научной литературе);

б) музыкально-теоретические трактаты, дошедшие до наших дней.

История изучения макама восходит к давним временам. Значительная часть книги Фараби (871-950) «Китоб-ал-мусики-ал-кабир» (Большой трактат о музыке) посвящена мелодиям, исполняемым на танбуре. Великий учёный Средневековья ибн Сина (980-1037) в своих трактатах немалое место отводил и музыке. Среди его искусствоведческих трудов имеются как работы по теории музыкального строя (в частности, проблема перехода от пифагорейской терции к чистой), так и непосредственно посвящённые самой музыке: четвёртая часть «Донишнома» (Книга знания), разделы «Китоб-ул-шифо» (Книга исцеления) и «Китоб- ул-наджот» (Книга спасения) и др. Ибн Сина раскрыл тайну происхождения и содержания макама «Мустаким». Известны также труды Мухаммада Нишопури (XII в.) - «Рисолаи мусики» Камолиддина Бинои [10].

в) Выдающийся таджикский поэт и мыслитель XV в. Абдурахмон Джами является создателем известного «Рисолаи мусики» («Трактат о музыке»). Мавлоно Джами занимался исследованием Дувоздахмакома. Трактат Мавлоно, переведённый в XX веке на несколько языков, познакомил мировую общественность с музыкальной культурой Востока. Большое значение придавал классической музыке известный учёный, мыслитель и автор двух сборников стихов («Манзумаи Шашмаком» и «Таронахои Шашмаком») Ахмад Махдум Дониш (1827-1897), который сам великолепно исполнял макамы, включая в них отдельные стихи из названных сборников [2, с. 19-21].

В трудах учёных XX века, наряду с прочими актуальными проблемами художественной культуры, большое место уделено макомам, их исполнительской традиции, вокальной и инструментальной системе, выдающимся деятелям искусства – мастерам этого жанра и т.д. По этой проблеме написано несколько фундаментальных исследований и в Таджикистане, и в Узбекистане, и в других странах Центральной Азии. Они касаются различных областей названной проблемы: археологии, литературоведения, музыкальной эстетики, собственно этномузыкально-ведческой проблематики.

Археолог Р. Садоков опубликовал несколько интересных работ, занявших достойное место в изучении инструментальной культуры народов Центральной Азии. В своих трудах Р. Садоков, основываясь на археологических данных, определяет отдельные стороны строения

музыкальных инструментов, способы их изготовления и место в традиционном искусстве [11].

Один из важнейших теоретических аспектов этноискусствоведения – исследование инструментальной музыки, её жанров, этапов развития. Среди книг и статей, посвящённых становлению и развитию жанра макама, особо выделяется труд И. Раджабова, в котором освещены важнейшие аспекты искусства макама и основные музыкальные источники.

Своеобразие персидско-таджикского музыкально-эстетического мировоззрения, воплощенное в средневековых трактатах по теории музыки, нашло отражение в работах отечественных музыковедов. Однако и персидско-таджикская, и восточная музыкально-эстетическая наука в целом в исследованиях советских и зарубежных учёных ещё не подвергалась тщательному анализу. Имеются работы, лишь в общих чертах определяющие этапы развития музыкально-эстетической мысли тюрко- и ираноязычных народов. Некоторые страницы истории формирования персидско-таджикской музыкальной культуры представлены в трудах азербайджанских учёных К. Касымова и А. Бадалбейли. Здесь же нашла отражение и музыкально-теоретическая проблематика. В работах Ш.Хусейнзаде и Н. Негматова отчетливо очерчены истоки развития персидско-таджикского искусства IX-X вв.

Как видим, в работах отечественных и зарубежных учёных отражены отдельные составляющие персидско-таджикского музыкального наследия, но история таджикского музыкально-поэтического искусства в целом ещё не изучена должным образом.

Одним из важнейших направлений нашей исследовательской работы является определение состояния таджикской музыкальной культуры в V-XII вв. на материале историко-литературных и музыкальных памятников, дошедших до наших дней. В ряду проблем, поднимаемых в статье – специфика музыкальной жизни той эпохи и определение ареала распространения этой культуры. В работе используется термин «персидско-таджикская культура», поскольку понятия «персидская» и «таджикская» как для культуры, так и для литературы неразделимы. На наш взгляд, принцип исследования классической литературы, использованный специалистами в данной области, соответствует и задачам изучения истории этнической музыки, так как позволяет выявить многие неясные стороны данной проблемы. Исходя из этого, в процессе работы мы не ограничивались источниками, непосредственно посвящёнными музыкальной культуре и искусству в целом, но и широко использовали памятники письменности, относящиеся к рассматриваемому периоду. Подобный принцип позволил привлечь многочисленные материалы по истории таджикской музыкальной культуры.

Таджикский народ, имеющий многовековую историю и славные культурные традиции, уже с древнейших времён умел изготавливать все известные современной органологии, в частности, систематике Э.М. Хорнбостеля - К.Заксатины музыкальных инструментов. Богатые художественно-выразительные качества, яркий звук и блестящее тонкое звучание танбура, задушевная певучесть саго, своеобразные звучания дутара, дойры и других таджикских традиционных инструментов широко

используются в произведениях различных музыкальных жанров [13, с. 229-234].

Популярность народных инструментов, то видное место, которое они занимают в общем развитии национальной культуры, постоянно требует исследований в этой области искусствознания. Изучение таджикских народных инструментов, выявление прогрессивных классических традиций способствует дальнейшему развитию таджикской художественной культуры. Ценные сведения о музыкальных инструментах Таджикистана, бытовавших в различные эпохи, содержатся в произведениях классиков таджикской литературы - Ибн Сино, Рудаки, Анвари, Хофиз, А. Чоми, Хилоли, Саъди, Восифи, Бедиль, Мушфики и других, а также и в народном эпосе и научных трудах средневековых искусствоведов Абунасра Фараби, Борбади Марвази, Ибн Сино, Абдулмумина Сайфуддина, Мухаммеда Омули, Кутбиддин Шерози, Кавкаби Бухорои и других [3, с. 78-80].

Географическое распространение таких инструментов, как танбур, сато, най, кошнай, дойра, дутар, чанг, чрезвычайно обширно. Их виды известны разным народам, как соседним (узбеки, уйгуры, азербайджанцы, иранцы), так и весьма удаленным (индийцы, арабы). Проследить полную «историю жизни» любого из музыкальных инструментов, как ныне бытующих, так и вышедших из употребления, – задача очень трудная. Она требует привлечения данных смежных научных дисциплин – прежде всего, археологии, этнографии и лингвистики. Выявляя этимологическую общность названий, их точный перевод, сравнивая древние и современные инструменты, можно примерно представить себе материал и способ его изготовления, узнать характерные признаки его формы и т.п. Датировка археологических памятников позволяет установить «возраст» инструмента. Анализ и подход к нему как к предмету этнографической науки объясняет характер использования инструмента в народном быту.

В средневековых трактатах, в которых вопросы, связанные с ладовой системой макомного искусства, находились в центре внимания учёных, выработался определенный метод. Он выдержан во всех доступных нам трактатах - имеется в виду принцип объяснения и выявления особенностей ладовой системы и связанной с ней звуковой шкалы музыкального инструмента. Это, безусловно, объясняется прежде всего спецификой устного бытования восточной традиционной музыки, когда отдельные инструменты, обретшие в художественной практике основополагающее значение, становились, своего рода, ориентирующими средствами в фиксации их систем звуковысотной организации. Осмысление принципов ладового мышления через конструкцию этих инструментов является одним из существенных факторов, способствующих пониманию устного музыкального творчества народов Востока. Почти каждый музыкальный инструмент имеет элементы, связанные с украшением или художественным оформлением. Данная тенденция наиболее сильно огражается при изготовлении инструментов «дойра», «дутар», «танбур», «сато», «чанг», «кашкарский рубаб», «афганский рубаб», «гиджак», «канун», «най», «шшнай», «уд». Орнаментальная отделка инструментов носит характер различных видов инкрустации: накладок из металла, наборного дерева,

резьбы по дереву; глине, кости, животной мембране и т.д. [8].

В течение всего периода Средневековья статус так называемого базового инструмента прочно сохранял за собой «царь музыкальных инструментов» – уд (или «измененный барбад»). Это, как известно, связано как с периодом становления и развития системы Дувоздамакома, так и с более поздним периодом, в рамках традиционных форм макомата. При этом обращает на себя внимание особенность наличия при всех формах макомата, основного базового музыкального инструмента. «Дувоздапарда» – двенадцатиладовая система Борбада легла в основу создания Дувоздамаком, состоявшего из: 6 *овоза*, каждый из которых содержит 48 гуша, состоящих, в свою очередь, из 24.

Дувоздамаком явился основой создания в конце XVII – начале XVIII века Шашмакома. Классическая музыка таджикского народа, которая объединяется под общим названием «Шашмаком», наряду с народными мелодиями и песнями, а также с воздействием русской музыкальной культуры, является одной из составляющих современной таджикской художественной культуры и искусства [8].

Замечательное культурное достояние таджикского народа — это большой цикл инструментальных и вокально-инструментальных композиций, получивший название Шашмаком – создан творческим трудом целого ряда поколений выдающихся традиционных профессиональных музыкантов на основе народного поэтического творчества и творчества крупнейших таджикских поэтов.

Шашмаком – крупнейший памятник музыкальной культуры таджикского народа. Поэзия Шашмакома представлена таджикско-персидской классикой – Рудаки, Хофизом, Саъди, Джоми и другими.

Таджикская классическая музыка бесписьменной традиции достигла высокого уровня развития. Чаще всего она звучит в городах – таких крупных центрах средневековья, как Герат, Бухара, Самарканд, которые всегда славились прекрасными мастерами орнамента и архитектуры, танцорами и музыкантами. Известно, что эти города поставляли восточной аристократии певцов и художников. В них существовали и своеобразные цехи - объединения музыкантов-профессионалов, среди которых особое место занимали макомисты [9, с. 141-149].

Слово *маком* в музыкальной культуре таджиков и узбеков означает не только жанр классической музыки, но и ладовую основу мелодий и песен. Его буквальный перевод с арабского – «место пребывания, стоянка», что отчасти указывает на соответствующие особенности конструктивной и выразительной сторон данного жанра. Название как бы подчёркивает роль «осевого» лада на грифе инструмента, а с другой стороны - указывает на свойственное жанру доминирование одного (или нескольких сходных) эмоционально психологических состояний в масштабных вокально-инструментальных циклах. Знание макома требует и глубокого знания классической философии и поэзии Востока, и основ классического музыкального стиля.

Тематика макомов – преимущественно сфера лирики. Текстами для вокальных разделов макомов служат лирические стихотворения крупнейших классиков таджикской поэзии – Абуабдулло Рудаки, Абуали ибн Сино, Умара Хайяма, Саъди, Хофиза, Бедиля, Джами, Навои, Мукими, Фурката. В каждом цикле используются и образы народной

поэзии. Макомист должен был в совершенстве владеть голосом и техникой игры на традиционных инструментах. Система макомов, как и родственных жанров других восточных народов, начала складываться ещё в раннем средневековье. У народов Средней Азии в XII-XVII веках был распространён цикл Дувоздахмаком (12 макомов), что подготовило основу для формирования ныне известного монументального цикла Шашмаком (6 макомов), окончательно сформировавшегося к XVIII веку в Бухаре.

Литература

1. Абдуллаева, С.А. Азербайджанские народные музыкальные инструменты: автореф. канд. искусствоведения / С.А. Абдуллаева; АН Азерб. ССР, Отделение обществ, наук. – Баку, 1967. – 21 с.
2. Азизи, Ф.А. Маком и фалак как явление профессионального традиционного музыкального творчества таджиков: автореферат диссертации доктора искусствоведения / Ф. А. Азизи. – Новосибирск, 2009. – 58 с.
3. Айни, С. Назаре ба гузаштаи санъати тоҷик // Куллиёт. – Душанбе, 1964. – Китоби 2. – С. 78-80.
4. Бадалбейли, А. Мусиги лугети / А.Бадалбейли. – Баку, 1969. –135 с.
5. Гаджибеков, У. Основы азербайджанской народной музыки / У Гаджибеков; АН Азерб. ССР, Ин-т архитектуры и искусства. – 2-е изд. – Баку: Азмугиз, 1957. – 114 с.
6. Гянджави, Н. Искендернамэ. Ч. 1: Шарафнамэ /Н. Гянджеви; пер. и ред. Е. Э. Бертельс; АН СССР, Азерб. фил., Ин-т лит. и языка им. Низами. – Баку: Изд-во АзФАН, 1940. –394 с.
7. Касимов, К.А. Музыка Азербайджана / К. А. Касимов. –Выст. достижений нар. хоз-ва СССР. – Баку: Азернешр, 1960. – 28 с.: ил.
8. Низомов, А. История и теория Шашмакома. – Душанбе, 2014. – 324 с.
9. Негматов, Н.Н. К истории музыкального искусства таджиков в IX - X вв. // Сообщения Государственного республиканского объединенного музея историко-краеведческого и изобразительных искусств / М-во культуры Тадж. ССР; отв. ред.: Н.Н. Негматов, К.К. Курбанов. – Душанбе: Ирфон, 1966. – Вып. 4. – С. 141-149.
10. Раджабов, А.Р. История развития таджикской музыкальной культуры, автореф. дисс. канд. искусствоведения. – Душанбе, 1982. – 24 с.
11. Расултаев, Ж.К. Узбекская традиционная инструментально-исполнительская культура: автореф. дис. д-ра искусствоведения. – Ташкент, 2004. –36 с.
12. Раҳимов, Б.Р. Вижагиҳои ҳунари шашмақомсарой дар Панҷакент // Паёмномаи фарҳанг. – 2021. – № 3 (55). – С. 81-87.
13. Раҳимов, Б.Р. Олим Бобоев шашмақомсарой моҳир // Паёмномаи фарҳанг. – 2022. – № 4 (60). – С. 45-51.
14. Раҳимов, Б.Р. Фаъолияти ансамбли шашмақомсарой Нури Хӯҷанд дар давраи истиқлол // Паёмномаи фарҳанг. – 2025. – 3 (71) . – С.55-68.

Эшонкулов Мурод

ТАЪРИХИ ОМУЪЗИШ, ЗАМИНАИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ МАҚОМ

Дар мақола вазъи фарҳанги мусиқии тоҷик дар асрҳои V-XII бо истифода аз манбаъҳои хаттии таърихӣ, адабӣ ва мусиқӣ муайян гардида, барқарор кардани ҳаёти мусиқии дар он давра ва доираҳои паҳншавии он нишон дода шудааст. Дар доираи таҳқиқ ба ҳулосае омадем, ки истифодаи истилоҳи "фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ" мувофиқ аст, зеро мафҳумҳои "фарҳанги форсӣ ва тоҷикӣ" ҷудонашаванда буда, ҳамдигарро пурра месозанд.

Ба андешаи мо, равиши олимони барои омузиши адабиёти классикӣ бо ҳадафҳои омузиши таърихи мусиқӣ равона гардидааст, зеро он бисёртар ба ҷанбаҳои норавшани мавзӯ таъна намуда, мафҳумҳои асосиро мутобиқ ба даври замони ошкор мекунад.

Аз ин рӯ, дар мақолаи мазкур мо танҳо ба манбаъҳои бевосита ба фарҳанги мусиқӣ бахшидашуда маҳдуд нагардида, балки аз дигар манбаъҳои хаттии дастрас, ки ба замони мавриди таҳқиқ рабт доранд, васеъ истифода бурдем. Ин равиш ба мо имкон дод, ки ба умқи мавзӯи мазкур ворид шуда, ҷанбаҳои лозимии мақомро таҳқиқ ва баррасӣ намоем.

Калидвожаҳо: мақом, таърихи фарҳанг, мусиқии мардумӣ, адабиёт, фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ, адабиёти классикӣ, манбаъҳои хаттӣ, фарҳанги истифодаи мусиқӣ.

Eshonkulov Murad

HISTORY OF STUDY AND THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF MAQOM

This article examines the state of Tajik musical culture from the 5th to the 12th centuries on the basis of surviving historical, literary, and musical written sources. It reconstructs the musical life of this period and identifies the spheres in which it was disseminated.

The study argues that the term "Persian-Tajik culture" is most appropriate for describing the cultural context of the period, as the concepts of Persian and Tajik culture are deeply interconnected and mutually complementary.

It is further suggested that scholarly approaches to the study of classical literature are closely linked to the study of music history, as literary sources often reflect subtle cultural and aesthetic dimensions that reveal fundamental concepts in accordance with their historical context.

Accordingly, this study does not limit itself to sources directly related to musical culture but draws extensively on a wide range of written materials from the period under investigation. This comprehensive approach allows for a deeper exploration of the essential characteristics and development of maqom as a musical and cultural phenomenon.

Keywords: *maqom*, cultural history, folk music, literature, Persian-Tajik culture, classical literature, written sources, musical culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: Эшонкулов Мурод, номзади илмҳои санъатшиносӣ дотсени кафедраи сурудҳои халқии МДТ “ДДФСТ ба номи М.Турсунзода”. Суроға: 734032, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Борбад 73а. Тел.: (+992) 93-564-93-00

Сведения об авторе: Эшонкулов Мурод, кандидат искусствоведения, доцент кафедры народной пении ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде». Адрес: 734032, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Борбад 73а. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru. Тел.: (+992) 93-564-93-00

Information about the author: Eshonkulov Murod, Candidate of Arts, Associate Professor of the Department of Folk Singing at the State Educational Institution “Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzade.” Address: 734032, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Borbad Avenue 73a. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru Phone: (+992) 93-564-93-00

ТДУ: 782.1 (092):37(575.3)

Нуруллоев Содик

АҲМАД БОБОҚУЛОВ ВА МАКТАБИ ПЕДАГОГИИ ОПЕРАИ ТОҶИК

Дар мақола мероси эҷодии Аҳмад Бобоқулов ва нақши мактаби педагогии операи тоҷик дар заминаи гузариш аз амалияи саҳнавӣ ба интиқоли бонизоми анъанаҳои бадеӣ таҳлил шудааст. Таъкид шудааст, ки таҳаввулотии операи тоҷик дар асри ХХ дар заминаи қабули модели аврупоии полифония ва таъсири мутақобилаи он бо анъанаҳои мусиқии миллӣ баррасӣ мегардад. Марҳалаҳои асосии рушди жанри опера дар Тоҷикистон, инчунин равандҳои синтез байни санъати вокалии академӣ ва тафаккури мусиқии миллӣ таҳлил карда шудаанд. Ба операи Шарофиддин Сайфиддинов «Рӯдакӣ» (1976) ҳамчун асари муҳими мактаби операи тоҷик тавачҷуҳи махсус зоҳир гашта, оркестрсозии инноватсионии он, ҳамгироии соҳҳои анъанавии тоҷикӣ ва синтези садои симфонӣ бо ранги миллӣ, инчунин саҳми Аҳмад Бобоқулов ҳамчун иҷрокунандаи пешсаф ва ташаббускори идеяи омезиши Шаймақом бо канонҳои аврупоии белканто таҳқиқ шудааст. Таъкид мегардад, ки аҳамияти ҳамкориҳои эҷодии Аҳмад Бобоқулов бо оҳангсозони тоҷик, саҳми ӯ дар густариши репертуари опера, анъанаи вокалии академӣ, фаъолияти ташкили дар Филармония ва ансамбли мақом бузург аст. Инчунин нақши ӯ дар ташаккули мактаби ҳосии операи тоҷикӣ ва ҳифзи мероси фарҳангӣ тавассути идомаи наслҳои асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: Аҳмад Бобоқулов, операи тоҷик, операи «Рӯдакӣ», мактаби операи тоҷик, синтези анъанаҳои аврупоӣ ва тоҷикӣ, мероси фарҳангӣ, санъати вокалии академӣ, садои симфонӣ, репертуари опера.

Опера, ки қисми ҷудонашавандаи фарҳанги мусиқии мардуми тоҷик аст, бо жанрҳои васеъ ва гуногунии мавзӯии худ фарқ мекунад. Усулҳои драмавӣ ва тарроҳии саҳна дар операи тоҷик таҷрибаи беназири мусиқӣ ва театриро ба

вучуд меорад, ки реша дар анъанаҳои миллӣ дорад. Ин падида дар пайдоиш ва рушди шаклҳои нави ифодаи мусиқӣ инъикос ёфтааст.

Рушди опера дар Тоҷикистон дар нимаи аввали асри XX оғоз ёфт ва бо қабули модели аврупоии полифонияи касбӣ, ки аз анъанаи мусиқии монодикии мардуми тоҷик ба кулӣ фарқ мекард, алоқаманд буд. Аммо ин раванд бо таҳаввулоти мусиқии анъанавии тоҷик ҳамзамон буд, ки таъсири мутақобилаи он, тавре ки муҳаққиқон дуруст қайд кардаанд, “асос ва беназирии фарҳанги мусиқии Тоҷикистонро дар асри XX муайян мекунад” [8, с. 4]. Воридшавии байниҳамдигарии низомҳои бадеӣ ба эҷоди асарҳои хосси операвӣ мусоидат кард, ки усулҳои композитсионии аврупоиро бо унсурҳои мусиқии миллӣ омезиш медиҳанд.

Опера жанрест, ки бо дараҷаи баланди мураккабии бадеӣ ва иҷроӣ фарқ мекунад ва барои фарҳанги мусиқии касбии тоҷик нисбатан нав аст, яке аз аввалин жанрҳои мебошад, ки аз ҷониби оҳангсозони ватанӣ аз худ карда шуд. Ин далелро набояд тасодуфӣ ҳисобид.

Ба ақидаи санъатшиноси тоҷик Фароғат Азизӣ “Садо падидаест дар табиат, ки инсон онро бо гӯши худ мешунавад. Садохое, ки ҳар рӯз дар мавридҳои гуногун мешунавем, хеле зиёданд. Агар лаби дарё биёем, он гоҳ садои шар-шари об шунида мешавад. Ва агар ба боғ дароем, овози паррандахоро мешунавем. Садохои табиӣ гуногун ва хеле серранганд. Сароиши парандагон хеле мусикавист: ҳар як паранда ба таври худ оҳангери месарояд, ки он дорои асоси интонатсионӣ, василаҳои ороиши зебо, зарбу набз, суръат, ранги нотакор, унсурҳои динамикӣ-эҳсосотӣ мебошад [1, с. 8].

Дар байни тағйироти бузурги иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, хусусиятҳои хоси опера, чунон ки академик Б.В. Асафев қайд кардааст, аҳамияти хос пайдо кардаанд. Ба андешаи ӯ, опера «ба шарофати паҳноӣ сюжетҳо, динамикаи амали сахнаӣ ва гуногунии шаклҳои мусиқӣ ба оҳангсозон роҳи мустақимтарини муошират бо ҷомеа ро пешниҳод мекунад» [2, с. 20]. Ғайр аз ин, жанри опера таҳайюли эҷодии оҳангсозро ҳавасманд гардонида, онро ба воқеиятҳои мушаххаси ҳаёт равона месозад ва тавассути таъсири пурқуввати эмотсионалии санъати овозӣ дар фазои театри муоширатро бо тамошобинон осон мекунад.

Ҳамгироии опера ба фарҳанги мусиқии тоҷик, ки беш аз шаст сол тул кашид, як раванди мураккаб ва асосан таҷрибавӣ буд, ки имрӯз ҳам идома дорад. Ҳадафҳои асосии рушди операи тоҷик ба ёфтани модели беҳтарин барои ҳамоҳангсозии канонҳои анъанаи операвии аврупоӣ бо хусусиятҳои мероси мусиқии миллӣ ва ҷаҳонбинии хоси мардуми тоҷик нигаронида шудааст. Ин роҳ бо рушди бисёрҷониба ва динамикии дохилии худ, аз аввалин таҷрибаҳои С. Баласанян, намояндаи мактаби оҳангсозии рус, дар операҳои «Шуриши Восеъ» (1939) ва «Коваи оҳангар» (1941) то таъсиси анъанаи миллии оҳангарӣ дар асарҳои муаллифони тоҷик, ба монанди «Пӯлод ва Гулрӯ»-и Ш. Сайфиддинов (1956) ва «Комде ва Мадан»-и З. Шаҳидӣ (1960) фарқ мекард. Дар робита ба рушди соҳаи операи Тоҷикистон дар нимаи дууми асри XX, қайд кардани қори оҳангсозон ва иҷрокунадагон, ки дар ҳифз ва таҳаввули минбаъдаи ин шакли санъат сахми назаррас гузоштаанд, муҳим аст. Дар ин замина, ҷои махсусро операи «Рӯдакӣ»-и Шарофиддин Сайфиддинов (1976) ишғол мекунад, ки нахустнамоиши он дар Театри давлатии академии опера ва балети ба номи С. Айнӣ таҳти роҳбарии дирижёр Азиз Ниёзмамадов баргузор шуд. Ин давра марҳалаи муҳим дар ташаккули мактаби хоси операи тоҷик буд, ки бо синтези

бефосилаи анъанаҳои операвии Аврупои Ғарбӣ ва фольклори мусиқии миллӣ тавсиф мегардад.

Ба гуфтаи Ҳунарманди халқии Тоҷикистон Бурҳон Мамадқулов, оркестрсозии операи «Рӯдакӣ» бо навоварӣ ва аслияти худ фарқ мекард: «он ғайриодӣ ва нав буд, аз бисёр чихат бо мусиқии С. Прокофьев ва Д. Шостакович ҳамоҳанг буд» [7]. Ин хусусият аз садоқати оҳангсоз ба тафаккури симфонии муосир ва васеъ шудани имконоти ифодавии навиштани оркестрӣ шаҳодат медиҳад.

Ҳунарманди халқии Тоҷикистон Оятбегим Сабзалиева бо таҳияи ин идея қайд мекунад, ки дар раванди таҳия «бисёр лаҳзаҳо кӯтоҳ карда шуданд, дар ҳоле ки дигарон пурра карда шуданд: дирижёр, ки бо нозукӣ канори мусиқии операро эҳсос карда, доираро муаррифӣ кард, ки асарро дар маҷмӯъ зебу зиннат ва ғанӣ гардонд» [7].

Ҳамин тариқ, муаррифии асбобҳои миллӣ як қарори бошууроноии бадеӣ буд, ки ба баланд бардоштани садои миллӣ ва ифоданокии драмавии опера нигаронида шудааст. Партитураи «Рӯдакӣ» бо таъсири мураккаб ва бисёрҷонибаи байни оркестри симфонӣ ва қисмҳои вокалӣ фарқ мекунад, ки аз иҷрокунандагон маҳорати баланди касбиро талаб мекард. Дохил кардани соҳҳои миллии тоҷикӣ на танҳо тембри асарро ба таври назаррас ғанӣ гардонд, балки ҳувияти миллии онро низ таъкид кард. Ин синтези унсурҳои анъанавӣ ва академӣ яке аз хусусиятҳои муайянкунандаи мактаби операи тоҷик гардид, ки дар нимаи дуюми асри XX пайдо шуд.

Нақши асосии Рӯдакиро Аҳмад Бобоқулов иҷро ва чехраи бадеии ӯ дар манзараи фарҳангии асри XX аҳаммияти рамзӣ пайдо кардааст. Ҳунари иҷрокунандаи ӯ падидаи Шашмақомро бо техникаи овозхонии мактаби итолиёвии белканто ба таври бефосила омезиш дод. Метавон гуфт, ки истеъдод ва қобилиятҳои барҷастаи ҳофизии А. Бобоқулов ба ташаккули роҳнамоиҳои эстетикӣ он давра таъсири назаррас расонида, ба тасдиқи арзишҳои умумибашарӣ мусоидат намуда, уфуқҳои дарки фарҳанги мусиқии тоҷикро дар заминаи санъати ҷаҳонӣ васеъ кардааст. Муҳаққиқ Н. Нурҷонов дуруст қайд мекунад, ки «дар иҷрои худ мусиқии анъанавӣ андозаи нав пайдо кард ва ба пуле байни фарҳанги маҳаллӣ ва фазои бадеии ҷаҳонӣ табдил ёфт» [5, с. 125].

Аҳмад Бобоқулов, аз авлоди мусиқидони халқӣ Бобоқул Файзуллоев, 17 январи соли 1931 дар ноҳияи Ғиждувони вилояти Бухоро таваллуд шудааст. Аз хурдӣ ӯ ба мусиқии классикӣ, мақом ва оҳангҳои мардумӣ муҳаббат пайдо карда, онҳоро ҳамчун таҷассуми ҳамоҳангӣ, некбинӣ ва дарки фалсафии вучуд, инчунин манбаи таҷрибаи амиқи эстетикӣ дарк мекард. Ӯ аввалин асосҳои маҳорати овозхонӣ ва фарҳанги мусиқиро аз падараш омӯхта, таҷрибаи иҷроия ва дониши касбии ӯро аз худ кардааст.

Такмили касбии А. Бобоқулов бо таҳсил дар Консерваторияи Маскав, ки баъдан дар он ҷо аспирантураро хатм кардааст, алоқаманд аст. Ӯ қисми зиёди фаъолияти худро ба қори худ дар Театри опера ва балети ба номи С. Айни, инчунин ба намоишҳои консертӣ дар сахна бахшидааст [3, с. 33]. Ба шарофати сатҳи баланди маҳорати сарояндагӣ ва репертуари васеаш, ӯ ҳамчун сарояндаи консертӣ ба эҳтироми тамошобинон сазовор гашт. Намоишҳои ӯ арияҳои мураккаби опера, романсҳои қадимӣ, сурудҳои маросимӣ, асарҳои вокалини оҳангсозони тоҷик ва намунаҳои мусиқии халқиро дар бар мегиранд.

Ў дар санъати мусиқӣ ва театрии тоҷик падидаи беназирро муаррифӣ мекунад ва ҳам дар анъанаи иҷроӣ академӣ ва ҳам дар мусиқии халқӣ маҳоратро баланд нишон медиҳад. Тафсириҳои оҳангҳои халқӣ, аз ҷумла «Чину Чин», дар якҷоягӣ бо асарҳои репертуари Шашмақоми классикӣ (хусусан, «Дугоҳ», «Чапандоз» ва дигар бахшҳо), ба намунаҳои асосии фарҳанги мусиқии асри XX табдил ёфтанд, ки бо фаҳмиши амиқи бадеӣ ва дақиқии услубии худ фарқ мекарданд.

А. Бобоқулов бо ворид кардани асарҳои оҳангсозони тоҷик репертуари худро ба таври назаррас васеъ кард. Дар байни инҳо сурудҳои «Хонаи мо»-и З. Шаҳидӣ (бо матни М. Турсунзода) ва «Республикам ман»-и Ш. Сайфиддинов (бо матни Б. Раҳимзода ва М. Фарҳат) мавқеи махсусро ишғол мекунанд. Қобили зикр аст, ки суруди «Республикам ман», бо шарофати сатҳи баланди иҷро ва ороиши мусиқии ифоданокаш, мақоми асареро ба даст овардааст, ки аз ҷиҳати аҳаммияти иҷтимоии худ бо суруди миллӣ муқоисашаванда аст. Ин оҳанг, ки соли 1966 дар Маскав бо оркестри симфонӣ сабт шудааст, то имрӯз аҳаммияти бадеӣ ва ғоявии худро нигоҳ медорад.

Сурудҳо ва романсҳои эҷодкардаи Зиёдулло Шаҳидӣ, баҳусус «Душанбе» ва романси «Зи сӯзи сина»; асарҳои Дамир Дӯстмуҳаммадов «Чавон» ва «Гулноз»; суруди «Зебо Душанбе»-и Хайрулло Абдуллоев; «Суруди шофер»-и Миратулло Атоев; ва «Хандаи лаъли лабат»-и Ф. Салиев махсусан қобили тавачҷуҳанд. Қайд кардан муҳим аст, ки қисми назарраси ин оҳангҳо махсус барои овозхонии Аҳмад Бобоқулов, бо дарназардошти хусусиятҳои тембр, диапазон ва услуби иҷроӣ инфиродии ӯ, офарида шудаанд.

Сароянда бо тембри пурқувват, ғанӣ ва резонансӣ аз захираҳои овозхонии худ барои эҷоди садои ифоданок ва эҳсосӣ бомаҳорат истифода бурд. А. Бобоқулов бо тафсири концепсияи оҳангсоз нозукиҳои вежаи ҳолати ботинии инсон ва зухуроти берунии табиати инсонро тавассути овозхонии ифоданок интиқол дод. Дар тафсири худ, қисми овозӣ, хати оҳанг ва матни шеър як ягонагии бадеии мувофиқро ташкил дода, таъсири амиқи эҳсосиро таъмин карданд. Ў дар иҷроӣ як асар унсурҳои драмавӣ ва лирикиро ба таври бефосила омехта карда, тасвири мусиқиро бо нозукиҳои нав ва градатсияҳои интонатсия ғанӣ гардонд. Аҳмад Бобоқулов, ки аз мундариҷаи концептуалии композитсия огоҳ буд, сабки иҷроии худро инкишоф дод ва ҳамзамон ба қонунҳои касбии муқарраршуда таъҷиб кард.

Аҳмад Бобоқулов дар тури фаъолияти пурмаҳсули эҷодии худ бо як қатор оҳангсозони маъруфи тоҷик, аз ҷумла Зиёдулло Шаҳидӣ, Яъқуб Сабзанов, Дамир Дӯстмуҳаммадов, Амон Ҳамдамов ва Миратулло Атоев фаъолона ҳамкорӣ кардааст. Пайвандҳои эҷодии ӯ, инчунин ба ансамблҳои мусиқии касбӣ, аз ҷумла Оркестри давлатии созҳои халқӣ ва Оркестри симфонии Филармонияи давлатии Тоҷикистон, ки ба васеъ шудани имкониятҳои иҷро ва таҷвиби санъати мусиқии миллӣ мусоидат карданд, низ паҳн шудаанд.

Аҳмад Бобоқулов бо талошҳои хеш дар рушди санъати мусиқии тоҷик нақши муҳим дорад. Ў на танҳо бо оҳангсозони маъруфи кишвар ҳамкорӣ намуда, балки бо ансамблҳои касбӣ низ робита ва ҳамкориҳои эҷодӣ доштааст, ки ин ба ҳунар ва гуногунсайдории мусиқии тоҷик таъсири назаррас расонидааст.

Устодон ва оҳангсозон, ки бо ӯ ҳамкори кардаанд, таҷрибаи баименусус ва инноватсионии ӯро дар эҷод ва иҷроӣ асарҳои мусиқӣ зикр мекунанд, ки ин хосияти ҳамкорӣ муқаммал ва арзишманд аст. Ҳамчунин, фаъолият бо Оркестри

давлатии созҳои халқӣ ва Оркестри симфонии Филармонияи давлатии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки мусиқи тоҷикӣ дар платформаҳои васеи байналмилалӣ муаррифӣ шавад, ки ин барои рушди санъат ва фарҳанги миллӣ аҳамияти калон дорад.

Тамоми ин ҳамкориҳо на танҳо дар такмили ҳунар ва маҳорати ҳеш, балки дар таҳқиқи таъсири фарҳанги миллӣ ва нақши мусиқӣ дар ҳаёти иҷтимоии кишвар низ равшанӣ мебардозад. Ин метавонад ҳунармандон ва оҳангсозони Тоҷикистонро на танҳо дар кишвар, балки дар арсаи ҷаҳонӣ муаррифӣ ва шинос намояд.

Ин ҳамкориҳои эҷодӣ боиси эҷод ва муаррифии як қатор суруд ва вокалӣ-симфонии баландбадъ ҳам дар дохили Тоҷикистон ва ҳам дар хориҷа гардид.

Фаъолияти ташкилотчигӣ ва маҳорати иҷрокунандагии Аҳмад Бобоқулов, ки ба соли 1959 рост меояд, дар таъсиси анъанаи вокалии академӣ ва рушди операи тоҷик таъсир гузоштааст. Солҳои 1959-1966 ӯ дар мактабҳои мусиқии пойтахт ҳам вазифаҳои маъмурӣ ва ҳам корҳои эҷодиро иҷро кардааст, ки ин аз иштироки фаъоли ӯ дар ташаккули муҳити касбии мусиқӣ ва низоми тарбияи кадрҳо шаҳодат медиҳад.

Барои дастовардҳои барҷастааш дар соҳаи мусиқӣ А. Бобоқулов бо унвонҳои фахрии Ҳунарманди шоистаи ҶШС Тоҷикистон, Ҳунарманди халқии ҶШС Тоҷикистон ва Ҳунарманди халқии ИҶШС сарфароз гаштааст. Саҳми ӯ дар рушди фарҳанги миллӣ, инчунин бо Ҷоизаи давлатии Тоҷикистон ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва ордени «Ленин» ва ордени «Байрақи сурхи меҳнат» эътироф шудааст.

А. Бобоқулов илова бар фаъолияти фаъоли маъмурӣ солҳои зиёд ҳамчун сароянда дар Филармонияи давлатии Тоҷикистон кор кардааст ва баъдтар ансамбли Шашмақоми Кумитаи давлатии телевизион ва радиоро роҳбарӣ кардааст. Омӯзгорӣ дар фаъолияти касбии ӯ мақоми муҳим дорад. Ӯ дар Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода дарс дода, ҳамчун профессор дар рушди таҳсилоти касбии мусиқӣ саҳм гирифтааст.

Бобоқулов тавассути фаъолияти пурсамари худ дар ҷаҳони мусиқии тоҷик нақши фаромӯшнашаванда гузошта, наслҳои ояндаро барои идомаи анъанаҳои бадеӣ ва педагогии худ илҳом бахшидааст. Мероси ӯ далели қудрати пойдори мусиқӣ барои фаротар рафтани аз замон ва фарҳанг аст.

Фаъолияти омӯзгории Аҳмад Бобоқулов марҳалаи муҳим дар ташаккули насли нави иҷрокунандагони операи тоҷик гардид. Принципиҳои педагогии ӯ бар асоси синтези бефосилаи усулҳои мактаби вокалии итолиёвӣ ва дарки амиқи анъанаҳои вокалии миллӣ асос ёфта буданд. Ӯ кӯшиш мекард, ки дар шогирдонаш на танҳо камолоти техникаи дастгоҳи овозӣ, балки қобилияти тафсир ва интиқоли пурмазмун мазмун ва ғояи асари мусиқиро низ инкишоф диҳад. Шогирдони ӯ, ки бисёре аз онҳо баъдтар дар театрҳои операи Тоҷикистон сарояндагони пешсаф шуданд, тавачҷуҳи махсуси муаллимо ба диққат, артикулятсия ва ҳаракати сахнавӣ, ки асоси мактаби педагогии хофизии ӯро ташкил доданд, қайд мекунам.

Тибқи маълумоти мавҷуда, тақрибан 40% сарояндагони ҷавони театр айни замон шогирдони Аҳмад Бобоқулов мебошанд, ки далели равшани идомаи мероси педагогии ӯ мебошад. Омӯзиши тарҷумаи ҳол ва асарҳои намоёндагони ин мактаб тавачҷуҳи доимии илмӣ ва касбиро ба вучуд меорад ба рушди фарҳанги миллӣ мусоидат мекунад.

Ҳунармандони тоҷик дар як давраи таърихӣ, дар баробари ба анъанаҳои аслии иҷроӣ содиқ мондан, тавонистанд хусусиятҳои услубии мактабҳои вокалиии русӣ ва аврупоӣ ғарбиро мутобиқ кунанд, ба натиҷаҳои назарраси бадеӣ ноил гарданд ва модели устувори касбии иҷроӣ ташаккул диҳанд.

Мероси мусиқии тоҷикӣ дар тӯли асрҳо ҳамчун санъати монодикӣ инкишоф ёфт. Мусиқии тоҷик, ки бо робитаҳои ҳешутаборӣ ва таъсири мутақобила бо санъати бисёр халқҳои Шарқ зич алоқаманд буд, танҳо пас аз Инқилоби Октябр, дар натиҷаи ҳамкорӣ бо фарҳанги мусиқии аврупоӣ ва русӣ, принципҳои полифонияро қабул кард. Дар ҳоле ки дар баъзе ҷумҳуриҳо пеш аз инқилоб мактаби касбии оҳангсозӣ пайдо шуда буд ва мусиқии нав метавонист ба анъанаҳои муқарраршудаи миллӣ таъя кунад, дар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ танҳо ба сарвати фолклори мусиқӣ ва эҷодиёти касбии анъанавӣ иҷрокунӣ таъя кардан имконпазир буд. Синтези органикии решаҳои халқӣ ва дастовардҳои фарҳанги ҷаҳонӣ як кори душвор буд, ки солҳои зиёдро талаб мекард [12, с 25].

Ҳамбастагии анъанаҳо ва равишҳои нав, ки дар натиҷаи меҳнати зиёд ба даст омад, барои таъсиси майдонҳои нави театрии ва концертӣ заминаи мустақам гардид, ба таҳаввулоти пешрафтаи санъати иҷрокунандагӣ мусоидат кард ва доираи хизматрасониҳои фарҳангиро, ки ба мардум пешниҳод карда мешаванд, васеъ кард. Намоишгоҳи "Фарҳанг ва санъати Осиёи Марказӣ" як роҳнамои арзишмандест, ки на танҳо меҳмононро бо мероси ғанӣ ва бисёрҷанбаи минтақа шинос мекунад, балки аҳамияти онро дар заминаи тамаддуни ҷаҳонӣ низ таъкид мекунад. Он таҳаввулоти шаклҳои бадеӣ, ҳунармандӣ ва анъанаҳои маънавию пайгирӣ мекунад ва саҳми беназири Осиёи Марказиро дар гуногунии фарҳангии инсонӣ нишон медиҳад [15, с 58].

Ҷанбаи муҳими мероси эҷодии А. Бобоқулов дар он зоҳир мегардад, ки саҳми ӯ дар ҳифзи Шашмақом беназир аст. Ҳамчун директори ансамбли мақом, ӯ пайваста барои эҳё ва навсозии намунаҳои классикии санъати мақом кор мекард ва аҳамияти онҳоро дар фазои фарҳангии муосир таъмин мекард. Тавре ки Н. Нурҷонов қайд мекунад: «Маҳз ба шарофати кӯшишҳои ӯ Шашмақом аҳамияти худро дар заминаи ҷаҳонишавӣ ва муосирсозии фарҳангӣ нигоҳ доштааст. Фаъолияти ӯ на танҳо ба ҳифзи Шашмақом ҳамчун як падидаи беназири фарҳанги мусиқии тоҷикӣ, балки ба мутобиқшавии он ба шароити муосир низ мусоидат кардааст» [5, с. 150].

Фаъолияти бисёрҷанбаи А. Бобоқулов ба ташаккули шуури миллӣ ва тақвияти ҳувияти фарҳангии мардуми тоҷик таъсири назаррас расонд. Ҳифз ва оммавӣ кардани Шашмақом, рушди опера ва омӯзиши мунтазами мутахассисони баландхаттос ба ташаккули мавқеи мусбати Тоҷикистон дар арсаи фарҳангии байналмилалӣ мусоидат карданд.

Ҳамин тариқ, Аҳмад Бобоқулов бо мероси гаронбаҳошон дар рушди опера ва санъати мусиқии тоҷик саҳми арзишманд гузоштааст. Амалияи иҷроӣ ӯ бар асоси омезиши бифосилаи маҳорати виртуозӣ дар техникаи вокалиии академӣ ва дарки амиқи анъанаҳои мусиқии миллӣ асос ёфта, дар рушди мактаби миллии опера нақши муҳим бозидтааст.

Дар даҳсолаи дуҷуми асри XXI, ки асри пешрафт ва дигаргуниҳои бузург буд, брошюраҳо дар бораи муассисаҳои мусиқии сатҳи миёна, аз ҷумла "Ҳонаи умеди мо. Мактаб-интернати миёнаи махсуси ҷумҳуриявӣ ба номи М. Атоев", "Муассисаи давлатии "Мактаби мусиқии миёнаи махсуси ҷумҳуриявӣ ба номи Зиёдулло Шаҳидӣ" ва "Коллеҷи санъати Душанбе ба

номи А. Бобоқулов" рӯи кор омаданд. Аммо, бояд ёдовар шуд, ки нашрияҳои наҷандон мукамал, ки асосан бо мақсади ироаи иттилооти мухтастар омода шуда буданд, мутаассифона, ҷараёни пурраи таърихи ин муассисаҳоро аз рӯзи таъсисёбиашон то ба имрӯз батафсил инъикос накардаанд. Инчунин аз фаъолияти намоёндагони операи тоҷик Аҳмад Бобоқулов ишорае накардаанд [11, с. 21].

Фаъолияти омӯзгории А. Бобоқулов идомаи анъанаҳои касбӣ ва тарбияи як насли тамоми иҷрокунандагони операро таъмин кард, саҳми ӯ дар ҳифз ва муосирсозии Шашмақом барои Тоҷикистон аҳамияти фарҳангӣ ва таърихӣ дорад. Бояд қайд намоем, ки то ба имрӯз оид ба фаъолияти пурсамарӣ Аҳмад Бобоқулов дар рушди санъати операи тоҷик кори пажӯҳишӣ анҷом дода нашудааст, ки ин як камбудии ҷиддӣ дар арзёбии саҳми ӯ дар ин соҳаи муҳими фарҳангӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки тавачҷуҳи ҷиддӣ ба омӯзиши ҳамаҷонибаи мероси ӯ, аз ҷумла асарҳои офаридааш, нақши ӯ дар тарбияи насли нави ҳунармандон ва таъсири ӯ ба ташаккули услуби хоси операи тоҷик равона карда шавад. Ин пажӯҳишҳо на танҳо ба дарки беҳтари саҳми Аҳмад Бобоқулов мусоидат хоҳанд кард, балки барои минбаъд густариш додани санъати операи миллий низ роҳҳои навро мекушоянд.

Адабиёт

1. Азизӣ Ф. Назарияи мусиқӣ. Китоби дарсӣ / Ф. Азизӣ. – Душанбе: ЭР граф, 2021. – 304 с.
2. Асафъев Б. Композиторы, поспешите! / Б. Асафъев // Избранные соч. в 5 томах. – Т 1. – М.: Наука, 1958. – С. 20-22.
3. Вокально-энциклопедический словарь: Библиография: в 2 т. Т. 1. / М. С. Агин. – М.: Изд-во Респ. координац. хозрасчет. ред.-изд. центра МК РСФСР, 1991. – 203 с.
4. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷ. 1 (А – М). – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи ЭМТ, 2015. – 668 с.
5. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷ. 2. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи ЭМТ, – 2017. – 760 с.
6. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷ. 3 (Наврӯз ва ҷашнҳои дигар). – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи ЭМТ, 2018. – 804 с.
7. Золотой голос Таджикистана. Памяти Ахмада Бобоқулова // Азия-Плюс. – 2021. – №2. – 18 января.
8. Мирзоева Ш. О. Таджикская опера: этапы становления и приоритеты образной сферы: автореф. дисс. ... канд. искусствовед: 17.00.02 / Мирзоева Шахноза Отаевна. – Новосибирск, 2013. – 22 с.
9. Луғати русӣ-тоҷикии истилоҳоти санъат. Мураттибон: Аҳроров А., Раҷабов А., Рӯзиев Ҳ., Сабоҳӣ Ҳ. – Душанбе. – 2003. – 272 с.
10. Назаров М. Н. Становление таджикской советской художественной культуры. Душанбе: Ирфон, 1986. – С. 5-40.
11. Нурджанов, Н. Опера и балет Таджикистана / Н. Нурджанов. – Душанбе: Деваштич, 2010. – 422 с.
12. Таджикское искусство, Москва, 2001. – 234 с.

13. Фрейдин Г. Отчет республиканского дома народного творчества. –В кн.: из истории культурного строительства Таджикистана, т.1. –Душанбе: Ирфон, 1966. – С. 539-541.

14. Юсов Б.П. Восприятие искусства и возрастные особенности школьников. –М., 1973. – С. 65-111.

15. Якубовский А.Ю. Культура и искусство Средней Азии. Л., 1940. – С. 58-70.

Нуруллоев Содик

АХМАД БОБОКУЛОВ И ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ШКОЛА ТАДЖИКСКОЙ ОПЕРЫ

В статье анализируется творческое наследие Ахмада Бобокулова и роль педагогической школы таджикской оперы в контексте перехода от сценической практики к системной передаче художественных традиций. Рассматривается эволюция таджикской оперы в XX веке в условиях освоения европейской модели полифонии и её взаимодействия с национальными музыкальными традициями. Анализируются основные этапы развития оперного жанра в Таджикистане, а также процессы синтеза академического вокального искусства и национального музыкального мышления. Особое внимание уделяется опере Шарофиддин Сайфиддинова «Рудаки» (1976) как одному из ключевых произведений таджикской оперной школы. В статье рассматриваются инновационные принципы оркестровки, интеграция традиционных таджикских инструментов и синтез симфонического звучания с национальной интонационной окраской, а также вклад Ахмада Бобокулова как ведущего исполнителя и инициатора идеи сочетания шашмакома с европейскими канонами бельканто. Подчёркивается значение его творческого сотрудничества с таджикскими композиторами, вклад в расширение оперного репертуара, развитие академической вокальной традиции, а также его организационная деятельность в Филармонии и ансамбле макома. Обосновывается его роль в формировании самобытной таджикской оперной школы и сохранении культурного наследия через преемственность поколений.

Ключевые слова: Ахмад Бобокулов, таджикская опера, опера «Рудаки», таджикская оперная школа, синтез европейских и таджикских традиций, культурное наследие, академическое вокальное искусство, симфоническое звучание, оперный репертуар.

Nurulloev Sodik

AHMAD BOBOQULOV AND THE PEDAGOGICAL SCHOOL OF TAJIK OPERA

This article analyzes the creative legacy of Ahmad Boboqulov and examines the role of the pedagogical school of Tajik opera in the transition from stage practice to the systematic transmission of artistic traditions. The development of Tajik opera in the 20th century is considered in the context of the adoption of the European polyphonic model and its interaction with national musical traditions.

The study outlines the main stages in the evolution of the operatic genre in Tajikistan, with particular attention to the synthesis of academic vocal art and national musical thinking. Special emphasis is placed on Sh. Sayfiddinov's opera *Rudaki* (1976) as a landmark work of the Tajik operatic school. Its innovative orchestration, the integration of traditional Tajik instruments, and the synthesis of symphonic sound with national tonal characteristics are examined in detail.

The article also highlights Ahmad Boboqulov's contribution as a leading performer and as an initiator of the integration of Shashmaqom traditions with the European bel canto style. His creative collaboration with composers, his role in expanding the operatic repertoire, and his contribution to the development of academic vocal performance are emphasized. In addition, his organizational activities within the Philharmonic Society and *maqom* ensembles are considered.

The study substantiates his significant role in shaping a distinctive Tajik operatic school and in preserving cultural heritage through intergenerational continuity.

Keywords: Ahmad Boboqulov, Tajik opera, operatic school, *Rudaki* opera, synthesis of European and Tajik traditions, cultural heritage, academic vocal art, symphonic music, operatic repertoire.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нуруллоев Содик Холович – Ҳунарпешаи шоистаи Тоҷикистон, и.в. дотсенти кафедраи сарояндагии академии Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов; Суроға: ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Ҳусейнзода-155; Телефон: +992 902525168.

Сведения об авторе: Нуруллоев Содик Холович – Заслуженный артист Республики Таджикистан, и.о. доцента кафедры академического пения Таджикской национальной консерватории имени Т. Сатторова. Адрес: г. Душанбе, ул. Ш. Хусейнзода, 155. Телефон: +992 902525168.

Information about the author: Nurulloev Sodik Kholovich – Honored Artist of the Republic of Tajikistan, Acting Associate Professor of the Department of Academic Vocal Performance at the Tajik National Conservatory named after T. Sattorov. Address: Dushanbe, Sh. Huseynzoda Street, 155. Phone: +992 902525168.

ТДУ: 002+05+07+9тоҷик+008+32тоҷик+621.311+82тоҷик

**Муродӣ Мурод,
Кӯчарова Насиба****ТАҶАССУМИ НБО-И “РОГУН” ДАР
ПУБЛИТСИСТИКАИ НАВИСАНДАГОН**

Дар мақола асарҳои публитсистиро бадеӣ доир ба Неругоҳи барқи оби «Рогун», ки дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон, аз ҷониби нависандагони публитсист эҷод шудаанд, таҳқиқ шудааст.

Омӯзиши нишон медиҳад, ки дар даҳсолаи аввали садаи XXI бо ибтикороти Пешивои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бунёди сохтмони азими НБО-и «Рогун» суръати тоза пайдо кардааст. Ба раванди бунёди ин сохтмони азим адибону публитсистон тавачҷуҳ намуда, асарҳои зиёде навиштаанд.

Дар ин мақола асарҳои нависандагони публитсист Ҷ. Тошматов, Ш. Мусо, Б. Муртазо, Р. Аҳмад, М. Амиршоҳӣ, Р. Ёрмуҳаммад ва дигарон, ки тули чанд сол бунёди НБО-и «Рогун» мавзӯи асосии эҷодиёти онҳо қарор доштааст, баррасӣ шудааст.

Асарҳои ин муаллифон руҳияи баланди ватандӯстӣ, меҳнатқаринӣ ва созандагӣ доранд. Ҳарчанд объекти омӯзиши ва тасвир дар ин асарҳо як аст, аммо онҳо аз нигоҳи интихоби мавзӯву масъалагӯзорӣ, дараҷаи эҳсосу маърифат, доираи таҳлил ва маҳорату тасвир фарқ мекунад. Муаллифон дар инъикос ва тасвири корзори НБО-и «Рогун» аз шеваҳои гуногуни эҷоди публитсистӣ кор гирифтаанд. Чунин муносибат боиси рангорангӣ дар инъикоси паҳлуҳои гуногуни сохтмон ва андешаҳои амиқ доир ба масъалаҳои муҳими ин иншооти азам гардидааст.

Чунин асарҳо на танҳо раванди сохтмони НБО-и «Рогун»-ро ба хонанда ошно мегардонанд, балки муҳтавои онҳо дар дарки арзишҳои миллӣ ва моҳияти маърифативу иҷтимоии ин неругоҳи азим ёрӣ расонида, ба ин минвол руҳияи созандагиро талқин мекунад.

Калидвожаҳо: *НБО-и «Рогун», Истиклолияти Тоҷикистон, Сарвари давлат, очерк, публитсистика, нависандаи публитсист, сохтмон, иншоот, мавод, арзишҳои миллӣ, инъикос, тасвир, масъала, хусусият.*

Истиклолияти давлатии Тоҷикистон барои ободонии Ватан ва мунтазам афзудани корҳои сохтмонӣ, иншоотҳои бузурги саноатӣ, таъмиру азнавсозии роҳҳои нақлиётӣ, кандани нақбҳо ва бунёди неругоҳҳои оби имкониятҳои васеъ фароҳам овард. Бо шарофати ин дар кишвар корҳои созандагӣ авҷ гирифт. Раванди бунёдкорихо пайваста ва саривақт на танҳо тавассути воситаҳои ахбори омма инъикос гардид, балки доир ба корномаи корзори бунёдкорихо азим асарҳои зиёди публитсистиву бадеӣ низ ба таъбирасид.

Оид ба сохтмони азими Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асри XXI – Неругоҳи барқи оби «Рогун», ки ба гуфти Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, «сарчашмаи ифтихори миллии ҳар як фарзанди Тоҷикистон ва рамзи сарбаландии имрӯзу фардои мост», чи дар адабиёти

илмӣ ва чи дар адабиёти бадеиву публитсистӣ осори зиёде навишта шудааст. Аммо, «аглаби ин асарҳо публитсистика буда, дар руҳияи баланди ватандӯстӣ, меҳнатқаринӣ ва созандагӣ таълиф шудаанд. Агар гурӯҳе аз муаллифон ба ин сохтмони азим ба ин ё он муносибат як ё ду маротиба таваҷҷуҳ зоҳир намуда бошанд, гурӯҳи дигар чун роғуншинос таҳқиқи раванди бунёди онро пайгирӣ намуда, силсилаи асарҳо офариданд» [8, с. 112]. Ба далели фикр ин ҷо метавон аз асарҳои Ҷамолиддин Тошматов «Нурофарон» (дар 6-ҷилд), Шерали Мӯсо «Достони Роғун» (2015), Бахтиёр Муртазо «Нурофарин» (2022), Рачабалӣ Аҳмад «Роғун – бахти рӯзафзун» (2003), «Роғун – ифтихори миллат» (2011), Мираҳмад Амиршоҳӣ «Армоншикани ҳазорсола» (2014), «Ҳақими замон» (2015), «Роҳи нур» (2014), Равшан Махсумзод («Кафшергар»), Равшани Ёрмуҳаммад («Шаҳре дар афсона»), Мачид Салим («Сайри Роғун»), Ҳанифаи Маҳмадохир («Роғун – роҳи нур»), Нозир Ёдгорӣ («Тоҷикистон сар ҳам намекунад»), Иноят Насриддин («Раис») ва ғайраро ном бурд.

Неругоҳи барқи оби «Роғун» аз рӯзҳои нахустини сохтмон таваҷҷуҳи аҳли қаламро ба худ ҷалб кардааст. Асарҳои марбут ба сохтмони НБО-и «Роғун» дар қолаби жанрҳои гуногуни публитсистика таълиф шуда, руҳияи баланди ватандӯстӣ, меҳнатқаринӣ ва созандагӣ доранд. Ҳарчанд объекти омӯзиш ва тасвир дар ин асарҳо як аст, аммо онҳо аз нигоҳи интихоби мавзуву масъала, дараҷаи эҳсосу маърифат, доманаи таҳлил ва маҳорату тасвир фарқ мекунанд.

Агар гурӯҳе аз муаллифон ба ин сохтмони азим ба ин ё он муносибат таваҷҷуҳ зоҳир намуда бошанд, гурӯҳи дигар чун роғуншинос таҳқиқи раванди бунёди онро пайгирӣ намуда, асарҳои силсилавӣ офаридаанд. Ба гурӯҳи дуюм Ҷ. Тошматов, Р. Аҳмад, Б. Муртазо ва Ш. Мӯсоро метавон шомил намуд. Ин зумра аз адибони иҷтимоигароянд, ки солҳои тулонӣ НБО-и «Роғун»-ро манбаи ҷустурҳои эҷодии худ қарор дода, пайваста аз раванди ин сохтмон воқиф будаанд, аз оғози корҳои сохтмонӣ то ба қор даровардани нахустин агрегати он шоҳиди бевоситаи бунёдкорӣҳои ин иншоот гардида, дар ҷамъомаду вохӯриҳо суҳанронӣ намуда, дар сафарҳои Президенти кишвар ба ин сохтмони азим ҳамроҳӣ кардаанд, бо ҷушӯ хурӯш ва суръати кофӣ пеш рафтани корҳои сохтмонро дида илҳами тоза гирифтаанд.

Аз ҷумла, Ҷ. Тошматов аз аввалин муаллифонест, ки ба масъалаи неругоҳҳои Тоҷикистон диққат додааст ва оид ба бунёди неругоҳҳои Норақ, Сангтӯда, Роғун асарҳои зиёде таҳия намудааст. Як қисмати очеркҳои нависанда дар китоби «Ситораҳои рахшон» ханӯз соли 1986 ба таъб расидааст. Баъдтар фаъолияти рӯзноманигорӣ ва публитсистии ин адиб дар замони истиқлол боз ҳам тақвият меёбад, ки мақолаву очеркҳои оид ба неругоҳи Роғун навиштааш гувоҳи ҳол аст. Қаҳрамонони асарҳои ӯ шахсонӣ воқеианд, дар бунёди неругоҳҳо масъулияти доранд. Чунончи, қаҳрамони очерки «Орзу дорам, ки...» собиқ сардори сохтмони Неругоҳи барқи оби «Роғун» Н. Г. Савченков мебошад, ки дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ неругоҳ ва Тоҷикистонро тарк кардааст, соли 2008 дар чорабиние, ки ба муносибати оғози дафъаи сеюми сохтмон дар Роғун бо иштироки Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баргузор гардидааст, чун меҳмони олиқадр ширкат варзидааст. Н. Г. Савченков дар ин ҳамоиш суҳанронӣ мекунад ва бо муаллифи очерк ҳамсуҳбат мешавад. Ў аз он ки сокинони Тоҷикистон бунёди ин сохтмони азимро ба уҳдаи худ гирифтанд, ниҳоят шод гардида, бо эҳсоси

баланди хайрхоҳона, ки ин неругохро мисли фарзанд дӯст медошт, чунин иброд медорад: «Ман орзуи дерина дорам, ки чароғҳои фурузонӣ неругоҳи Роғунро бо чашми худ бинам. Ана, он вақт аз умраму аз меҳнатам розӣ мешавам...» [16, с. 6].

Мавриди зикр аст, ки яке аз вежагиҳои осори публитсистиӣ, хусусан очерк, басо воқеӣ, самимӣ ва хотирмон инъикос кардани симоҳои қаҳрамонон аст, ки хонандаро ба андешаи созанда ва муассир меоварад. Ин ҳолат, чунонки аз осори публитсистиӣ Ҷ. Тошматов бармеоҷад, ҳамон вақт ба муаллиф муяссар мегардад, ки ӯ ба қору фаъолияти қаҳрамони худ солҳо ошно шуда, дорои маҳорати хуби таҳлилӣ ва тасвирӣ бошад. Ҷ. Тошматов аз ҷумлаи чунин муаллифон аст, ки иқрор шудааст: «Ростӣ, бо ӯ (Н. Г. Савченков – М.М., К. Н.) дар ҳар гуна вазъият, дар сохтмони Неругоҳи Норақ панҷ бор вохӯрдм, дар сохтмони Роғун бошад, чаҳор бор» [18, с. 6].

Китоби чоруми асари 6-чилдаи «Нурофарон» «Кашшофони Роғун» ном дорад, ки аз нух фасл ва солномаи Роғун иборат буда, маҷмуаи очеркҳо ва мақолаҳои публитсистиӣ ӯро дар бар кардааст. Аз ҷумла, дар фасли ҳафтум, ки «Рангинкамон» номгузорӣ шудааст, дар бораи Файзали Авазов ном коргари сохтмони Роғун сухан меравад. Ӯ касби харротӣ ва васлгариро аз худ намуда, чи дар вақти хизмати ҳарбӣ ва чи дар сохтмони неругоҳи Роғун бо масъулияти баланд ва дасту дили пок меҳнат мекунад ва бо хулқу атвори ҳамида боварии роҳбарон ва ҳампешагонро соҳиб шуда, то ба дараҷаи вакилии Анҷумани ХХI Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон мерасад ва баъди танаффуси маҷбурӣ боз ба неругоҳи азизаш баргашта, хунаро ва таҷрибаи кории худро бо шогирдон меомӯзад. «Ҳамин тавр, Файзали Авазов боз сеҳи пештараи худро чувт. Субҳон Ёқубов, Меҳроҷ Саидов, Шамсиддин Мӯсоевро ёфта, ба завод овард. Қариб даҳ нафар ҷавонро ба шогирдӣ гирифта, ба онҳо кор омӯхт» [17, с. 133].

«Маҳорати нависанда, – навиштааст муҳаққиқ М. Ҷумъев, – ба техникаву малакаҳо, роҳу усулҳо ва қоидаҳои аз тарафи умум эътирофгардидае вобаста мебошад, ки бо риояи онҳо асари бадеӣ бадеиву публитсистиӣ офарида мешавад» [20, с. 229]. Ҷ. Тошматов ҳар як лаҳзаи зиндагии қаҳрамони худро ба таҳлил кашида, бо ҳамин ҷараёни зиндагӣ ва раванди ба камолрасии ӯро басо ибратомӯз ба қалам додааст, ки бо ин васила асар аҳамияти ахлоқӣ ва иҷтимоӣ пайдо кардааст. Дар фасли «Даъватнома»-и очерк, вақте ки Файзали ба сафи армия даъват мешавад, аз ин тамоми хонадон хурсанд мегарданд, аз ҷумла, падар Файзалиро чунин дуо медихад: «Ба сари ҳар як ҷавонмард ҳаст ин чиз, бачем. Агар фарзанди хонадоне ба синни балоғат расида, ба сафи аскарӣ даъват шаванд, баъд падару модари ӯ ба қатори оилаҳои обруманд дохил мешаванд. Шукр, акнун мо ҳам ба сафи он одамон шомил мешавем» [16, с. 125].

«Достони Роғун»-и Ш. Мӯсо аз ҳашт дoston таркиб ёфта, дар маҷмуъ паҳлуҳои гуногуни раванди сохтмон, азму талош, ҷасорату матонат ва фидокориҳои бинокорони ин коҳи нурро фаро гирифтааст. Чунончи, Равшани Махсумзод дарёфтааст «ҷанбаи публитсистиӣ дoston хеле зиёд аст ва бештар ба жанри очерк шабоҳат дорад. Дар он аз мақолаҳои рӯзнамаҳои давр оид ба сохтмони НБО-и «Роғун», суханронии Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон, Котиби генералии СММ Пан Ги Мун доир ба ин сохтмони бузург иқтибосҳо оварда шудааст» [6, с. 84]. Воқеан дар «Достони Роғун» нақли дидаву шунида, пурсишу посухҳои муаллиф бо кормандони ин

сохтмон бартарӣ дорад. Нақлу тасвирҳои нависанда бо эҳсоси ботиниаш тавбаи мегардад. Ӯ «бо тасвири образӣ ба ҷисми бечон руҳ мебахшад, аз усули муколама ва гуфтугӯ моҳирона истифода мекунад, қаҳрамононашро ба сухан медарорад, эҳсоси меҳру муҳаббати онҳоро намо медиҳад, гуфторахро бо воситаҳои муассирсози сухан ва ашъори ҳикматангези ба матлаб мувофиқ зинат мебахшад ва ба ин васила меҳру садоқати худ ва қаҳрамонӣ персонажҳои асарашро нисбати Ватан ва Сарвари он нишон медиҳад» [8, с. 76].

Очеркҳои Б. Муртазо «Нурафшон», «Оғози сохтмонро дӯст дорам», «Бригадаи аввалини нақбканон» ва «Пирӯзии муҳандиси тоҷик» бо вучуди аз аносири портретсозӣ ҳолӣ набудан, ҷанбаи қавии проблемавӣ доранд. Дар ҳалли проблемаҳо ва тавсифи корномаи қаҳрамонӣ муаллиф аз имконоти таҳқиқиву таҳлил моҳирона кор гирифтааст. Бинобар ин, дар очеркҳо на танҳо ҳақиқати воқеии қаҳрамонҳо тавсиф шудааст, балки вазъ ва ҳолати қариб сохтмон, мушкилоту монеаҳо, кӯшишу талошҳои қаҳрамонӣ – масъулин дар ташкили дурусти кор, таъмини шароит, ба қариб сохтмон ҷалб кардани мутахассисони маҳаллӣ, меҳнати шучоатмандонаву бунёдкоронаи муҳандисону бетонрезон ва амсоли ин низ таҳқиқ гардидааст.

Аксарияти очеркҳо саршор аз аносири публитсистиву бадеӣ, ғояву мазмуни баланд, дараҷаи таҳқиқу таҳлил, усули содаву равоӣ нақл, тарзи тасвири хос мебошанд. Дар онҳо воқеиятҳои муҳими ҳаёти дар иртибот бо қору пайқори одамони баруманд таҷассум гардидааст [ниг, 11].

Дар осори ба бунёди неругоҳи Роғун бахшидаи нависанда Раҷабалӣ Аҳмад воқеияти публитсистӣ бо ҳунари нигорандагӣ ё бадеият иртиботи ногустиранд дорад. Дар маркази чунин асарҳои ӯ инсон қарор дорад. Воқеаҳо ҳодисаҳо маҳз дар атрофи инсон ба амал меоянд, яъне барои пайдо гардидани роҳи ҳалли проблемаҳо нақши инсон назаррас аст. Таҷассуми симои қаҳрамон, овардани маълумоти тарҷумаиҳолӣ, нишон додани роҳи тайқарда ва фаъолияти пурсамари эшон дар бунёди иншооти ба ҳоҷагии ҳалқи ҷумҳурӣ муҳим, масъулиятшиносӣ дар ҷараёни кор ва ҳалли проблемаҳо, ҳамчун шахси мушкилнописанд ва мутахассиси кордон ҷилва додани қаҳрамон ба назари хонанда, тарзи муносибат бо зердастон ва шарик будан ба ғаму шодии коргарон аз махсусиятҳои очерки «Бахти Рӯзафзун»-и нависанда ба ҳисоб меравад, ки бевосита ба воқеияти тасвир иртибот мегардад. Чунин воқеиятро нависанда бо ҳунари маҳорати хос инъикос намудааст. Махсусияти дигари ҳунари нависанда дар он аст, ки дар зимни таҷассуми бунёди неругоҳи масъалаҳои ободониву бунёдкорӣ ва муносибати ҳуб бо мардуми одиро матраҳ менамояд [ниг, 3, С. 7-16; 20].

Қиссаи «Қафшергар»-и Равшани Маҳсумзод [7] аз нигоҳи интихоби мавзӯ, шеваи баррасиё тасвир ва сабку услуб хос аст. Аз оғози қисса мақсаду маром ва ҳадафи нависанда ҳис мешавад. Тарзи муносибат ба мавзӯ, равшанӣ амиқ ва вусъатноки назари муаллиф имкон дода, ки воқеиятҳои марбут ба қорзори НБО-и «Роғун» дар таҳқиқи бадеӣ намои худро буруз намоянд. Нависанда дар таҳқиқи бадеии масъала ва рангину ҷолиб гардонидани суҷаи қисса аз ҷузъиёти гуногун истифода карда, ба ин васила, аз як тараф, доманаи тасвир ва дараҷаи таҳлилҳоро баланд мебардорад, аз ҷониби дигар, ба алоқамандии мантиқии ҷузъиёти гуногун нуру мебахшад. Ин гуна муносибат ба муаллиф имкон додааст, ки образи қаҳрамонӣ асар воқеиву самимӣ офарида шаванд. Ба ин манзур, нависанда дар оғоз аз набудани барқ ва аҳамияти равшанӣ дар ҳаёт сухан ба миён

мегузорад ва бо нақли вазъи воқеъи зина ба зина ба асли мақсад мегузарад. Ӯ дар симои қахрамони қисса Баҳром Рустам мушкилоти бунёди НБО-и «Роғун»-ро аз зовияҳои гуногун баррасӣ карда, андешаҳои созандашро ба низоми муайян медарорад [ниг. 12].

Нависанда ба се марҳалаи таърихи бунёди НБО-и «Роғун»: замони Шуравӣ, ки ба бунёди НБО-и «Роғун» асос гузошта шуд; расидан ба Истиқлоли давлатӣ ва гирифтори чанги шаҳрвандӣ гаштани Тоҷикистон; таъмини сулҳу субот ва расидан ба ваҳдати милли дар кишвар, ки ба оғози дубораи корҳои сохтмонӣ имкон фароҳам овард, тавачҷуҳ намуда, дар заминаи нақли воқеоти мушаххас, истифода аз аносири ҳунари ва тасвирҳои ҷолиб фазо ва муҳити корзори сохтмони НБО-и «Роғун»-ро равшану бармало ба намоиш гузоштааст.

Мираҳмад Амиршоҳӣ чун рӯзноманигор ва нависандаи публитсист таҷрибаи зиёди корӣ дорад ва доир ба НБО-и «Роғун» очерку қисса, мақолаҳо ва гузоришҳои телевизионии зиёд таълиф намудааст. Аз ҷумла, дар матолибе, ки дар китоби «Армоншикани ҳазорсола» гирд омаданд, ҷаспу талоши мардони кори неругоҳ бо маҳорати хос инъикос ёфтааст. Дар асар, пеш аз ҳама, ба усули диалог симои муқтадирӣ муовини аввали сарвазирӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон Асадулло Ғуломов ба назар мерасад. Дар мусоҳибаи аввал бо номи «Олами муаммо» иртиботи неругоҳи Роғун ба соҳаи сайёҳии кишвар ва бунёди неругоҳи ояндаи дарёи Вахш – Шӯроб баррасӣ гардидааст. Вақте ки рӯзноманигор оид ба вазъи шаҳрсозӣ дар Роғун савол медиҳад, мусоҳиб ҷунин ҷавоб медиҳад:

«– Шарт ва зарур аст ва на танҳо барои энергетикҳо, инчунин шаҳр барои сайёҳон. Ман боварии комил дорам баъди бунёди баҳри Роғун ин мавзӯ ба яке аз зеботарин истироҳатгоҳҳои олам табдил хоҳад гашт» [1, с. 116-117].

Яке аз хусусиятҳои жанри мусоҳиба дар он аст, ки дар атрофи мавзӯи асосӣ масъалаҳои дигари ба мавзӯ алоқаманд низ баррасӣ мегардад. Хонанда аз мусоҳибаи мазкур оид ба таърихи неругоҳ аз замони Россияи подшоҳӣ, бунёди роҳҳои нав байни ноҳияҳои Нораку Рашт, кандани нақбҳои байни ноҳияҳои Сарихосору Балҷувон, Ёхсуву Тавилдара, ободсозии макбараи Бурхи Валӣ, миёни неругоҳҳои Нораку Роғун сохта шудани як неругоҳи дигар маълумот гирифта, ба ояндаи файзбори кишвар ба назари нек менигарад.

Як қисми калони асарро нигоштаҳое зери сарлавҳаи умумии «Аз Рӯзномаи Роғун» ташкил мекунад, ки муаллиф андешаҳои худро тавассути эпиграфу муқолаҳо ва қайдҳои рӯз тақвият медиҳад ва ғояи асосии ин қисмро таъкиди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки дар Мурочиатномаи он кас ба шаҳрвандони Тоҷикистон аз таърихи 5 январи соли 2010 омадааст, дар бар кардааст: «Доништа бошед, ки наҷотдандаи иқтисодиёту маънавиёти миллати тоҷик танҳо худи моем, дар ин роҳ ба ҷуз Худованд касе дигар моро бегаразона дастгирӣ нахоҳад кард» [1, с. 239] ва ҷолиб аст, ки ин фикри Пешвои муаззами миллатро бо андешаи роҳбарон, мутахассисон ва кормандони таҷрибадори неругоҳи Роғун, факту рақам ва далелҳо собит месозад.

Қисми асосии «Армоншикани ҳазорсола» бо сарлавҳаи «Дарси тарбиявӣ» анҷом меёбад, ки дар он фаъолияти се насли энергетикҳо – падари Неъматулло Зайдов, худи Неъматулло ва писари ӯ – Аслам дар неругоҳи Роғун инъикос ёфтааст. Хонанда, вақте аз баҳси директори генералии ҶСНК

«Тоҷикнақбсоз» Неъматулло Зайдов бо як тангназар арзишҳои сиёсӣ иҷтимоӣ неругоҳи Роғунро равшан дарк мекунад, аз ояндаи неки ватани худ ба ваҷд омада, барои фароҳам овардани фаровонии кишвар то метавонад, кӯшиш ба ҳарч медиҳад.

Китоби дигари М. Амиршоҳӣ «Ҳақими замон» ном дошта, мундариҷаи он дар асоси қору пайкори Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон дар бунёди Неругоҳи барқи обии «Роғун» шакл гирифтааст: «Бояд ба ҳақим будани Эмомалӣ Раҳмон ҳеч кас шак наёрад. Ӯ бузургтарин дарди миллат – кинаву кудурратро шифо бахшид. Ба ҷанги хонабарандози хонаводагӣ хотима дод, тоҷику тоҷикистониёнро ба ҳам оварду ба рушди аслии диёр эҳёи корхонаи бузурги замон, иншооти тақдирсози миллату меҳан асос гузошт. Бешубҳа ӯ ҳақими замон аст, ки баракаташ аз доди Худо сарчашма дорад» [2, с. 1].

Хусусан, маводи «Домони орзу»-и асар, ки ормони як пири хирадро бозгӯ мекунад, басо ҷолибу хотирмон аст. Вақте ки хариди сахмия оғоз меёбад, муйсафедде чору ним ҳазор сомониро, ки барои кафанпӯлиаш захира карда буд, барои сохтмони Роғун месупорад. Ӯ ба писараш, ки «шояд Роғун бунёд нашавад» гӯён падарро аз роҳ боздоштани мешавад, чунин ҷавоб медиҳад:

«– Хато мекунӣ, бачам, ин маротиба Роғунро ҳатман месозанд... Чизе ки ҳамин мардаки Эмомалӣ гуфт, ба қавлаш вафо кард... Ҳимнат баланд гир, бачам, Роғуна мо бо имкониятҳои худамон месозем» [2, с. 107].

Дар очерки сафари «Шаҳре дар афсона»-и Р. Ёрмуҳаммад масъалаи некуахлоқии сокинон ва сохтмончиёни шаҳри Роғун бардошта шудааст. Сафари муаллиф ҳамроҳи Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сурат гирифтааст. Ҳарчанд он замон вазъи шаҳри Роғун он қадар хуб набуд, вале суҳбати Сарвари давлат ба сокинони ин минтақа басо самимӣ ва боварибахш сурат гирифт, зеро аҳоли ба Президенти худ бовар ва эътимод доштанд ва медонистанд, ки ҳар як сухани он кас ҷанбаи амиқи воқеъ ва амалӣ дошта, руҳбахшу умедворкунанда аст. Махсусан дастурҳои Сарвари давлат ба ҷанд нафари бар асари заминларза аз хонаҳои истиқоматиашон маҳрумгардида симои Президенти мардумро равшан намоён месозад: «Сардори давлат дастур медиҳад, ки аҳолии ин деҳаҳо ба ҷойи беҳтаре кӯчонида шаванд, барои сохтмони манзили нав ба онҳо Ҳукумати ҷумҳурӣ кӯмак мерасонад. Манзилҳои бобоияшонро то анҷоми сохтмони ГЭС ба ихтиёри худашон гузоранд. Меваё ғаллаашонро бигиранд. Аммо дар ин деҳаҳо зистан хавфнок аст» [5, с. 2].

Агар дар очерки сафари Р. Ёрмуҳаммад дар қатори Президенти мамлакат оид ба шахсиятҳои маъруфи Неругоҳи барқи обии «Роғун» Камол Ҳамсариев ва Фатҳулло Буриев муҳтасар сухан равад, пас Мачид Салим дар мақолаи «Сайри Роғун» дар қатори Сарвари давлат қору амали Нурулло Шулашов ва ронанда Обидҷон Наимовро, ки бо таҷрибаи зиёди сохтмонӣ ба ин неругоҳ омадаанд, низ ёдовар шудааст. Нурулло Шулашов, чун директори генералии Ҷамъияти саҳомии шакли кушодаи неругоҳи Роғун бо қобилияти қордонии худ дар байни сохтмончиён маъруфият пайдо кардааст. Ҷолиби диққат аст, ки дар ҳар як мақолаву очекҳое, ки бо сохтмони Роғун бахшида шудаанд, симо ва нақши Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун бунёдгузори ин сохтмони азим ёдоварӣ мешавад. Дар мақолаи М. Салим ҳам чунин омадааст: «Нурулло Шулашов иброз дошт, ки маҳз ташаббускорӣ, иқдомҳои неки Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон буд, ки баъди ҷанд соли таваққуф дар неругоҳи барқи обии Роғун қор аз нав шурув

гардид. Ин сохтмони аср бо ҳидояту пешниҳоди Эмомалӣ Раҳмон ба майдони користон табдил ёфт» [16]. Мақола паҳлӯҳои гуногуни фаъолияти сохтмончиёро фаро гирифта, масъалаҳое, ки нависанда бардоштааст, хонандаро ба андешаи созандагӣ ҳидоят намуда, эҳсоси миллӣ ва ватандорӣ ӯро тақвият медиҳад.

Очерки Иноят Насриддин – «Раис» низ дар масъалаи интихоби ҳалли мавзӯ ва ба вучуд овардани симои мушаххаси персонажҳо ҷолиб аст. Нависанда бевосита очеркро аз фаъолияти меҳнати раиси нави шаҳри Роғун – Фатҳулло Буриев оғоз мекунад ва хонанда аз ваҳӯрии аввал раисро бо пӯшоки корӣ дар таҳхонаҳои биноҳои бисёррошонаи шаҳр ва муомилаи хуш ба зердастон дида, ба ӯ самимият пайдо мекнад. Аз ин ҷиҳат гуфтугӯро миёни Фатҳулло Буриев ва ҷонишини вазири вақти энергетикаи Тоҷикистон Г. Н. Петров овардан ба мақсад мувофиқ аст. Г. Н. Петров баъди як маҷлиси ҳукумат ба Буриев мегӯяд:

«– Ман ҳайронам, ки ба шумо ҳамин сохтмони Роғун чӣ зарурат дорад?

Фатҳулло Буриев аз шунидани ин сухан лаҳзае лолу ҳайрон монда бошад ҳам, боз ба хотири наранҷондани мӯйсафед нарм эрод гирифт:

– Георгий Николаевич, боварам намеояд, ки ҳамин гапро шумо мегуфта бошед.

Посухи Петров ба ин пурсиши нарми раиси шаҳри Роғун аз надомати аввала ҳам саҳттар буд:

– Аввал ҳамин будагиашро уҳда кун, баъд дар тақлиди қурбоққа ба наълзанӣ по мебардорӣ» [15, с. 370].

Нависанда ҳолати вазнини Буриевро аз шунидани сухани тоҳқиромези коркунӣ масъули ҳукумат басо муассир баён мекунад. Буриев баъди андешаи зиёд ба ҷунин хулоса меояд, ки муҳолифати Петровро тавассути рӯзнома ошкор созад ва ӯ мақолае навишта, дар «Народная газета» ҷоп мекунад ва дар он дар баробари бепоя ва таҳқиромез будани сухани Петров, то чи андоза барои ҷомеа зарурат доштани бунёди неругоҳи Роғун андешаронӣ мекунад, ба дараҷае ки ин мақола дар шаҳр ва гирду атрофи он аз даст ба даст газашта, боварии мардумро ба ояндаи нек меафзояд.

«Адибони мо, – навиштааст А. В. Луначарский, – дар чорҷӯбаи асари бадеӣ набояд аз ибрази «ман»-и публитсисташон ҳаросе дошта бошанд, зеро ҳар як образи онҳо ба сари худ ифшоғари як ғояи бузурганд, ё ғояи онҳо дар қолиби як образ намеғунҷад, дар паҳлуи сухани образнок онҳо ҳарфи ташвиқие доранд» [5, с. 153].

Дар очерки «Раис» низ «ман»-и муаллиф хеле фаъол аст ва ӯ гоҳ тавассути персонажҳо ва гоҳ бевосита дар сужети мавод ширкат меварзад. Баёни ҷузъи «аз деҳаи Гули Сурх 25 км тай карда, омадани мӯйсафеди Алимардон ва ёрӣ пурсидани ӯ барои тӯии писараш» ба муаллиф имоният медиҳад, ки ҳарчи зиёди шахсони дастрасро, ки боиси дар қарз ғутида, ба ҳамсоя тақлид кардани одамони нодор мегарданд, маҳкум намояд ва салоҳи корро дар маърифатнок кардани аҳоли донад.

Ҳамин тариқ, дар осори публитсистӣ бадеие, ки оид ба НБО-и «Роғун» баъди Мурочиати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби нависандагони публитсист дар матбуоти даврӣ ва китобҳои алоҳида ба таъб расидаанд, муаллифон дар баён ва инъикоси матолиб иштироки фаъол дошта, чун намояндаи афкори умум ба хонанда иртиботи комил пайдо мекунанд. Даҳолати фаъоли муаллифон боиси амикрафти мавзӯ ва мухтавои сиёсӣ иҷтимоӣ осор гардида, қишрҳои гуногуни ҷомеаро водор

мекунад, ки ба ин иншооти бузурги аср дурусттар шинос шаванд ва сари проблемаҳои он амиқтар андеша ронда, натиҷагирӣ намоянд.

Адабиёт

1. Амиршоҳӣ М. Армоншикани ҳазорсола. – Душанбе, 2014. – 480 с.
2. Амиршоҳӣ М. Ҳақими замон. – Душанбе, 2015. – 214 с.
3. Аҳмад, Р. Роғун – бахти рӯзафзун. – Душанбе: Рӯшноӣ, 2003. – С.7-16
4. Ёрмуҳамад Р. Шаҳре дар афсона // Чумхурият. – 2002. – 15 июн.
5. Луначарский А. В. Основы позитивной эстетики // Собр. Соч. – Т. 7. – М.: Художественная лит-ра, 1967. – С. 103-184.
6. Махсумзод Р. Наср дар маҷаллаи / Р. Махсумзод // Садои Шарқ. – 2016. – №4. – С. 88-86.
7. Махсумзод Р. Кафшергар / Р. Махсумзод. – Душанбе, 2024. – 232 с.
8. Муродӣ М. Б. Воқеияти замон ва публицистикаи тоҷик. – Душанбе: Аржанг, 2022. – 304 с.
9. Муродӣ М. Инъикоси Неругоҳи Роғун дар адабиёт // Садои Шарқ. – 2022. – № 9. – С.111-123.
10. Муродӣ М. Таҳқиқи публицистии НБО-и “Роғун” [Матн] // Паёмномаи фарҳанг. – 2023. – №2. – С. 83-95.
11. Муродӣ М. Таҳқиқ ва тасвир дар очеркҳои Бахтиёр Муртазо // Паёмномаи фарҳанг. – 2024. – №1. – С. 93-103.
12. Муродӣ М., Охунзода Н. Пайванди ду ҳақиқат // Маорифи Тоҷикистон. – 2024. – №9. – С. 53-56.
13. Муртазо Б. Нурофарин Б. Муртазо. – Душанбе: Адиб, 2022. – 228 с.
14. Мусо Ш. Достони Роғун / Ш. Мӯсо. – Душанбе: Адиб, 2015. – 360 с.
15. Насриддин И. Раис. Наврӯзи Роғун. – Душанбе, 2010. – С. 363-372.
16. Салим М. Сайри Роғун// Адабиёт ва санъат. – 2010. – 11 феврал.
17. Тошматов Ҷ. Кашшофони Роғун. – Душанбе: Адиб, 2011. – 176 с.
18. Тошматов Ҷ. Орзу дорам, ки... // Адабиёт ва санъат. – 2009. – 30 декабр.
19. Тошматов Ҷ., Шукуров М. Ситораҳои раҳшон. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 256 с.
20. Чумъаев, М. Тасвири бунёдкорҳои азим дар публицистикаи тоҷик. – Душанбе: Истеъдод, 2023. – С.99-103.
21. Чумъаев М. Маҳорати нависанда Ҷ. Тошматов дар истифодаи воситаҳои забон // Бозтоби бунёди иншоотҳои азим ва ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон дар публицистикаи муосир. – Душанбе: Истеъдод, 2024. – С. 222-242.

**Муроди Мурод,
Кучарова Насиба**

ВОПЛОЩЕНИЕ РОГУНСКОЙ ГЭС В ПУБЛИЦИСТИКЕ ПИСАТЕЛЕЙ

В статье рассматриваются публицистические и художественные произведения о Рогунской гидроэлектростанции, созданные в период независимости Таджикистана, с стороны писателей публицистов.

Исследование показывает, что в первое десятилетие XX века по инициативе Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона строительство масштабной ГЭС “Рогун” набрало новый темп. Писатели и публицисты уделяли вниманию в процессе этого грандиозного строительства и создали многие произведения.

В данной статье рассматриваются произведения писателей-публицистов Дж. Тошматов, Ш. Муса, Б. Муртазо, Р. Ахмад, М. Амиршахи, Р. Ермухаммеда и других, которые в течение нескольких лет строительства “Рогунской ГЭС” стало главной темой их творчества.

Произведения этих авторов обладают высоким духом патриотизма, трудолюбия и творчества. Несмотря на то, что объект исследования и описания в этих трудах одинаковы, они различаются с точки зрения выбора темы и постановки проблемы, уровня эмоций и познания, степени анализа, мастерства и художественного воображения.

Авторы в отражении и изображении поле битвы Рогунской ГЭС использовали различные способы публицистического творчества. Такое отношение привело к разнообразию в отражении различных сторон строительства и глубокому размышлению над важными вопросами этого грандиозного сооружения.

Такие произведения не только знакомят читателя с процессом строительства ГЭС “Рогун”, но и их содержание помогает понять национальные ценности, образовательную и социальную сущность этой огромной ГЭС, прививая тем самым дух созидания.

Ключевые слова: ГЭС «Рогун», независимость Таджикистана, глава государства, очерк, публикация, писатель-публицист, строительство, объекты, материалы, национальные ценности, отражение, изображение, проблема, характер.

**Murodi Murod,
Kucharova Nasiba**

THE EMBODIMENT OF THE ROGHUN HYDROELECTRIC POWER STATION IN WRITERS' JOURNALISM

This article explores journalistic and fictional works about the Roghun Hydroelectric Power Station, written during the period of Tajikistan's independence, from the perspective of literature and journalism. The study shows that in the first decade of the 20th century, at the initiative of the Leader of the Nation, the His Excellency Emomali Rahmon, the construction of the large-scale Roghun Hydroelectric Power Station gained new momentum. Writers and journalists paid attention to this grandiose construction process and created numerous works.

This article examines the works of writers and journalists J. Toshmatov, Sh. Muso, B. Murtazo, R. Ahmad, M. Amirshohi, R. Yormuhammad, and others, for whom the construction of the Rogun Hydroelectric Power Station became the main theme of their work for several years. The works of these authors exude a high spirit of patriotism, hard work, and creativity. Although the subject of research and description in these works are the same, they differ in their choice of topic and problem statement, the level of emotion and knowledge, the degree of analysis, skill,

and imagination. The authors used a variety of journalistic techniques to reflect and depict the life of the Rogun Hydroelectric Power Station.

This approach led to a diverse depiction of various aspects of the construction and a profound reflection on the important issues of this colossal structure. These works not only introduce the reader to the construction of the Roghun Hydroelectric Power Station, but also help them understand national values and the educational and social essence of this enormous hydroelectric power station, thereby instilling a spirit of creation.

Keywords: Roghun Hydroelectric Power Station, Tajikistan's independence, head of state, essay, publication, writer-publicist, construction, objects, materials, national values, reflection, depiction, problem, character.

Маълумот дар бораи муаллифон: Муродӣ Мурод Бердӣ – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 724025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17, E-mail: murodi-65@mail.ru Тел.: (+992) 934-25-15-32

Кучарова Насиба Аламхоновна – номзади илмҳои филологӣ, докторанти кафедраи матбуоти факултети журналистикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Рӯдакӣ 17, E-mail: kucharova_nasiba@mail.ru. Тел.: (+992)988-49-80-80.

Сведения об авторах: Муроди Мурод Берди – доктор филологических наук, профессор кафедры печати Таджикский национальный университет. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. E-mail: murodi-65@mail.ru Тел.: (+992) 934-25-15-32

Кучарова Насиба Аламхоновна – кандидат филологических наук, дактарант кафедры печати факультета журналистики Таджикский национальный университет. Адрес: 734025, Република Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, E-mail: kucharova_nasiba@mail.ru. Тел.: (+992) 988-49-80-80.

Information about the authors: Murodi Murod Berdi – doctor of philology, professor of the department of printing of the Tajik national University. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E - mail: murodi-65@mail.ru Phone: (+992) 934-25-15-32

Kucharova Nasiba Alamhonovna – candidate of Philology, PHD, Department of Print, Faculty of Journalism Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17, E-mail: kucharova_nasiba@mail.ru. Tel.: (+992) 988-49-80-80.

ТДУ:81.2точик-4+07+05+008+37точик+002+659.132

Мирзоева Матлуба

ДОИР БА БАЪЗЕ НУҚСОНҲОИ ЗАБОНӢ ДАР МАТБУОТИ ДАВРИИ ТОЧИК

Дар мақола баъзе нуқсонҳои забонӣ дар матбуоти даврии тоҷик – риоя нагардидани меъёрҳои забони адабии тоҷик, истифодаи нодурусти воҳидҳои луғавӣ, сохторҳои сарфиву наҳвӣ, галатҳои услубӣ, ҳамчунин корбурди ғайримеъриӣ истилоҳоту калимаҳои иқтибосӣ мавриди омӯзиши қарор гирифтааст.

Таъкид мешавад, ки матбуоти даврӣ ҳамчун яке аз воситаҳои муҳими ташаккули афкори ҷамъиятӣ ва завқи забонии ҷомеа масъулияти бузург дар ҳифз ва рушди забони миллӣ бар дӯш дорад.

Омилҳои асосии зуҳури ҷунин норасоиҳо равандҳои ҷаҳонишавӣ, таъсири густурдаи забонҳои бегона, суръати баланди истеҳсоли маводи иттилоотӣ, коҳиши ёфтани сатҳи таҳрири касбӣ ва норасоии мутахассисони забоншинос дар идораҳои расонаӣ мебошад. Безътиной ба меъёрҳои забонӣ метавонад боиси коста гардидани мақоми иҷтимоии забони тоҷикӣ гардад.

Дар мақола паёмадҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва маърифатии норасоиҳои забонӣ дар матбуоти даврӣ баррасӣ шуда, аҳамияти баланд бардоштани масъулияти забонии рӯзноманигорон, муҳаррирон ва кормандони ВАО таъкид мегардад. Дар поёни таҳқиқ роҳҳо ва тавсияҳои амалии беҳтар намудани сифати забонии матолиби расонаӣ, таҳқими назорати забонӣ, истифодаи меъёрҳои адабӣ ва баланд бардоштани сатҳи касбияти рӯзноманигорон пешниҳод мешаванд.

Калидвожаҳо: забони адабии тоҷик, матбуоти даврӣ, нуқсонҳои забонӣ, меъёрҳои забон, фарҳанги суҳан, ВАО, таҳрири матн, таъсири забонҳои бегона, худшиносии миллӣ.

Матбуоти даврӣ яке аз воситаҳои асосии ташаккули худшиносии ва маданияти нутқи омма аст. Бинобар ин, забони матбуоти даврӣ бояд ба меъёрҳои забони адабӣ қатъиян мувофиқ бошад. Безътиной нисбат ба ин қоидаҳо ҳамчун нуқсон қабул карда мешавад. Фаровонии нуқсонҳои грамматикӣ услубӣ нуфузи матбуотро паст мекунад. Хусусияти асосии забони матбуот дар он аст, ки бояд сода ва дар айни замон, намунаи забони адабӣ бошад. Вале содақунонии забони матбуот маъноӣ одӣ шудани суҳан ва ба забони кӯчаву бозор баробар кардани онро надорад. Ҷунонки академик Муҳаммадҷон Шакурӣ таъкид мекунад: “Баъзеҳо байни сода кардани забон ва одӣ шудани суҳан фарқ нагузоштаанд. Ҳол он ки одӣ шудани тарзи ифода барои баёни матлабҳои ҷиддӣ ҳалал мерасонад” [12, с. 35].

Яке аз иқдомҳои хуби рӯзномаҳои ҷумҳуриявӣ ин аст, ки баъзе маводи матбуоти русиро тарҷума карда, хонандаи тоҷикро бо ахбори ҷаҳон ошно месозанд. Вале на ҳамаи тарҷумаҳо бомуваффақиятанд. Нуқсонҳои зиёде дар натиҷаи тарҷумаи сунъӣ ба ҷашм мерасад. Сабаби ин, аз як тараф, маҳдудияти вақту хусусияти очилии кори рӯзнома бошад, аз тарафи дигар,

дар савияи пасти донишу малакаи бархе аз рӯзноманигорон аст. Ин қабил ғалатҳоро шартан ба гурӯҳҳои зерин чудо намудем: **1.Тарҷумаҳои сунӣ.** Ба ин гурӯҳ калимаю ибораҳои дохил мешаванд, ки ба забони тоҷикӣ айнан тарҷума нашуда, бояд муодили онҳо пайдо карда мешуданд, чунки “онҳо на танҳо аз ҷиҳати маъно, балки аз ҷиҳати шакл ва сохтори дохилӣ низ ба калима наздик мешаванд” [2, с.76]:

*Васоити ахбори омма ва хусусан телевизион, метавонад дар дигар кардани ахлоқи ҷомеа **нақшии калидӣ** дошта бошад (18, №41, 2024). Пас аз анҷоми сохтмон роҳи оҳани мазкур ба яке аз **самтҳои калидии таъминот** барои муоҳидаи зарбӣ дар Афғонистон мубаддал гардид (15, №40, 2024).*

Дар мисолҳои боло “**нақшии калидӣ**” ва “**самтҳои калидӣ**” тарҷумаи «ключевые роли» ва «ключевые направления»-и русист. «Ключевые роли» ва «ключевые направления» ибораҳои рехта буда, онҳоро калима ба калима тарҷума кардан имконнопазир аст. Мебоист эквиваленти (муодил) он, ки дар забони тоҷикӣ “**нақшии асосӣ**” ва “**самтҳои муҳим**” аст, истифода мешуд.

Калимаи «ключ» дар забони русӣ маънои асли ва маҷозӣ дорад. Сифати «ключевой» дар заминаи маънои маҷозӣ сохта шуда, дар “Луғати русӣ – тоҷикӣ” асосӣ, муҳим [7, с. 393], дар “Фарҳанги русӣ ба форсӣ” калидӣ, ҳассос тарҷума шудааст [8, с. 223]. Пас “ключевой” ба забони тоҷикӣ бояд асосӣ ё муҳим тарҷума шавад.

Қобили зикр аст, ки калидӣ тарҷума шудани ключевой-и русӣ яке аз нуқсонҳои ҷонсаҳт буда, тайи солҳои зиёд арзи вучуд дошт ва он ба ғалати ом мубаддал гаштааст. Зиёда аз ин, калимаи калидӣ ба вожаи “**меҳварӣ**” иваз шудааст:

*Дар баробари пайдоиши меъёрҳои танзимкунандаи муносибатҳои иҷтимоӣ худшиносии инфиродӣ **нақшии меҳварӣ** касб кардааст (18, № 31, 2024).*

Ё: Имрӯз писарам Маҳмадҳаким бо **пайраҳаи ман қадам гузоштааст** (18, № 31, 2024).

Дар ин мисол ВФ-и русии “идёт по моим стопам” айнан тарҷума шуда, дар забони тоҷикӣ ба як таъбири сунӣ мубаддал гаштааст. Тарзи дурусти ин ҷумла:

*Имрӯз писарам Маҳмадҳаким аз паси ман рафта истодааст мебошад. Мисолҳои дигар: Ёд дорам, ҳангоми он мулоқоти фаврӣ Ислоҳ Каримов аз ман пурсид: “Ҷаноби сафир, Шумо дарҳол баъд аз тарқиши назди сафоратхонаи Исроил (дар Тошканд) **қадами хатарнок** гузоштед – ба вазъи муташанниҷ нигоҳ накарда, аз баромади худ дар донишгоҳи Фарғона даст нақашидед (15, № 40, 2016) “Қадами хатарнок”- тарҷумаи таҳтуллафзии «опасный шаг»-и русист. Дар ин ҷумла ибораи мазкур ба маънои кори хатарнокро ба анҷом расонидан омадааст.*

2. Тарҷумаҳои ғалат дар натиҷаи дуруст сарфаҳм нарафтани ба маънии калима:

*Ёддошти тафохум байни Департаменти мониторинги молиявии Бонки миллии Тоҷикистон ва Маркази гузоришҳои трансаксионии молиявӣ ва аналитикии Индонезия дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи мубодилаи маълумотҳои молиявии кашшофӣ вобаста ба **шустушӯӣ маблағҳо** ва маблағгузориҳои терроризм ба имзо расид (18, №31, 2024).*

”Шустушӯйи маблағҳо” тарҷумаи таҳтуллафзии ибораи рехтаи русии «смывание денег» мебошад, ки маъноаш гайриқонунӣ аз худ намудани маблағҳои бегона аст. Мисоли дигарро аз назар мегузаронем: *Яке аз масъалаҳои, ки диққати тамоми нишастагони конфронсро ба худ ҷалб намуд, ин “фирори мағзҳо” мебошад (18, № 41, 2024).*

“Фирори мағзҳо” тарҷумаи ҳарф ба ҳарфи воҳиди фразеологии русии «утечка мозгов» аст, ки ба маънои аз кишваре рафтани мутахассисони баландхтисос, олимони истифода мешавад. Дар ҳар ду мисоли дар боло овардашуда ҳам аз айнан тарҷума кардани воҳидҳои фразеологӣ хонандаи тоҷик ба чизе сарфаҳм намеравад (рӯзнома дастраси оммаи васеи сатҳи донишу фаҳмишашон гуногун аст). Азбаски таъбирҳои мазкур муодили тоҷикӣ надоранд, онҳо на ба тарзи калка, балки бояд мазмунан оварда мешуданд. Чунки агар ин таркибҳо “дар шакли ё инкорӣ ё тасдиқӣ имконияти бештар истифода шудан дошта бошанд, интонатсияи тобеъ дар ин навъи ҷумлаҳо” [6, с. 7] имконияти фаротар дорад”. Мисоли дигар:

Мумкин ки равам?”- пурсидам аз вазири корҳои хориҷӣ, ки дар барам менишаст. Ё бо табассуми сабук сар ҷунбонд, ки назирӣ ба анҷом расид.

Ё: Агар барои беҳбудии он чора андешид, ин **мавқеи Чопнро хеле сабук мекард** (15, № 40, 2024).

Дар ҳар ду мисол ҳам калимаи *сабук*, ки тарҷумаи *лёгкий* - русист, нодуруст шарҳ дода шудааст. Он дар натиҷаи ба маънои маҷозии калимаи “*лёгкий*” дуруст сарфаҳм нарафтани рӯзноманигор сар задааст. Агар дар мисоли аввал “*лёгкая улыбка*” ба маънои “*табассуми малех*” омада бошад, дар мисоли дуюм “*облегчать позицию*” маънои “*қулай шудани мавқеъ*”-ро дорад. Чунонки дидем, сабаби нуқсони мисолҳои боло интихоби нодурусти калима аст. Дар дақиқ баён намудани фикр интихоби калимаи мувофиқ аз аҳаммият холӣ нест, зеро маҳорати рӯзноманигорро аксаран аз интихоб ва истеъмоли дурусти калима муайян мекунанд. “Интихоби калима яке аз вазифаҳои муҳим ва душвори рӯзноманигор аст. Мубҳамӣ ва носаҳеҳӣ дар ин амал норавост” [1, с. 43]. “Безътиной ба интихоби калимаи матлуб, ба эътибор нагирифтани тафовути маъноии калимаҳо боиси носаҳеҳ ва тираифода ёфтани мақсад мегардад” [3, с. 35]. **3. Афтидани калима.** Ғалати дигаре, ки дар маводи тарҷумашудаи рӯзномаҳо ба ҷашм мерасад, афтидани калимаҳои алоҳида аст. Чунончи: *Аз 8 – уми июли соли равон дар **Кашири ишғолӣ** соати комендантӣи шадид ҷорӣ шудааст (15, № 40, 2024).*

Дар мисоли мазкур ибораи “*Кашири ишғолӣ*” хатост. Шакли дурусти ин ибора “*Кашири ишғолишуда*” мебошад. Ин ғалат дар натиҷаи афтидани феъли ёвари “*шудан*” ба амал омадааст. Мисоли дигар: *Маҷаллаи америкоии “Дисковер” огоҳ мекунад, ки пирокинез (худ аз худ даргирифтани одамони) имрӯз на маҳсули тахайюлотӣ одамони алоҳида, балки ... **хатарнокест** ва барои ин чанд мисол овардааст (14, № 26, 2024).*

Дар ин мисоли овардашуда калимаи “*беморӣ*” афтидааст. Дар ҳар ду мисол ҳам афтидани калимаҳои ҷудоғона боиси тирагӣ дар ифодаи матлаб гаштааст.

4. Ҷумлаҳои таҳриргалаб. Ин навъи ғалат яке аз нуқсонҳои машҳур аст, ки қариб дар ҳамаи нашрияҳо ба назар мерасад. Чунончи:

1. *Ҳамонро ӯ бепарво мегашту гумон дошт, ки кирдори ҷинояткоронаши пайкӯр мешавад* (15, № 40, 2024).

2. *Агар роҳи Ёш – Хоруг сохта намешуд, он ободию он зиндагӣ, ки имрӯз мардуми Мурғоб доранд, дар доираи хаёл ҳам намегунҷид* (18, № 31, 2024).

3. *Имрӯз на фақат аъзои ҲХДТ, балки бештари шаҳрвандони ҷумҳури маҳз туфайли ҳамин наширия ба масъалаи норавшани худ **рушиной меёбанд*** (18, № 31, 2024).

4. *Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар поёни музокираи ҳайатҳои расмӣ аз Президенти Ҷумҳурии Индонезия Ҷоко Видодо **даъват ба амал овард**, ки дар вақти барояшон мувофиқ ба Тоҷикистон сафари расмӣ анҷом диҳанд* (18, № 31, 2024).

5. *Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон **таъкид бар он дошт**, ки Тоҷикистон пайваста **кӯшиши ба харҷ медиҳад**, робитаҳои иқтисодиву тиҷоратии худро бо ҳамаи мамлакатҳои дӯст **тақвият бахшида**, ба **рушду тараққиёти** бештару хубтар ноил гардад* (18, № 31, 2024).

Ин ҷумлаҳоро гаштаю баргашта хонем ҳам, маъние ҳосил карда наметавонем, зеро аз русӣ ҳарф ба ҳарф тарҷума шудаанд.

Ҳақ ба ҷониби академик М. Шакурӣ аст, ки дар ин маврид навиштааст: “Тарҷумаи ҳарф ба ҳарф бадтарин тарҷумаҳо ва кори беҳунартарин тарҷумонҳост. Аммо аз ҷӣ сабаб бошад, ки матбуоти мо ҳамеша оғӯш кушода, ба пешвози чунин тарҷумаҳо медавад” [12, с. 25].

Боиси хушнудист, ки дар ҷумҳурии мо пайваста нашрияҳои нави хусусиву озодандеш ба фаъолият шуруъ мекунанд, аммо, мутаассифона, забони баъзеи онҳо ба меъёри забони адабӣ ҷавобгӯ нест.

1. Бештарини ғалатҳо дар забони баъзе нашрияҳо аз **интиҳоби нодурусти калима** сар мезанад. Рӯзноманигорон ба маъноӣ як қатор вожаҳо сарфаҳм нарафта, бе он ки тафсирашонро аз луғат ёфта, бовар ҳосил кунанд, истифода мебаранд. Чунончи:

*Ман маҷбур шудам, **ӯро аз асли кор бархурдор** намоям* (18, №7, 2024).

Калимаи **бархурдор** дар луғат ба маъноӣ **бахраманд, хушқол, хуррам, бахтиёр** омадааст (3, 153). Муаллиф дар ин мисол ба ҷойи калимаи **воқиф** (**огоҳ**), бе он ки ба маъноӣ калима сарфаҳм равад, **бархурдорро** истифода намудааст. Чанд мисоли дигар:

*Дигар ҳеч **гоҳ** ба ин гуна **иқдом** даст наметанам* (17, №9, 2024).

Маъноӣ калимаи **иқдом қадам** аст, яъне **қадам гузоштан дар коре, шуруъ намудан ба коре** (албатта кори нек) [4, с. 35]. Ин калима дар забони тоҷикӣ ба маъноӣ **ташаббус, кори нек** низ ба кор бурда мешавад. Азбаски воҳиди фразеологии “**даст задан**” амали густохона ва манфино ифода мекунад, бо калимаи **иқдом** услубан таносуби маъноӣ надорад ва бо он васл намешавад.

*Рӯзҳо **масруфи** кор мебошам* (17, №9, 2024).

Дар ин мисол ба ҷойи калимаи **машғул – масруф** кор фармуда шудааст, ки бемавқест. Маъноӣ **масруф сарфкардашуда** аст [9, с. 651].

Чӣ насле? Забон ба дурӯғ кушода, ба дурӯғгӯйӣ устод гашта ва хаста намешаванд аз фиребиданҳо. Тири *мухлис* аст забонашон, алҳазар! (14, №51, 2024).

Мухлис ихлосманд аст, ки ба тир ҳеҷ таносуби маъноӣ пайдо карда наметавонад.

Баъзан рӯзноманигор вожаи даркорино ҷустуҷӯ намекунад ва ба ҷойи он калимаи дигарро истифода мебарад, ки дар натиҷа мазмуни ҷумла хароб мегардад:

Падару модар ба пуррагӣ умедашонро аз фарзандон канда, худро танҳои танҳо ва *меваи беҳосил* мешуморанд (14, №49, 2024).

Ҷумла мантиқан ғалат аст, зеро *мева* худ ҳамон *ҳосил* аст. Дар он ба ҷойи ин калима вожаи *дарахтро* интиҳоб кардан лозим буд.

Инак, се рӯз мешуд, ки ҳатто бурдае нон *таомул* накарда будам (14, №10, 2024).

Таомул дар луғат ба маънои *расму одат, анъана* омадааст [10, с. 325]. Муаллиф ба ҷойи вожаи *тановул*, ки *маънои истеъмол кардани гизоро* дорад, ин калимаро кор фармудааст. Калимаҳои иқтибосии арабии *таомул* ва *тановул* аз ҷиҳати таркиби овозӣ монанд буда, маъноҳои тамоман гуногунро ифода мекунанд. Чунин калимаҳоро *наздикталаффуз* ё *паронимазия* меноманд.

Манижабону духтараки *ҷустуҷӯкор*, *суханишинос*, инсони қадрдон, шахсияти нотақдор аст (17, №19, 2024).

Дар ин мисол *ҷустуҷӯкор* калимаи сунъӣ ва ғалат буда, ба ҷойи *ҷӯянда* истифода шудааст. Калимаи *суханишинос* ҳам шояд ба ҷойи *сухандон* ё *ширинсухан* омада бошад.

Лекин ман *дақиқ* медонистам, агар *қисматат* бо ягон зани дар хусну ҷамол беҳамто ё дорой сад ҳунар *пайдо мебуд* ҳам, ту айб ёфта, *чанҷол барпо менамудӣ* (14, №29, 2024).

Дар ин ҷо калимаи *дақиқ* ва феълҳои таркибии *пайдо будан*, *барпо намудан* ғалат кор фармуда шудаанд. На *дақиқ*, балки *аниқ* ё *равшан* дарк мекунанд ё медонанд. *Қисмати* касе ҳам бо каси дигар *пайваст мешавад*, на *пайдо*. *Чанҷолро* низ *барпо намекунад*, *чанҷол мебардоранд*, *чанҷол мекунанд*, зеро *барпо* дар луғат “*барқарор, бунёд кардан, сохтан*” шарҳ ёфтааст.

2. Ғалати дигаре, ки дар саҳифаҳои матбуот ба назар мерасад, *интиҳоби нодурусти феълҳои ёвар* аст:

Ин зани ҳалим барои савоб шабу рӯз ба Сафарбӣ ҳамроҳӣ карда, дар нигоҳубини кӯдак донишу маҳораташро *дарег намедонист*. (17, №6, 2024).

Дар мисоли боло объекти амал – *маҳорат* талаб мекунад, ки калимаи *дарег* бо феъли *доштан* васл шуда, феъли таркибии *дарег доштан* ҳосил шавад. *Дарег доштан* маънои *худдорӣ кардан аз додан* ё *сарф намудани чизе* дорад [9, с. 331]. Дар адабиёти классикӣ ҳам ин феъли таркибӣ маҳз дар ҳамин шакл истифода шудааст, на *дарег доништан*:

Як сари мискин чӣ бошад, к-аз шумо *дорам дарег*,

Гар дилу ҷон аст, он ҳам бод қурбони шумо (Шоҳин).

Дар мисолҳои зерин ҳам ба ҷойи феълҳои ёвари *кардан* (*фароҳам кардан*) – *фароҳам овардан*, *гаштан* (*рост гаштан*) – *рост шудан*, *сохтан* (*барпо сохтан*) – *барпо кардан* истифода мешуданд, матлаб табиӣ ифода меёфт:

Ва таҳрими Тоҷикистон, ки бо мақсади вазнинтар кардани аҳволи иҷтимоии мардум сурат мегирад, барои онҳо ҳамин фурсати деринтизорро *фароҳам мекунад* (15, №26, 2024); Ман ин хоҳиши ўро рад накарда, *розӣ гаштам* (15, №9, 2014); Дар журналистикаи кишварҳои гуногун *барпо сохтани* чунин озмунҳо як кори муқаррарист (15, №9, 2024).

3. Нуқсони дигаре, ки дар саҳифаҳои баъзе рӯзномаҳо ба чашм расид, дар *сохти калима* аст. Чунончи, дар мисолҳои зерин *ҳайроनावор* ба ҷойи *ҳайрон*, *эҳтиромона* ба ҷойи *бо эҳтиром*, *нишонавор* ба ҷойи *чун нишона*, *фиребидан* ба ҷойи *фиреб кардан* (*додан*) истеъмол шудааст:

Ман аз пасаш дар назди дар то паноҳ шуданаш *ҳайроनावор* нигаристам (17, №6, 2024); ...аз кӯча ҷавони хушқаду қомат ва зебоне *эҳтиромона* салом дода, гузашта рафт (16, №11, 2024); Чашмони калон – калони осмонгунашро бо сафи мижгонҳои тиллоранг ў аз модар *нишонавор* гирифта буд (13, №13, 2024); Моҳбӣ саҳарии барвақт аз хона баромада рафт, зеро шавҳараш дар сари қаҳр барои *фиребиданиш* ўро торсакие зада буд (14, №13, 2024).

4. Дар *истеъмоли воҳидҳои фразеологӣ* низ нуқсон дида мешавад. Дар забони тоҷикӣ ибораҳои рехтаи маъруфи *худро ба нодонӣ задан*; *дасту дили касе ба коре нарафт*; *забони касе намегардад*; *ба даҳони мардум афтодан* мавҷуданд, вале ифодаҳои *худро ба нодонӣ гирифтани*; *дасту пойи касе ба коре нарафт*; *забони касе напечид*; *сақичи даҳони мардум шудан*; *риштаи хомӯширо вайрон кардан* ба назар ғайритабӣ менамоянд:

Ман *худро ба нодонӣ гирифта* гуфтам (№17, 2024); Ҳамсари бечорааш аз ғами ҷудои ў рӯзи дароз оху шеван карда мегашт. Ғайри гиря *дасту пояш ба коре намерафт* (17, №51, 2024); Баъзеи дигар ... боз ба корҳои даст мезананд, ки ба баён кардани он *забони инсон намепечад* (14, №14, 2024); Мехост *риштаи хомӯширо* Мехрангез *вайрон бикунад* (13, №10, 2024).

Воҳидҳои фразеологӣ забони адабӣ дар гуфтугӯ вариантҳои пайдо мекунанд, ки ба меъёри забон ва ҳусни баён созгор нестанд.

5. Дар забони рӯзномаҳо бештари нуқсонҳо дар *сохтори ҷумлаҳои мураккаби тобеъ* ба назар мерасанд, яъне як ҷумлаи мураккаб ба тарзи сунъӣ ба ду ҷумлаи содаи мустақил табдил дода мешавад.

Чунон ки устод Б. Камолитдинов қайд кардаанд: “*Дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ сарҷумла аз лиҳози сохтори наҳвӣ мустақилияти нисбӣ дошта бошад ҳам, аз ҷиҳати мазмун ҳамеша барои шарҳу пурра кардани он ба ҷумлаи пайрав ниёз дорад. Ҷумлаи пайрав мазмуни нисбатан том дорад, вале аз лиҳози сохтори наҳвӣ номукамал аст, бинобар ин, ҷумлаи мураккаби тобеъро ҳеч гоҳ ба ду ҷузъи мустақил ҷудо кардан мумкин нест*” [3, с. 151]. Муқоиса кунед: Дар ҳалли мушкилотатон маслиҳати дуруст дода метавонад. *Чунки* оқил ва дурандеш аст (17, №51, 2024); Ман фикр кардам ва розӣ шудам. *Зеро* илоҷ надоштам (16, №7, 2024); Боз се соли талхи зиндагиам бо ин мард гузашт. *Ҳарчанд* ки муносибати нек надоштем (13, №41, 2024).

6. Нуқсони дигар, ки дар рӯзномаҳо мушоҳида шуд, *ғалат кор фармуда шудани пешоянду пасоянд* аст. Маълум аст, ки, агар пешоянду пасояндҳо дар мавқеи худ истифода шаванд, фикр саҳеҳ ва равшан, дар акси ҳол матлаб тира ифода хоҳад шуд:

Ҳамин ки бекор мондам, аз ту фикр мекунам (14, №9, 2024). Дар ин ҷумла, феъли таркибии *фикр кардан* саволи *дар бораи кӣ* ё *чиро* талаб мекунад. Пас, дар ин мисол ҳам бояд на пешоянди *аз*, балки *дар бораи* кор фармуда мешуд.

Дар мисолҳои зерин ҳам ба ҷойи пешоянди *ба – аз*, ба ҷойи *дар – ба* бояд истеъмом мешуданд:

Мақсад *ба* нома навиштани ман дар он аст, ки Хусрав ҳамеша ҳафтавори “Оила”- ро мутолиа мекунад (14, №51, 2024); Дар дигар ҷой ман ўро дарёфт карда наметавонистам, зеро ягон маротиба *дар* ҷустуҷўи вай нарафта будам (16, №10, 2024).

Дар ин мисол низ ба ҷойи пешоянди *ба* пасоянди – *ро* оварда шудааст:

Чунайдулло ўро кучое мебарду нақлҳои аҷоибу ғароиб менамуд, ки Аҳмад сарфаҳмашон *ро* намерафт (14, №31, 2024). Дурусташ ... *ба* онҳо сарфаҳм намерафт.

7. Ғалати дигар дар забони матбуот *такрори маънӣ* мебошад, ки як навъи пургўйист. Чунончи:

Ҳамроҳ ду моҳ кор карданду бо 800 доллар ва *зару зевари тиллоӣ* ба хона баргашт (17, №35, 2024).

Дар матни боло калимаи *зар* муродифи *тилло* буда, зевар маснуоти ороишӣ, ки аксар аз метали тилло сохта мешавад. Пас, чӣ ҳолат ба истифодаи вожаи *тилло*?

Ё худ:

Дар як ҷойи ҳамвор ва *пур* аз сабззор нишаста, аз ман хоҳиш намуд (14, №19, 2024).

Пасванди – *зор* фаровониро ифода мекунад ва ҳолат ба истифодаи калимаи *пур* нест. Ё *пур аз сабза* гуфтан лозим аст, ё *сабззор*.

8. Яке аз ғалатҳои машҳури забони матбуот ва ҳатто овезаҳо (плакатҳо) – и кўча *ин* – ҳои зиёдатӣанд. Дар ҷумлабандии забони русӣ ҳангоми корбасти хабарҳои номӣ ҷонишини ишоратии *это (ин)* истифода мешавад, ки он хилофи қоидаҳои грамматика маҳсуб намеёбад. Масалан: Жизнь – это общение (Ҳаёт муошират аст).

Бо таъсири забони русӣ баъзе рўзноманигорони мо ҳам ҷонишини ишоратии *ин* – ро истифода мебаранд, ки он ба ягон қоидаи грамматикаи забони тоҷикӣ созгор нест, алаҳусус агар дар ҷумла банди хабарии *аст* мавҷуд бошад. Дуруст аст, ки ҷонишини ишоратии *ин* баъзан дар ҷумла бо мақсади *таъкид* кор фармуда мешавад. Аммо дар мисолҳои зерин ин ҳолат мушоҳида намешавад:

Хоксорӣ *ин* заминӣ будан аст (17, №41, 2024); Проблемаи асосии мактабҳои мо *ин* норасоии кадрҳои баландхаттисос мебошад “(13, №16, 2024).

9. Ғайр аз ин, дар баъзе ҳафтаномаҳои мо ҷумлаҳои ҳам вомехўранд, ки **мантиқан хароб** буда, бори маънӣ намекашанд. Чунончи:

Ў яқбора *хандаро аз даруни худ бо овози баланд сар дод* (14, №10, 2024); Камтар баъд *ранги рўяш ҷояширо гирифт* (13, №19, 2024); Агар шуҷоат доред, ки ба ў наздик шавед, биравед ва бубинед, *забони ҷисмонии ў чӣ мегўяд* (18, №14, 2024); - Не, то ҳол чизе нагуфтаам! – *суханаи аз даҳонаи канда – канда ҷавоб дод* (15, №18, 2024).

Дар ҳамаи мисолҳои боло фикр муғлақ баён шудааст ва ин хоси забони тоҷикӣ нест. Ба ибораи дигар гӯем, қалам ба дасти беқаламон афтодааст.

Адабиёт

1. Винокуров В.Н. Работа над словом. / В.Н. Винокуров, под ред. Окурокова А.З.. – М.: Политиздат, 1974. – С.43.
2. Воҳидов, А. Баъзе мулоҳизаҳо оид ба як навъи воҳидҳои фразеологии гӯйиши тоҷикони Самарқанд / А. Воҳидов // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои филологӣ. – 2025. – №1. – С. 72-79.
3. Камолитдинов Б. Ҳусни баён / Б. Камолитдинов.– Душанбе: Маориф, 1989. – 220 с.
4. Камолитдинов, Б. Меъёри забони адабӣ ва меъёри забони матбуот / Б. Камолитдинов. – Душанбе, 2015. – 68 с.
5. Камолитдинов, Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд / Б. Камолитдинов. – Душанбе, 2015. – 135 с.
6. Мирзоева М.Ҷ. Нақши воситаҳои грамматикӣ дар шаклгирии маъноӣ шарт дар ҷумлаҳои мураккаб // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои филологӣ. – 2024. – №3. – С. 5-12.
7. Русско-таджикский словарь. – М.: Русский язык, 1985, с. 393.
8. Русско-персидский словарь. – М.: Русский язык, 1986, с. 223.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Ҷ.1. – М., 1969. – 951 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Ҷ. 2. – М., 1969. – 925 с.
11. Холиқназар, Ҷ. Ғалат менависем / Ҷ. Холиқназар. – Душанбе, 2003. – 143 с.
12. Шакурӣ, М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақома дорад / М. Шакурӣ. – Душанбе, 2005. – 367 с.

Манбаъҳо

13. Адабиёт ва санъат – 2020-2024.
14. Оила – 2020-2024.
15. Тоҷикистон – № 40, 2016-2024.
16. Чархи гардун – 2020-2024.
17. Қавонони Тоҷикистон – 2020-2024.
18. Минбари халқ – 2020-2024.

Мирзоева Матлуба

НЕКОТОРЫЕ ПОГРЕШНОСТИ ПЕРЕВОДА В ПЕЧАТИ

В статье речь идёт о некоторых погрешностях в языке печати и способы их устранения. Особо подчеркивается, что перевод некоторых русских материалов способствует ознакомлению широкой аудитории новостями мира. Однако не все переводы безупречны, так как переводимые конструкции не соответствуют природе таджикского языка. Анализ фактических материалов статьи свидетельствует о том, что буквализм является врагом перевода. А также в статье анализированы многочисленные

примеры из языка таджикской периодической печати. Автор находит погрешности и их разделяет в подгруппах, таких как: лексические погрешности, фразеологические, словообразовательные и синтаксические. Исходя из проделанного анализа автор приходит к выводу, что журналист не имеет права на халатное отношение к языку своего народа.

Ключевые слова: язык печати, стиль изложения, лексико-стилистические, фразеологические особенности, перевод, погрешности перевода, печать, язык, буквализм, соответствие, новости, единицы языка.

Mirzoeva Matluba

LINGUISTIC ERRORS IN THE PRESS AND THEIR CORRECTION

This article examines common linguistic errors in the language of the press and explores ways of addressing them. Particular attention is given to the role of translation, especially from Russian, in disseminating international news to a broad audience. While translation contributes to informing readers about global events, not all translations are of high quality, as translated structures often fail to correspond to the norms and characteristics of the Tajik language.

The study demonstrates that excessive literalism represents a major obstacle to effective translation. Through the analysis of materials from Tajik-language periodicals, the author identifies a range of recurring errors and classifies them into several categories, including lexical, phraseological, syntactic, and word-formation errors.

Based on this analysis, the author concludes that journalists bear a professional responsibility to preserve and respect the norms of their native language. Careful attention to linguistic accuracy and stylistic appropriateness is essential for maintaining the quality and credibility of the press.

Keywords: translation, translation errors, press language, literalism, linguistic norms, lexical errors, syntactic errors, stylistics, Tajik language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоева Матлуба Чаҳонгирова – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, д.и.ф., профессори кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабии факултети журналистика. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 935-06-40-64, *E-mail:*

Сведения об авторе: Мирзоева Матлуба Джахангирова – Таджикский национальный университет, д.ф.н., профессор кафедры стилистики и литературного редактирования факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 935-06-40-64.

Information about the author: Mirzoeva Matluba Jahangirovna – Tajik National University, PhD, Professor of the Department of Stylistics and Literary Editing at the Faculty of Journalism. Address: 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. Phone: (+992) 935-06-40-64.

ТДУ:002+07+05+654+191+621.396.2+008+37тоҷик

Муқимов Муҳаммадӣ,
Сухробӣ Мирзоалӣ

ТИПОЛОГИЯИ РАДИОШУНАВОНИИ МУОСИРИ БАЙНАЛХАЛҚӢ БА ЗАБОНИ ФОРСӢ

Дар мақола типологияи радиоҳо барои форсизабонон ва махсусиятҳои онҳо баррасӣ шудааст. Маълум карда шудааст, ки радиоҳои форсизабони олам аз радиоҳои кишварҳои форсизабон, радиоҳои байналхалқии форсизабон, радиоҳои форсизабони давлатҳо ё созмонҳои алоҳида ва радиоҳои қавмӣ (муҳоҷирони форсизабон) иборатанд.

Дар мақола беиштар фаъолияти бахши тоҷикӣ, форсӣ ва дари радиоҳои байналхалқии Радиоҳои “Озодӣ”, “Фардо”, “Садои Амрико”, расонаҳои Би-Би-Си, “Мавҷи Олмон”, “Спутник”, Радиои байналхалқии Чин, Радиои байналхалқии Ҷопон, бахшҳои форсизабони радиоҳои давлатҳои Туркия, Озорбойҷон, Арманистон, Исроил, радиои масеҳиён барои форсизабонон ва радиоҳои қавмӣ форсизабонон дар Австралия ва ИМА таҳлил гардидааст. Аз ҷумла, соли 2025 дар Филадельфия радиои тоҷикии “Самарқандиён” таъкид гардид. Муайян карда шуд, ки дар сад соли охир таъсиси расонаҳо барои миллатҳои бегона, бахусус форсизабонон хеле густариш ёфтааст. Феълан зиёда аз 20 кишвар барои форсизабонон барномаҳои радиои, телевизионӣ ва контентҳои интернетӣ паҳн менамоянд. Дар ҳамин ҳол, бархе аз кишварҳо, ба монанди Арабистони Саудӣ ва Исроил ба маблағгузориҳои махфии расонаҳои хабарии форсӣ муттаҳам мешаванд.

Дар раванди таҳқиқ ҳамчунин маълум шуд, ки радиоҳои байналхалқии форсизабони ИМА ва Британияи Кабир беиштар ба бурдани ҷанги иттилоотӣ ва тарғибот барои форсизабонон машғул буда, фаъолияти радиоҳои байналхалқии Русия, Чин, Ҷопон ва Арманистон барои муаррифии дастовардҳои худ ба форсизабонон ва таҳкими робитаҳо бо ин кишварҳо равона гардидаанд. Мубориза барои гасби фазои иттилоотии кишварҳои форсизабон ва мағзишҳои форсизабонон дар саросари олам ҳамона идома дошта, кишварҳои Исроил ва Туркия ба мисли ИМА дар ин самт беиштар фаъол гаштаанд.

Калидвожаҳо: Радиои форсӣ, Би-Би-Си, Радиои Озодӣ, Спутник, Садои Амрико, Радиои Фардо, Радиои Байналмилалӣ Чин, Радиои Байналмилалӣ Ҷопон, тоҷикӣ, форсӣ, дарӣ, Радиои “Самарқандиён”.

Радиоҳои байналхалқӣ дар фазои иттилоотии кишварҳои форсизабон мавқеи намоён доранд. Инчунин давлатҳои абарқудрат, баъзе давлатҳо ва созмонҳо мехоҳанд дар сарзаминҳои сукувати форсизабонон нуфузи бештар дошта бошанд ва дар ташаккули афкори форсизабонони олам таъсири худро гузоранд. Дар миёни радиоҳои байналхалқӣ радиои Би-Би-Си аввалин шуда бахши форсии худро таъсис додааст. Дигар радиоҳои форсизабони хоричӣ ва байналхалқӣ баъдан пайдо шуданд. Радиоҳои форсизабони оламро метавон ба намудҳои зерин тақсим намуд:

1. Радиоҳои давлатҳои форсизабон.
2. Радиоҳои форсизабони байналхалқӣ.

3. Радиоҳои форсизабони давлатҳо ва ё созмонҳои алоҳида.

4. Радиоҳои муҳоҷирони форсизабон.

Ба **радиоҳои давлатҳои форсизабон** радиоҳои Эрон, Тоҷикистон ва Афғонистон дохил мегарданд. Пахши барномаҳо бо забони форсӣ дар радиоҳои ин кишварҳо барои муаррифии кишварҳо ба ҳамзабонон, барқарор намудани робита бо ҳамватанони бурунмарзӣ, ҳифзи арзишҳои миллий ва ҳимояи манфиатҳои миллий нигаронида шудаанд. Масалан, Ҷумҳурии Исломии Эрон ба 35 забон, аз он ҷумла, форсӣ ва дарӣ барнома дорад. Инчунин ба забони иврит барои яҳудиҳо барнома пахш менамояд. Радиошунавонӣ дар Эрон соли 1926 оғоз гардида, соли 1946 бахши русии он таъсис ёфт. “Бахши радиошунавонии хориҷии Эрон расман соли 1956 ба фаъолият оғоз намуд”[15]. Радиошунавонӣ расман дар Тоҷикистон аз 10 апрели соли 1930 шуруъ шудааст. Радиошунавонии хориҷии Тоҷикистон аз 16 октябри соли 1949 ба забонҳои дарӣ ва форсӣ аз Идораи барномаҳои бурунмарзии Радиои Тоҷикистон оғоз гардида, ҳоло бо номи радиои «Овози тоҷик» идома пайдо кардааст, ки ҳамарӯза бо 8 забон барнома пахш менамояд. Радиошунавонӣ дар Афғонистон соли 1925 ба забонҳои пашту ва дарӣ оғоз ёфта, соли 1931 ба забонҳои англисӣ, фаронсавӣ ва ҳиндӣ низ барномаҳо пахш гардиданд. Радиошунавонии хориҷии Афғонистон расман соли 1951 шуруъ шуда, ба забонҳои урду, дарӣ, пашту, англисӣ, фаронсавӣ, олмонӣ, русӣ ва арабӣ ба роҳ монда шуда буд. Моҳи майи соли 1987 ба забони форсӣ аз ҳудуди Афғонистон барои Эрон Радиои коммунистии «Садои меҳнаткашони эронӣ» ба фаъолият шуруъ карда буд. «Солҳои 1997-1998 дар қаламрави Афғонистон радиои «Садои Тоҷикистони озод» фаъолият мекард, ки ба гуруҳҳои муҳолифини тоҷик таалуқ дошта, бо забони тоҷикӣ ва русӣ барои Тоҷикистон барномаҳо пахш мекард» [8].

Замина барои **радиоҳои форсизабони байналхалқӣ** дар давраи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ гузошта шуд. Британияи Кабир «28 декабри соли 1940» [4, с. 13] аз тариқи радиои Би-Би-Си ба пахши барномаҳои форсии худ шуруъ намуд. Иттиҳоди Шуравӣ 23 июни соли 1941 ба пахши барномаҳои худ барои кишварҳои Ховари Миёна ва Наздик оғоз намуд. Аввалин барномаҳои понздаҳақиқатнаи «Радиои Маскав» аз аҳбори Совинформбюро иборат буд. Сабаби ба Эрон таваҷҷуҳ намудани Иттиҳоди Шуравӣ ва Британияи Кабир дар он буд, ки роҳбарияти олмони фашистӣ кӯшишҳои истифода аз ин сарзаминро ба муқобили онҳо дошт. Вазъият дар моҳи сентябри соли 1941 дигаргун гашт, Британияи Кабир қисми ҷанубӣ ва СССР қисми шимолии Эронро ба таҳти назорати худ дароварданд, то Олмон ба он ҷо роҳ наёбад. «Дар ин давра ҳаҷми барномаҳои форсии «Радиои Маскав» ба як соат расонда шуд, ки муҳтавои онро маводи Совинформбюро ташкил медод [1]. Ҳаҷми барномаҳои форсии «Радиои Маскав» баъдан ба 3 соат дар як шабонарӯз расонида шуда, дар замони инқилоби исломӣ дар Эрон радиои мазкур ба муқобили ҳукумати шохии Эрон ва ИМА тарғибот бурд. Барномаҳои «Радиои Маскав» барои Афғонистон соли 1957 ба забони пашту оғоз гардид ва аз моҳи апрели соли 1967 барномаҳо ба забони дарӣ илова шуд.

Баъд аз анҷоми Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ масъалаи таҳти таъсири худ даровардани Эрон ва Афғонистон барои абарқудратҳо хеле муҳим гардид ва дар ин росто тарғибот барои форсизабонон густариш ёфт. Британияи Кабир ва ИМА дар ин масъала хеле фаъол гаштанд. Баъзе аз радиоҳои

байналхалқӣ бахшҳои тоҷикӣ, дарӣ ва форсӣ таъсис доданд, вале бархе аз онҳо танҳо бахши форсӣ кушоданд.

Бахши форсии радиои Би-Би-Си дар муддати 82 соли фаъолият ба яке аз расонаҳои писандидатарини форсизабонон табдил ёфт, вале расман 31 марти соли 2023 баста гардид. Бахши ҷаҳонии Би-Би-Си хабар дод, ки бо бастани радиҳои форсӣ ва арабӣ солона 28,5 миллион фунт стерлинг (35 миллион доллар) сарфа менамояд. Ҳоло телевизиони форсии Би-Би-Си, сомона ва саҳифаҳои он дар платформаҳои гуногун фаъолияти густурда доранд.

Муҳаққиқ Муқимов М. аз таҳқиқи чандинсолаи радиҳои Аврупои озод “Озодӣ”, “Осиёи озод”, “Садои Амрико” ва дигар расонаҳои тарғиботи ИМА ба хулоса омадааст, ки давлати мазкур “ба 61 забони миллӣ ва ба 125 кишвари дунё чанги иттилоотии густурда мебарад” [5].

«Садои Америка», Радиои “Озодӣ”, Радиои “Афғонистони озод” ва Радиои “Фардо” аз расонаҳои амрикоие мебошанд, ки ба забонҳои тоҷикӣ, дарӣ ва форсӣ тарғиботро ба Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон ба роҳ мондаанд ва онҳо таҳти назорати Оҷонсии ИМА оид ба ВАО-и глобалӣ (USAGM) фаъолият доранд. Ҳоло «Садои Амрико» тавассути «Садои Америка 365» (VOA 365) барои Ҷумҳурии Ислонии Эрон тарғиботи шабонарӯзӣ мебарад.

Радио «Озодӣ» дуҷумин расонаи форсизабони ИМА аст, ки бо забони форсӣ Радиои “Фардо” ва бо забони тоҷикӣ Радиои “Озодӣ”-ро созмон додааст. «Моҳи декабри соли 2002 бахши форсӣ муштарақан бо Радиои «Садои Америка» барои Эрон Радиои «Фардо»-ро таъсис доданд. Аввали соли 2002 Радиои «Озодӣ» барои дастгирии нерӯҳои низомии ИМА пахши барномаҳои ҷаҳонӣ барои Афғонистон шуруъ кард» [5]. Радиои «Афғонистони озод» аз соли 2002 фаъол аст.

Радиои «Фардо» барои Ҷумҳурии Ислонии Эрон ба таври шабонарӯзӣ ахбор, мусиқӣ ва маводи таҳлиро пахш менамояд. Радиои мазкур мавзӯҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ иттилоъ дода, барномаҳои хунарӣ, варзишӣ ва мусиқӣ низ пахш мекунад ва дар шабакаҳои иҷтимоӣ низ саҳифа дорад. Масъулини Радиои “Фардо” аз маҳбубияти расонаи мазкур ифтихор намуда, онро “расонаи форсизабонони дунё” [6, с. 281] низ муаррифӣ мекунад.

Радиои “Спутник” аз Федератсияи Русия ба забонҳои форсӣ, дарӣ ва тоҷикӣ барномаҳои радиои ва контенти чандрасонаиро дар платформаҳои гуногун пешниҳод менамояд. “Спутник” ҷойгузини “Радиои Маскав” ва “Голос России” мебошад. Радиои мазкур сомонаҳои чандрасонаӣ дошта, бо радиҳои амрикоӣ рақобати зиёд дорад. Сомонаи форсии радиои “Спутник” ба ду бахши бузург - Эрон ва Афғонистон тақсим мешавад. Сомонаи тоҷикӣ он ба хати кирилӣ фаъол аст. Радиои “Спутник” барои таҳқиқи робита ба Ҷумҳурии Ислонии Эрон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Афғонистон бештар талош дорад ва инро дар фаъолияти худ тарғиб менамояд.

Бахшҳои форсӣ инчунин дар Радиои Байналхалқии Чин, NHK World Radio Japan, «Франс Медиа Монд» ва “Мавҷи Олмон” мавҷуданд. Ҳукуматҳои Чин ва Ҷопон тавассути радиҳои байналхалқии худ бештар ба муаррифи кишварҳои худ, фарҳанг ва иқтисодиёти худ машғул буда, меҳондоронро рақобатӣ худ бо дигар давлатҳо аз он ҷумла, кишварҳои форсизабон бештар намоёнд.

Радиоҳои форсизабони давлатҳо ва ё созмонҳои алоҳида

Дар баробари кишварҳои абаркудрат баъзе давлатҳо бахши форсиро дар радиоҳои худ ташкил намуданд. Чунин радиоҳо барои бурдани тарғибот дар байни форсизабонон, муаррифии кишвар ва тарғиби сиёсати давлатҳои алоҳида барои форсизабонон мебошад. Инчунин давлатҳои рақиб тавассути чунин радиоҳо ҷанги иттилоотиро алайҳи форсизабонон анҷом медиҳанд. Аз миёни кишварҳои форсизабон аз ҳама бештар нисбат ба Эрон чунин ҳамлаҳои иттилоотӣ роҳандозӣ мегарданд. Мисоли ин радиои форсизабони Исроил аст.

Радиошунавонӣ ба забони форсӣ дар Исроил аз соли 1949 [9] ва ба шеваи яҳудии бухороӣ аз соли 1975 оғоз шудааст. Аз моҳи майи соли 1957 бахши форсии радиои Исроил фаъолият дорад. Давлати Исроил тавассути радио нисбат ба Эрон ҷанги иттилоотии фаъол мебарад. Дар ин самт бештар ба муҳолифони ҳукумати Эрон минбар дода мешавад. Дар шароите ки Эрон ва Исроил ба ҳам бархурди ҳарбӣ намуданд, тарғибот дар радиои мазкур авҷ гирифта, иттилооти ғаразнок зиёд интишор мегардад.

Ба истиснои бахши форсӣ Исроил радиошунавонии хориҷиро ба дигар забонҳо дар мавҷи кӯтоҳ соли 2013 қатъ карда, нимаи моҳи майи соли 2017 антенаҳои мавҷҳои кӯтоҳро нобуд кард. Мавҷи радиои “Садои Исроил” аз маркази Явне, шаҳре дар наздикии Тель – Авив паҳш мегардид. Ҳоло Исроил радиошунавонии хориҷии худро дар мавҷҳои миёна аз шаҳри Явне боз эҳё намуд. ««Галей Сахал» радиои қувваҳои мусаллаҳи Вазорати муҳофизати Исроил буда, аз аввали соли нави 2024, дубора дар мавҷҳои миёна ва якбора дар ду басомад - дар мавҷи асосӣ - 1287 кҲс (бо иқтидори 100 кВт) ва дар мавҷи 945 кҲс, ки соли 2005 паҳши барномаҳо дар соли 2005 қатъ карда буд, ба паҳши барномаҳо шуруъ кард [2].

Давлати дигаре ки барои форсизабонон тарғибот мебарад ин Туркия аст. 18-уми майи соли 2015 шабакаи байналмилалӣ TRT World ба кор шуруъ кард. «Аз моҳи январи соли 2022 ТРТ бо 41 забон барнома паҳш мекунад, 18 шабакаи телевизионии миллӣ ва байналмилалӣ, 19 радио ва платформаҳои хабарии рақамиро дар бар мегирад» [3]. ТРТ дар интернет вебсайти худро www.trt.net.tr ба туркӣ ва забонҳои дигар дорад.

Шабакаи давлатии радио ва телевизиони Туркия, рӯзи сешанбе 17 декабри соли 2024 ба таври расмӣ бахши форсии худро оғоз кард. Мудири кулли ТРТ Зоҳид Собачӣ бар аҳамияти забони форсӣ дар густариши робитаҳои фарҳангӣ ва минтақавӣ таъкид кард. Вай иброз намуд, ки «ТРТ-и форсӣ ҳадафи таҳкими равобити туркҳо ва форсизабонро ба унвони як минбари муътамад дорад» [16].

Ҳарчанд ҳадаф аз ташкили телевизиони форсиро пайванди муштараки фарҳангӣ, густариши ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамкорӣ номида бошанд, дар асл Туркия иқтидори ҳарбӣ ва иқтисодии худро вусъат дода, сарзаминҳои қаблии Империяи Усмониро барқарор ва нуфузи худро дар Эрон, Афғонистон ва Осиёи Марказӣ мустаҳкам намудан мехоҳад. Телевизиони форсӣ барои амалӣ намудани чунин ҳадафҳо барои Туркия хидмат хоҳад кард.

Арманистон яке аз давлатҳои дигаре аст, ки паҳши радиоро ба забони форсӣ ба роҳ мондааст. «Радиои Ереван дар ибтидои мавҷудияти худ (солҳои 20-30) ба забонҳои арманӣ, русӣ ва туркӣ ва қисман ба курдӣ

барнома пахш мекард [7]. Ба ғайр аз арманӣ, Радиои ҷамъиятии Арманистон ҳоло ба 14 забон, аз ҷумла форсӣ ва курдӣ барнома пахш менамояд. Сомонаи Радиои ҷамъиятии Арманистон ба забони форсӣ низ фаъол буда, рубрикаи алоҳидае бо унвони «Эрон» дорад, ки тамоми рӯйдодҳои Эрон ва ҳамкориҳо бо ин кишвар дар ин бахш ҷой дода мешавад. Арманистон ва Эрон равобитаи хуб доранд ва ҷониби Арманистон тавассути радиои форсӣ ба таҳкими ин робитаҳо талош дорад.

Пахши барномаҳои хориҷии "Радиои Боку" бори нахуст 20 июли соли 1941 ба қор даромад. То солҳои 80-ум ҳаҷми барномаҳои хориҷӣ аз Боку дар як шабонарӯз тақрибан шаш соатро ташкил меод, ки аз он 45 дақиқа барои барномаҳои форсӣ буд. Тақрибан соли 2018 пахши мавҷи миёнаи радиои «Садои Озарбойҷон» қатъ шуд ва ин радио танҳо дар моҳвора ва интернет боқӣ монд.

Ба ғайр аз радиҳои давлатҳои алоҳида боз созмонҳои динӣ низ барои форсизабонон радио таъсис доданд. Радиои ҷаҳонии порсӣ - Persian World Radio намунаи радиои динӣ мебошад. Ташкилоти масеҳии «Миссион нетворк нус – MNN Радиои ҷаҳонии порсиро таъсис дод» [21] Радиои мазкур як радиои онлайнӣ форсӣ буда, ба шунавандагони Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон нигаронида шудааст. Шабакҳои мазкур барномаҳои динӣ ва мусиқӣ пахш мекунад. Радиои ҷаҳонии порсӣ ба забонҳои англисӣ, порсӣ, туркӣ, афғонӣ ва тоҷикӣ саҳифаи интернетӣ дорад, ки бештар подкастҳои радиоиро ҷой додаст. Соли 2017 Радиои Trans World (TWR) (радиои таблиғоти насронӣ) аввалин барномаро бо номи “Умеди занон” барои бонувони эронӣ дар студияи Истанбул таҳия намуд. Ташкилҳои шуъбаи махсуси форсӣ дар соли 2017 оғоз ёфт. Дар соли 2020 аввалин студияи радиои мазкур дар шаҳри Ялова, қисмати шимолу ғарбии Туркия ташкил карда шуд. Дар соли 2021 студияи мазкур ба шаҳри Анқара интиқол дода шуд. «Бо оғози ҳамкорӣ байни Радиои ҷаҳонии Порс ва Радиои Шима Кристиан дар Туркия афзоиши фаъолияти радиои мазкур мушоҳида мешавад» [11]. Дар соли 2023 студияи нав дар Анқара кушода шуд. Баъд аз шуруби ҳамкорӣ бо радиои Петра Медиа радиои мазкур маводи таблиғотии худро афзоиш дода, ба тавлиди видеоконтент ва таъсиси саҳифаҳо дар шабакаҳои иҷтимоӣ гузашт.

Радиҳои муҳоҷирони эронӣ

Муҳоҷирати форсизабонон дар миёнаҳои асри 20, давраи инқилоби исломии Эрон, ҷангҳои ҷандинсолаи Афғонистон ва авзои пасазшӯравии Тоҷикистон дар саросари олам авҷ гирифт. Дар кишварҳои Аврупо, ИМА, Канада, Русия ва дигар кишварҳо ҷамъиятҳои форсизабонон таъсис ёфтанд. Ҷиҳати ҳифзи анъанаҳои миллӣ ва хуввияти худ ҷамъиятҳои мазкур ва афроди алоҳида ба таъсиси матбуот, радио ва телевизионҳо иқдом намуданд. Ҳамзамон давлатҳои пазираандаи муҳоҷирон барои боз ҳам бештар тарғиб намудани қонун ва тартиботи худ, мутобиқ гаштани муҳоҷирон ба он ҷомаҳо барои таъсиси ВАО-и қавмӣ мусоидат намуданд. “Дар зери мафҳуми ВАО-и қавмӣ мо расонаҳои дар назар дорем, ки барои ақаллиятҳои миллӣ ва қавмӣ (ВАО-и қавмӣ, муҳоҷирӣ, ҷамъиятҳои миллӣ ба забони хориҷӣ) нигаронида шудаанд”[10].

Ҳоло берун аз сарзаминҳои аслии истиқомати форсизабонон радиҳои барои муҳоҷирони форсизабон таъсис дода шуданд. Ҷунин радиҳои дар

Австралия, Канада, ИМА ва дигар кишварҳо фаъоланд. Аз чумла, дар Австралия радиоҳои муҳочирони форсизабон амал менамоянд.

Ассотиатсияи пахши этникии Квинсленд бо номи Radio 4EB як пахшкунандаи чамбиятӣ аст, ки дар чанубу шарқи Квинсленд ҷойгир аст. 4EB аз декабри соли 1979 пахш карда мешавад. «14 майи соли 2011 Радио 4EB шабакаи рақамии GLOBAL-ро оғоз кард, ки ба мусиқии ҷаҳонӣ ва анъанавӣ, инчунин нашрҳои нав бо забонҳои гуногун, инчунин барномаҳои иттилоотии бисёрзабона ва англисӣ нигаронида шудааст» [14].

Гурӯҳи форсӣ аз 12 июли соли 1991 дар Радиои 4EB ба пахши барномаҳо шуруъ кардааст. Дар мавҷи 98.1 FM аз тариқи Радиои 4EB барномаҳои «Мано бешно» ва «Навои дил», дар шабакаи глобалии радиои мазкур радиои «Чакома» ва радиои «Меҳрбону» ба забони форсӣ пахш мегарданд.

Барномаи радиои «Мано бешно» аз тарафи як гурӯҳи дӯстон ҳар рӯзи сешанбе соати 20:00 таҳия мегардад. Дар барнома онҳо дар бораи мавзӯҳои мухталиф, аз қабилӣ хабарҳои муҳими ҳафтаи гузашта, рӯйдодҳои варзишӣ, илм, рӯйдодҳои сиёсӣ ва фарҳангӣ, шеърӯ адаб, муаррифии китоб, муҳокимаи намоишгоҳҳо ва дигар рӯйдодҳои шаҳри Брисбен суҳбат ва мусиқиву ҳикояҳои кӯдакона пешниҳод мекунанд. Инчунин, оид ба масъалаҳои гуногуни тиббӣ, мунтазам коршиносон ва табибони муҳими Брисбен дар барномаҳо даъват карда мешаванд, то ба муҳочирони форсизабон маслиҳатҳо диҳанд.

«Навои дил» барномаи дигар дар Радиои 4EB аст. Ин барнома бар пояи эътиқоди фарҳангии форсӣ ва таблиғи ахлоқи хирад, ахлоқ ва ҳуқуқи башар аст. Ҳар як барнома масъалаҳои тандурустӣ, бозёфтҳои илмӣ, адабиёт, технология, санъат, мусиқӣ, кино, таърих ва саводнокии забони англисиро дар бар мегирад.

Дар омодагории барномаи мазкур муҳаррирон Ситора Мотиян, Марям Кия, Парвин Азимӣ, Парвона Мадихӣ, Ҳамиди Риёҳӣ, Ромин Аттариён, Насрин Моваҳид, Шаҳрозод Кошонӣ, Шахло Пагоутан, Аида Алихошим, Воҳид Амирӣ, Саид Табатабой, Парвона Бирак, Ҷавод Рағиб, Муҷтаба Бесантан, Пеймон Некназар саҳм мегузоранд.

Паём як барномаи иттилоотӣ ва оғоҳӣ буда, ҳар рӯзи чумбаи дуҷум пахш мешавад. Ин барномаи форсӣ аз панҷ бахши муҳими аслии иборат аст, ки аз чумла: Ҳамсафарӣ, хабарӣ, фароғатӣ, иттилоот ва омӯзиш. «Ҳамсафарӣ» аз ахбори иҷтимоӣ ва сиёсӣ иборат буда, хабарҳои ватанӣ, маҳаллӣ ва байналмилалиро дар бар мегирад. Инчунин сурудҳои нав, ҳаҷв ва мусоҳибаҳо шунавонида мешаванд. Барномаҳои «Мано бешно» ва «Навои дил» дар сомонӣ мазкур подкастҳои худро низ ҷой медиҳанд.

Радиоҳои «Чакома» ва «Меҳрбону» дар низмои Радиои 4EB мақоми глобалӣ доранд, яъне онҳо барои аудиторияи васеъ пешбинӣ шудаанд. Радиои «Меҳрбону» бо ҳадафи баҳсу таҳлили мавзӯҳои марбут ба замон таъсис ёфтааст. Ин барномаи радио майл ба эҷоди тафриқаандозии гендерӣ надорад. Инчунин ҳеҷ гуна ҳаракатҳои чамбиятиро, ба монанди феминизмро дастгирӣ намекунад. Бо вучуди ин, радиои «Меҳрбону» кӯшиш мекунанд, ки дастовардҳо ва комёбиҳои замонро муаррифӣ намояд. Радиои «Меҳрбону» бо вожаи пурмаънои “акси садои замон” [12] дар бораи замон мавод пахш мекунанд.

Ин барномаи радиои дар авохирӣ соли 2015 бо ташаббуси Воҳиди Фозил оғоз шуда, моҳи январӣ соли 2016 расман ба паҳши барномаҳо шуруъ кард ва аз он замон то кунун пай дар пай дар рӯзҳои сешанбе як барномаи яксоати ба забони форсӣ таҳия менамояд.

Дар радиои этникии 4ЕВ ҳар рӯзи душанбе соати 22:00 барномаи радиои аз гурӯҳи форсӣ бо номи «Чакома» паҳш мегардад. Дар барномаи мазкур ашъори шоирон манзури шунавандагон мегардад. Дар барнома кӯшиш мекунанд, ки баъзе маъно ва ғояҳои шеърҳо ба шунавандагон фаҳмонанд. Ҳамчунин чанд мусиқии ҷолиб ва матолиб ё китобҳо ба забони форсӣ мешунавонанд.

Дар ИМА низ ВАО-и этникӣ зиёд аст ва дар штати Филадельфия ИМА соли 2025 радиои тоҷикӣ таъсис ёфт, ки радиои «Самарқандиён» [19] ном дошта, аз ҷониби тоҷикони самарқандии муқими ИМА ташкил шудааст. Радиои мазкур ҳар рӯзи шанбе дар мавҷи АМ 860 аз соати 13:00 то 13:30 нашр мешавад. Нахустин барномаи радиои «Самарқандиён» 12 апрели соли 2025 паҳш гашт ва подкасти барнома дар сомона ҷой дода шуд. Дар аввалин барнома ровӣ Далер Ҳомидов ва раиси ҷамъияти самарқандиёни Амрико Ҳаким Раббимпур атрофи аҳамияти таъсиси радиои тоҷикӣ, масъалаи ҳифзи хуввияти миллӣ, тарғиби адабиёт ва фарҳанги миллӣ ба наслҳои нав, таҷлили ҷашнҳои миллӣ ва ҳамгироӣ бо ҷомеаи ИМА суҳбат намуданд. Дар барнома ҳам ровӣ ва ҳам мусоҳиби ӯ ташкили радиои тоҷикони самарқандии Амрико танҳо барои ҳифзи забон, фарҳанг ва адабиёти худ маънидод намуда, таъкид карданд, ки онҳо «ягон кӯшиши сепаратистӣ ва миллатгароӣ надоранд» [18]. Радиои тоҷикии «Самарқандиён» 11 майи соли 2025 ютубканали худро бо номи «Samarkandian» [17] боз намуд ва рӯзи 12 май 5 наворро нашр кард.

Бояд қайд кард, ки WWDB АМ 860 радиои тичоратиест бо сигнали тавоноӣ 10,000 ватт дар тамоми водии Делавер рӯзона барнома паҳш менамояд. WWDB барномаҳои фароғатӣ ва иттилоотиро пешниҳод мекунанд, ки фарҳанги миллатҳои сокини Филадельфияро инъикос мекунанд. Ҳамчунин иттилооти молиявӣ, эълонҳо дар бораи амволи ғайриманқул, ободонии хона, рӯйдодҳои ҷорӣ, барномаҳои фароғатӣ ва хабарӣ бо забонҳои полякӣ, олмонӣ, украинӣ ва ғайра [13] аз тариқи ин радио паҳш мегардад. Муассисони радиоҳои этникӣ ба ширкати Beasley Media Group, ки молики радиои WWDB АМ 860 аст, барои паҳши барномаҳо дар радио ва платформаҳои рақамии он маблағ пардохт менамоянд. Радиои WWDB АМ 860 бо логотипи «Talk 860» [20] машхур аст.

Дар зиёда аз сад соли охир таъсиси расонаҳо барои миллатҳои бегона, бахусус форсизабонон хеле густариш ёфтааст. Акнун на танҳо теъдоди расонаҳо зиёд гаштааст, балки ҳаҷми барномаҳои радиои, телевизионӣ ва контентҳо аз тариқи интернет ва дигар платформаҳо сол то сол васеътар шуданд. Феълан зиёда аз 20 кишвар барои форсизабонон барномаҳои радиои, телевизионӣ ва контентҳои интернетӣ паҳш менамоянд. Дар ҳамин ҳол, бархе аз кишварҳо, ба монанди Арабистони Саудӣ ва Исроил ба маблағгузори махфӣ расонаҳои хабарии форсӣ муттаҳам мешаванд.

Аз ин таҳқиқ ба чунин хулоса расидем, ки дар асри XXI рақобат барои фатҳи шуури форсизабонон тавассути радиоҳои байналхалқӣ ва хориҷӣ, инчунин тавассути платформаҳои гуногуни интернетӣ ва дигар воситаҳои коммуникатсионӣ беш аз пеш густариш ёфта, ба муҳимтарин баҳши

тарғиботи байналхалқии кишварҳои абаркударат ва дигар давлатҳо мубадал гаштааст. Радиоҳои байналхалқии форсиабони ИМА ва Британияи Кабир бештар ба бурдани ҷанги иттилоотӣ ва тарғибот миёни форсиабонон машғул буда, фаъолияти радиоҳои байналхалқии Русия, Чин, Ҷопон ва Арманистон барои муаррифии дастовардҳои худ ба форсиабонон ва таҳкими робитаҳо бо ин кишварҳо равона гардидаанд. Мубориза барои ғасби фазои иттилоотии кишварҳои форсиабон ва мағзшӯии форсиабонон дар саросари олам ҳамона идома дошта, кишварҳои Исроил ва Туркия ба мисли ИМА дар ин самт бештар фаъол гаштаанд.

Адабиёт

1. Вещание «Московского радио» на страны Ближнего и Среднего Востока в советский период [Электронный ресурс] – URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_15616827_25162179. (дата обращения: 12.01.2025).
2. Израиль вернулся на средние волны [Электронный ресурс] – URL: <https://obob.tv/sobytiya/izrail-vernulsya-na-srednie-volny/> (дата обращения: 16.03.2025).
3. Корпорация турецкого радио и телевидения [Электронный ресурс] – https://ru.wikipedia.org/wiki/Корпорация_турецкого_радио_и_телевидения (дата обращения: 16.03.2025).
4. Муқим, Ҷ. Радиои Би-би-си: дирӯз ва имрӯз / Ҷ. Муқим. – Душанбе: Деваштич. – 2006. – 144 с
5. Муқим, Ҷ. Расонаҳои ҷаҳонии тарғиботии ИМА [манбаи электронӣ] / Ҷ. Муқим. – URL: <https://jovidmuqim.wordpress.com/2022/01/10/расонаҳои-ҷаҳонии-тарғиботии-има/> (санаи мурочиат: 17.01.2025).
6. Муқимов, М.А. Радиои «Фардо» тарғибгари сиёсати ИМА / М.А. Муқимов // Вестник Таджикского национального университета, серия филологии. – Душанбе, 2020. – № 2. – С. 281-287.
7. Общественное радио Армении [Электронный ресурс] – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Общественное_радио_Армении (дата обращения: 01.04.2025).
8. Радио Афганистана, в том числе на русском, и афганское телевидение. Досье [Электронный ресурс] – URL: <https://portalostranah.ru/view.php?id=400> (дата обращения: 01.01.2025).
9. РЭКА [Электронный ресурс] – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/РЭКА> (дата обращения: 15.02.2025).
10. Смолярова А. С. Функциональное своеобразие этнокультурных медиа [Электронный ресурс] – URL: <http://www.mediascope.ru/1568#:~:text=Под%20этнокультурными%20медиа%20мы%20понимаем,ДжонсонBD47>. (дата обращения: 03.04.2025).
11. Таърих [Электронный ресурс] = История/ – URL: <https://persianworldradio.com/taj/تاریخچه> (дата обращения: 01.04.2025).
12. About us [Electronic resources] / – URL: https://www.4eb.org.au/?post_type=page&p=1332 (date of access: 01.04.2025)
13. About-us [Electronic resources] <https://wwdbam.com/about-us/> (date of access: 21.05.2025)

14. History of 4EB [Electronic resources] / – URL: <https://www.4eb.org.au/the-story-of-4eb/> (date of access: 01.04.2025)
15. Pars Today [Electronic resources] – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Pars_Today (date of access: 01.01.2025)
16. Rahmati F. TRT Turkey launches Persian-Language Service for global audience December 18, 2024 [Electronic resources] – URL: <https://www.khaama.com/trt-turkey-launches-persian-language-service-for-global-audience/> (date of access: 01.04.2025)
17. Samarkandians [Electronic resources] <http://www.youtube.com/@SAMARKANDIANS> (date of access: 21.05.2025)
18. Samarkandians Radio | 04-12-25 [Electronic resources] <https://wwdbam.com/episodes/samarkandians-radio-04-12-25/> (date of access: 21.05.2025)
19. Samarkandians Radio | 04-26-25 [Electronic resources] <https://wwdbam.com/episodes/samarkandians-radio-04-26-25/> (date of access: 21.05.2025)
20. WWDB [Electronic resources] <https://en.wikipedia.org/wiki/WWDB> (date of access: 21.05.2025)
21. Zeller K. TWR launches Persian World Radio [Electronic resources] – URL: <https://www.mnnonline.org/news/twr-launches-persian-world-radio/> (date of access: 01.04.2025)

**Мукимов Мухаммади,
Сухроби Мирзоали**

ТИПОЛОГИЯ СОВРЕМЕННОГО МЕЖДУНАРОДНОГО РАДИОВЕЩАНИЯ НА ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается типология персоязычных радиостанций и их особенность. Установлено, что персоязычные радиостанции мира состоят из радиостанций персоязычных стран, международных персоязычных радиостанций, персоязычных радиостанций отдельных государств или организаций и этнических радиостанций (персоязычных иммигрантов).

В статье в основном анализируется деятельность таджикских, персидских и дари-служб международных радиостанций, таких как «Радио Свобода», «Радио Фардо», «Голос Америки», «Би-би-си», «Немецкая волна», «Спутник», «Международное радио Китая», «Международное радио Японии», персидских служб государственных радиостанций Турции, Азербайджана, Армении, Израиля, христианского радио для носителей персидского языка, а также персидско-язычных этнических радиостанций Австралии и США. В частности, в 2025 году в Филадельфии создана таджикская радиостанция «Самаркандиён». Было установлено, что за последние сто лет значительно расширилось создание средств массовой информации для иностранных государств, особенно персоязычных. В настоящее время более 20 стран транслируют радио, телевизионный и онлайн-контент для носителей персидского языка. Между тем, некоторые страны, такие как Саудовская Аравия и Израиль, обвиняются в тайном финансировании персидских новостных агентств.

В ходе исследования также было выявлено, что международные персоязычные радиостанции в США и Великобритании в основном занимаются информационной войной и пропагандой среди персоязычного населения, в то время как деятельность международных радиостанций в России, Китае, Японии и Армении направлена на представление своих достижений персоязычному населению и укрепление связей с этими странами. Борьба за захват информационного пространства персоязычных стран и промывание мозгов персоязычному населению по всему миру продолжается, и такие страны, как Израиль и Турция, а также США, стали более активными в этом направлении.

Ключевые слова: Персидское радио, BBC, Радио Озоди, Спутник, Голос Америки, Радио Фардо, Международное радио Китая, Международное радио Японии, Таджикский, Персидский, Дари, Радио «Самаркандиён».

**Muqimov Muhamadi,
Suhrobi Mirzoali**

TPOLOGY OF MODERN INTERNATIONAL PERSIAN-LANGUAGE BROADCASTING

The authors of this article examined the typology and distinctive features of Persian-language radio broadcasting around the world. The Persian-language radio stations can be classified into several categories: national broadcasters of Persian-speaking countries, international Persian-language services, state- or organization-sponsored foreign-language broadcasters, and ethnic radio stations serving Persian-speaking diaspora communities.

The study analyzes the activities of Tajik, Persian, and Dari-language services of major international broadcasters, including Radio Liberty, Radio Farda, Voice of America, BBC, Deutsche Welle, Sputnik, China Radio International, and Japan Radio International. It also considers Persian-language services operated by state broadcasters in countries such as Turkey, Azerbaijan, Armenia, and Israel, as well as religious broadcasting initiatives and diaspora radio stations in Australia and the United States. Notably, in 2025, the Tajik radio station “Samarkandiyon” was established in Philadelphia.

The findings indicate that over the past century, media targeting foreign audiences, particularly Persian-speaking populations, have significantly expanded. At present, more than 20 countries produce radio, television, and online content in Persian and related languages. The article further suggests that some international broadcasters engage in information competition and strategic communication efforts aimed at influencing Persian-speaking audiences, while others focus on cultural diplomacy and the promotion of national achievements.

Overall, the study highlights the growing competition for influence within the Persian-language information space and underscores the increasing strategic importance of media directed at Persian-speaking communities worldwide.

Keywords: Persian-language broadcasting, international radio, media typology, BBC, Voice of America, Radio Farda, Sputnik, China Radio International, Dari, Tajik, diaspora media.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муқимов Муҳаммадӣ Аминович (Ҷовид Муқим) – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи журналистикаи байналхалқӣ. **Суроға:** Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдаки, 17. **E-mail:** jovidm@mail.ru **Телефони мобилӣ:** + 992935017232

Сухробӣ Мирзоалӣ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, докторанти кафедраи журналистикаи байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** suhrobjsm@mail.ru. **Телефони мобилӣ:** +992918873484

Сведения об авторах: Муқимов Муҳаммади Аминович (Джовид Муқим) - доктор филологических наук, профессор кафедры международной журналистики, Таджикский национальный университет. **Адрес:** Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудакӣ, 17. **E-mail:** jovidm@mail.ru **Мобильный телефон:** + 992935017232

Сухробӣ Мирзоали – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент, докторант кафедры международной журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудакӣ, 17. **E-mail:** suhrobjsm@mail.ru. **Мобильный телефон:** +992918873484

Information about the authors: Muqimov Muhamadi Aminovich (Jovid Muqim) - Dr. of Science (Philology Science), Professor of the Department of International Journalism, Tajik National University. **Address:** 17, Prospect Rudaki, Dushanbe, 734025, Tajikistan. **E-mail:** jovidm@mail.ru **Mobil phone:** + 992935017232

Suhrobi Mirzoali – Tajik national university, associate of philological sciences, docent, Department of International Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. **E-mail:** suhrobjsm@mail.ru **Mobil phone:** +992918873484

МУНДАРИЧА

Мероси фарҳангӣ

Навбаҳорова Б. Суннатҳои қадимии наврӯзи водии Хуф дар нигоштаҳои М.С. Андреев.....	5
Мажнунов А., Худоёрбекзода Х. Истифодаи унсурҳои фолклорӣ дар достони “Қишлоқи тилоӣ”-и Мирсаид Миршакар.....	15
Зайдуллозода С. Ҳамоҳангӣ ва фарқи маҷмӯаи “фолклори водии қаротегин” аз маҷмӯаҳои дигари фолклорӣ.....	24
Сафаров М. Ҳулбук-пойтахти Хуталони қадим.....	33

Фаъолияти иҷтимоиву фарҳангӣ

Ашуралиев М. Ташаккули муассисаҳои хӯроқа ва нақши онҳо дар ҳаёти ҷомеа.....	43
Наимҷонзода Н. Назаре ба вазъи фаъолияти китобхонаҳои шаҳри Конибодом.....	51

Санъатшиносӣ

Муъминҷонов З., Тағойзода Ш. Ташаккули санъати мусиқӣ дар Телевизиони тоҷик.....	64
Эшонқулов М. Таърихи омӯзиш, заминаи ташаккул ва рушди мақом.....	73
Нуруллоев С. Аҳмад Бобоқулов ва мактаби педагогии операи тоҷик.....	81

ВАО ва таъбу нашр

Муродӣ М., Кӯчарова Н. Таҷассуми НБО-и “Роғун” дар публицистикаи нависандагон.....	90
Мирзоева М. Доир ба баъзе нуқсонҳои забонӣ дар матбуоти даврии тоҷик	100
Муқимов М., Сухробӣ М. Типологияи радиошунавонии муосири байналхалқӣ ба забони форсӣ.....	109

СОДЕРЖАНИЕ

Культурное наследие

- Навбахорова Б.** Древние традиции празднования Навруза в долине Хуф в записях М.С. Андреева.....5
- Маджнунов А., Худойорбекзода Х.** Использование фольклорных элементов в поэме «Золотая деревня» Мирсаида Миршакара.....15
- Зайдуллозода С.** Сходства и отличие сборника “Фолклори водии Каротегин” от других фольклорных сборников 24
- Сафаров М.** Хульбук – столица древнего Хуталона.....33

Социально-культурная деятельность

- Ашуралиев М.** Формирование предприятий общественного питания и их роль в обществе.....43
- Наимджонзода Н.** Взгляд на состояние библиотечной деятельности в городе Канибадам.....51

Искусствоведение

- Муминджонов З., Тагайзода Ш.** Формирование музыкального искусства на Таджикском телевидении.....64
- Эшонкулов М.** История изучения, предпосылки становления и развития макома.....73
- Нуруллоев С.** Ахмад Бобокулов и педагогическая школа таджикской оперы.....81

СМИ и издательское дело

- Муроди М., Кучарова Н.** Воплощение Рогунской ГЭС в публицистике писателей.....90
- Мирзоева М.** Некоторые погрешности перевода в печати.....100
- Мукимов М., Сухроби М.** Типология современного международного радиовещания на персидском языке.....109

CONTENTS

Cultural heritage

- Nawbahorova B.** The ancient traditions of Nawruz celebration in the Khuf valley in M.S. Andreev's notes.....5
- Majnunov A., Khudoyorbekzoda Kh.** Use of folklore elements in the poem "Golden village" by Mirsaid Mirshakar 15
- Safarov M.** Hulbuk – the capital of ancient Khutalon.....24
- Zaydulozoda S.** Similarities and differences of the collection "Folklore of Karategin Valley" from other folklore collections 33

Social and cultural activities

- Ashuraliev M.** The formation of catering enterprises and their role in society.....43
- Naimdjonzoda N.** A look at the state of library activities in the Kanibadam city 51

Art studies

- Muminjonov Z., Tagaizoda Sh.** The development of musical art on Tajik Television.....64
- Eshonkulov M.** History of study, background to the formation and development of *maqom* 73
- Nurulloev S.** Ahmad Boboqulov and the pedagogical school of Tajik opera 81

Mass Media and publishing issues

- Murodi M., Kucharova N.** The embodiment of the Roghun Hydroelectric Power Station in writers' journalism 90
- Mirzoeva M.** Linguistic errors in the press and their correction 100
- Muqimov M., Mirzoali S.** Typology of modern international Persian broadcasting 109

ТАРТИБИ ТАҚРИЗДИҲӢ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМИЕ, КИ БА МАЧАЛЛАИ ИЛМИИ «ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ» БАРОИ ЧОП ПЕШНИҲОД МЕГАРДАНД

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, аз таъхироти пешакӣ гузаронида мешаванд (таъхир аз ҷониби аъзои ҳайати таъхироти – мутахассисони соҳа анҷом дода мешавад) ва сипас дар доираи тартиботи ҷорӣ барои чоп қабул мегарданд. Талабот барои тартиб додани шакли ниҳии матни мақола дар ҳар як шумораи маҷаллаи чоп карда мешавад.

Ҳангоми қабули шакли дастнависи мақола, корбарони маҷаллаи доир ба мундариҷа ва риояи талаботи асосӣ ба муаллиф хабар медиҳанд. Норасоӣҳо, ки дар мақола ҷой доранд, то оғози таъхир аз ҷониби муаллиф бояд бартараф карда шаванд. Сипас мақолаи илмӣ, дар доираи талаботи ҷорӣ, барои таъхир ба аъзои ҳайати таъхироти ва ё мутахассисони соҳа (номзадҳо ва докторони илм) раван карда мешавад.

Дар таъхир бояд хусусиятҳои муҳими мақолаи асоснок карда шаванд. Аз ҷумла, навоари илмӣ, муҳимияти омӯзиши масъала, арзиши таърихӣ ва фактологияи мақола, дурустии иқтибосҳои нишондодашуда, услуби матн, истифодаи адабиёти солҳои охир ва камбудии норасоӣҳои мақола. Дар охири таъхир ба мақола баҳои умумӣ дода мешавад ва ба ҳайати таъхироти дар мазмунҳои зерин ҳуҷҷаҳои муқарризи пешниҳод мегардад: ба чоп тавсия карда шавад; баъди ислоҳи камбудии ба чоп тавсия карда шавад; барои таъхироти иловатан ба мутахассиси дигари масъалаи дахлдор фиристода шавад; барои чоп тавсия карда намешавад. Ҳаҷми таъхироти бояд аз як саҳифа кам набояд.

Мақолаҳои илмӣ барои чоп қабулгардида, аммо ба тағйирот ниёздошта, бо нишон додани тавсияҳои муқарризи ва муқаррир ба муаллифони фиристода мешаванд. Муаллифони бояд камбудии норасоӣҳои ҷойдоштаро ислоҳ намуда, шакли ниҳии матни чопӣ ва электронии мақолаҳо бо дастхати пештарааш ба маҷаллаи пешниҳод намоянд. Баъди ислоҳи камбудии мақолаи илмӣ тақрибан барои таъхироти супорида мешавад ва сипас аз ҷониби ҳайати таъхироти барои чопи он иҷозат дода мешавад.

Мақолае, ки ба он таъхироти мусбат дода шуда, чопи он аз тарафи ҳайати таъхироти ҷонибдорӣ гардидааст, барои нашр қабулгардида ба ҳисоб меравад.

Раванди таъхироти ба мақолаҳои дастнавис ошкоро сурат намегирад. Паҳн намудани хабар дар бораи раванди таъхироти мақолаи дастнавис боиси поймол гардидани ҳуқуқи муаллиф мегардад. Муқарризон барои нусхабардорӣ намудани матни мақола ва истифодаи он барои эҳтиёҷоти худ ҳуқуқ надоранд.

Муқарризон, инчунин аъзои ҳайати таъхироти то наشري мақола иттилооти дар матни мақолаи дастнавис ҷойдоштаро ба манфиати худ истифода карда наметавонанд. Таъхироти дар идораи маҷалла ба муддати то 5 сол нигоҳдорӣ мешаванд.

Идораи наشري ҳангоми дархости дахлдор нусхаҳои таъхироти ба Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ирсол менамояд.

ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ»

Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводятся членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в каждом номере журнала.

Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование.

Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, её актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление её недостатков. В заключении дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать её после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии - не менее одной страницы текста.

Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации.

Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и если её поддержали члены редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта.

Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора.

Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд. Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до её опубликования.

Рецензии хранятся в редакции журнала в течение 5 лет.

Редакция журнала направляет копии рецензий в ВАК Республики Таджикистан при поступлении в редакцию издания соответствующего запроса.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ «Паёмномаи фарҳанг» пешниҳод мегарданд

Дар маҷаллаи «Паёмномаи фарҳанг», асосан, мақолаҳои фарогирандаи таҳқиқотҳои илмӣ оид ба соҳаҳои фарҳанг, санъат, китобдорӣ, ахбори омма ва таъбу нашр, хунарҳои мардумӣ ва ғайра, ки дар худ навгонӣ доранд, чоп карда мешаванд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мувофиқати сохти мақолаи илмӣ ба талаботи муқаррарнамудаи маҷалла; б) натиҷаи таҳқиқоти илмӣ будани мақола; в) мувофиқат намудани мавзӯи мақола ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла.

Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи муаллифони дигар бе ишораи иқтибос истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошанд.

Ҳаҷми умумии мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси ТДУ (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Зубайдӣ А.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола қору фаъолият менамояд;

– номи мақола;

– матни асосии мақола;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯй ва на бештар аз 25 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 8 то 10 адад бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифони бо тартиби зерин нишон дода шаванд: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф қору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи қору муаллиф.

Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [ ] нишон дода шаванд. Намуна: [4, с.25]. Яъне, манбаи иқтибос адабиёти №4 ва саҳифаи 25 мебошад.

Нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

Суроғаи мо: ш. Душанбе, хиёбони Н. Қарабоев, 17 (ошёнӣ 2), ПИТФИ, шуъбаи воситаҳои ахбори омма ва таъбу нашр. Тел.:(+992 37)233-84-58, murodi@mail.ru

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник культуры»

В научном журнале «Вестник культуры» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по гуманитарным наукам: культуре, искусству, библиотековедению, СМИ и печатным изданиям, народным ремеслам и другим, имеющим новизну.

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полупетельный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
  - название статьи;
  - фамилия и инициалы автора (например: Шарипов Д.М.);
  - название организации, в которой работает автор статьи;
  - основной текст статьи;
  - список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
  - название статьи, аннотация и ключевые слова оформляются на трех языках (на таджикском, русском и английском языках). Аннотация оформляется в объеме не менее 25 строк, ключевые слова от 8 до 10 слов или словосочетаний;
  - информация об авторе на трех языках (таджикском, русском и английском).
- Здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), занимаемая должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора.

При цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [ ]. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25.

Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название.

Наш адрес: г. Душанбе, проспект Н. Карабаева, 17 (2 этаж), НИИКИ, отдел средств массовой информации и издательского дела. Тел.: (+992 37)233-84-58; murodi@mail.ru

ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ

Наирияти илмию таҳлилӣ

2026, № 1 (73)

ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ

Научно – аналитическое издание

2026, № 1 (73)

HERALD OF CULTURE

Scientific and analytical edition

2026, № 1 (73)

Сармухаррир
номзади илмҳои филологӣ
Аминзода Абдулфаттоҳ

Муҳаррири масъул
доктори илмҳои филологӣ, профессор
Муродӣ Мурод

Муҳаррири техникӣ
Қузиёв Қумъабой

Ба чоп 16. 04. 2026 имзо шуд. Андозаи 60X84 1/8.
Коғази офсетӣ. Хуруфи Times New Roman Tj.
Чопи офсет. Ҷузъи чопии шартӣ 16.
Адади нашр 200 нусха. Супориши № 07/26

Маҷалла дар чопхонаи ҶДММ «Аржанг»
ба табъ расидааст.
ш. Душанбе, кӯчаи С. Шерозӣ – 21

